

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НОВОСЕЛОВА ВІТАЛІНА ВІТАЛІЇВНА

УДК: 342.56:34.021:316.4(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В
КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. В. Новоселова

Науковий керівник:

Єрмоленко Дмитро Олександрович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Новоселова В. В. Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права: теоретико-правові засади. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Запорізький національний університет, Запоріжжя; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2020.

У роботі на підставі комплексного аналізу нормативних джерел, узагальнення й систематизації наукових праць обґрунтовано теоретико-правові засади формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного й перспективного законодавства у цій сфері та практики його застосування.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, наведено дані про опубліковані праці та апробацію основних положень дисертаційної роботи, її структуру та обсяг.

У першому розділі, який містить три підрозділи, охарактеризовані генеза осмислення феномену довіри у сучасній науці, стан розробки теми, виявлено аспекти досліджуваної теми, що потребують більш детального вивчення.

На підставі дослідження генези осмислення довіри до судової влади як різновиду довіри до державної влади і суспільної довіри загалом встановлено сучасні тенденції її тлумачення у юридичних науках. Виокремлено й охарактеризовано три періоди в осмисленні довіри до судової влади, основні напрями й аспекти дослідження довіри в сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній науці: 1) філософсько-правові й теоретико-правові дослідження довіри до права, державної влади, судової влади; 2) у конституційному праві – конституційна легітимність органів та інститутів державної влади загалом, судової влади зокрема; 3) в адміністративному праві – довіра до органів державної влади у

контексті принципу захисту легітимних очікувань; 4) у цивільному та цивільно-процесуальному праві – крізь призму принципів справедливості, чесності, розумності; свободи договору; зобов'язального права; 5) у кримінальному й кримінально-процесуальному праві – довіра як спосіб учинення злочину; 6) у міжнародному праві – у контексті довіри до міжнародних правових інститутів і органів. У межах науки судової й правоохоронні органи України довіра до судової влади досліджується: крізь призму легітимності судової влади; реформування судової влади в Україні; довіри до судів, суддів, органів судової влади, суду присяжних; довіри до міжнародних експертів.

Здійснено предметне обґрунтування методології дослідження, визначено систему філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально наукових підходів, методів і засобів пізнання. Наголошено, що методологія дослідження охоплює також здобутки філософії права, юридичної антропології, окремі положення філософії пізнання, соціальної філософії, психології, соціології, культурології, антропології, політології в частині природи й змісту феномену довіри.

Уточнено й розмежовано понятійний апарат дослідження довіри до судової влади, який представлений такими поняттями: «довіра», «довіра до судової влади», «громадськість», «судова влада», «судова система», «правова культура», «правосуддя», «судочинство», «верховенство права», «легітимність судової влади». Обґрунтовано, що комплексним критерієм довіри до судової влади в Україні є рівень утвердження принципу верховенства права та забезпечення правосуддя.

Другий розділ присвячено загальнотеоретичній характеристиці засад довіри до судової влади в Україні, визначено природу, зміст і суб'єктів довіри до судової влади, охарактеризовано основні види довіри до судової влади та обґрунтовано функціонування суду присяжних як складника формування довіри до судової влади в Україні. Визначено, що природа й зміст довіри до судової влади визначаються синкретичною єдністю соціальних, етичних, культурних, історичних, психологічних, когнітивних, правових складників. Доведено, що довіра до судової влади є одним із проявів правової культури українського суспільства як системи

правових цінностей та ідеалів, що відображають стан (рівень) правового розвитку членів суспільства і втілюється на трьох рівнях: інтелектуальному, емоційно-психологічному і поведінковому, забезпечує їх правомірну поведінку і правомірну діяльність. На інтелектуальному рівні довіра як складник правової свідомості й правової культури суспільства відображає знання законодавства, правову обізнаність і поінформованість; на емоційно-психологічному рівні – утілюється в позитивному ставленні до права та переконаності громадян у необхідності й соціальній корисності законів, режиму законності та правопорядку; на поведінковому рівні – передбачає уміння користуватися правовими засобами – законами та іншими актами в практичній діяльності, уміння дотримуватися заборон, використовувати права, виконувати обов'язки, захищати права, свободи, законні інтереси, у тому числі судовими засобами.

На основі використання низки критеріїв виокремлено різні види довіри до судової влади: 1) за суб'єктами довіри (суспільна довіра довіра українського суспільства, довіра громадськості) до судової влади як однієї з гілок державної влади, яка співвідноситься із довірою до законодавчої та виконавчої влади; 1.2) довіра міжнародної спільноти; 1.3) довіра окремих груп – довіра фахівців (експертів, адвокатів, науковців, членів правозахисних громадських організацій тощо); 1.4) індивідуальна довіра (довіра окремих осіб), що розмежовується на довіру осіб, які мають досвід участі у судових процесах; довіра осіб, які не мають досвіду участі у судових процесах); 2) за об'єктом довіри: 2.1) довіра до судів і їх суддів (місцевих і апеляційних судів, Верховного суду, Вищого антикорупційного суду, Конституційного суду України); 2.2) довіра до Європейського суду з прав людини; 2.3) довіра до окремих судових органів і суміжних інститутів (довіра до органів суддівського самоврядування, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії, органів виконання рішень суду, Громадської ради доброчесності, державних службовців і працівників суду); 3) за часом, тривалістю довіри: 3.1) стійка (традиційна); 3.2) нестійка (інерційна, авансована). Зазначені види довіри мають спільні риси й, водночас, свої особливості щодо змісту, проявів, чинників і проблем формування.

Обґрунтовано, що функціонування інституту суду присяжних є проявом справжнього народовладдя та важливим інститутом громадянського суспільства, який характеризує відкритість, підзвітність судової влади перед суспільством і громадянами, свідчить про демократичний характер судочинства, сприяє підвищенню авторитету судової влади в країні, формуванню більш високого рівня довіри. Акцентовано увагу, що залучення громадян до здійснення правосуддя і наділення їх повноваженнями судді під час розгляду і вирішення справ ставить питання щодо змісту, спрямованості, рівня правової культури присяжних засідателів, чинників, що її зумовлюють. Зроблено висновок, що належне функціонування суду присяжних в Україні позитивно впливає на формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

У третьому розділі досліджено напрями й засоби формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права. Узагальнено сучасний зарубіжний досвід збереження й підвищення довіри до судової влади та доведено, що довіра суспільства загалом, окремих її суб'єктів визнається потужним чинником і джерелом стабільного суспільного і правового розвитку, позитивно впливає на функціонування судової влади в країні. Досвід підтримання високого рівня довіри суспільства до судової влади в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, ФРН, Швеція, Сингапур, Польща засвідчив, що в цих країнах велика увага приділяється довірі, її вивченню, пошуку й обґрунтуванню напрямів і засобів її підтримання. Попри відмінності в функціонуванні правових і судових систем цих країн, складність і суперечливість сучасного етапу суспільного розвитку спричиняють зниження загального рівня довіри до державної влади загалом, судової – зокрема. Зазначене спонукає до пошуку нових форм і засобів підтримання довіри до судової влади. Спільними рисами у підтриманні високого рівня довіри до судової влади є: періодичні емпіричні зрізи довіри, узагальнення їх результатів; пошук нових комплексних форм і засобів підтримання довіри, основою яких є відкритість і прозорість судової влади та допомога людям у розв'язанні їхніх проблем; тісний зв'язок і зумовленість довіри до судової влади особливостями правової і судової систем, загальними історичними, культурними, моральними

особливостями, правовою свідомістю, правовою культурою і правовим менталітетом громадян; високі вимоги до підготовки, добору суддівського корпусу, незалежності суддів, система їх покарань і звільнень; об'єктивність, гласність і прозорість судових процесів; подолання проблем системної корупції в судовій системі; активізація впровадження електронного судочинства; он-лайн трансляція судових процесів; простота і ясність викладу судових рішень; дотримання термінів розгляду справ у судах; доступність правосуддя; належне ставлення співробітників, суддів до громадськості; виконання судових рішень; рівність перед законом; функціонування суду присяжних; активна комунікація судів і ЗМІ; зростання ініціативи судів у комунікативних процесах з громадськістю і ЗМІ; захист репутації судової влади; повага до судової влади й суддів з боку суб'єктів державної влади, політиків; право конституційного контролю; залучення значних ресурсів (людських, матеріальних, організаційних) для забезпечення процесів прозорості й відкритості діяльності судової влади загалом.

Обґрунтовано, що напрями й відповідні заходи формування довіри визначаються природою та змістом довіри до судової влади: соціальний складник ставить завдання підвищення соціальної відповідальності, підзвітності судової влади українському суспільству (її основними елементами і формами є: відповідальність суддів за свої рішення в ході апеляційного розгляду справи; прозорість діяльності суддів; «роз'яснювальна підзвітність» іншим гілками влади та суспільству загалом; дисциплінарна чи кримінальна відповідальність суддів); етичний складник – необхідність неухильного дотримання суддями високих стандартів поведінки, їхньої доброчесності, відповідальності за їх порушення; пошуку ефективних критеріїв оцінки поведінки суддів установленим стандартам; культурний і когнітивний складники – необхідність узгодженої та системної правопросвітницької і правовиховної роботи суб'єктів судової влади й громадянського суспільства, активізації форм і напрямів їх комунікації в умовах інформаційного суспільства, захисту репутації судової влади; історичний – врахування особливостей правової культури українського суспільства та започаткування нових установок і звичок, насамперед, у сфері запобігання й

протидії корупції в судовій та інших системах суспільства; психологічний – розробка програм для суб'єктів судової влади щодо особливостей комунікації з різними верствами громадян; правовий – законодавче визначення й розмежування понять «суддівські стандарти», «суддівська етика», «високі стандарти поведінки», «добросовісність судді»; підвищення вимог щодо рівня правової культури суб'єктів громадянського суспільства, які впливають на функціонування судової влади в Україні.

Ключові слова: верховенство права, громадськість, довіра до судової влади, легітимність, правова культура, правова свідомість, судова влада, судова система.

ABSTRACT

Novoselova V.V. Forming trust in the judiciary in Ukraine in the context of establishing the principle of the rule of law: theoretical and legal principles. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.01 «The theory and history of the state and the right; history of political and legal doctrines». – Zaporizhia National University, Zaporizhia; V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2020.

Annotation content. In the dissertation, which consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of sources used, a study of the theoretical and legal basis for the formation of confidence in the judiciary in Ukraine in the context of the rule of law.

The introduction substantiates the relevance of the chosen topic, defines the purpose, object, subject, tasks and research methods, reveals the scientific novelty of the results and their practical significance, provides data on published works and approbation of the main provisions of the dissertation, its structure and scope.

The first section, which contains three sections, describes the history of understanding the phenomenon of trust in modern science, the state of development of the topic, identified aspects of the research topic that require more detailed study.

On the basis of the conducted historical review of the phenomenon of trust in social and humanitarian sciences and trust in the state power in general, judicial in particular, modern tendencies of their comprehension and interpretation in legal sciences are

established. The main directions and aspects of trust research in modern domestic and foreign legal science are singled out and characterized: 1) philosophical-legal and theoretical-legal research of trust in law, state power, judicial power; 2) in constitutional law - the constitutional legitimacy of bodies and institutions of state power in general, the judiciary in particular; 3) in administrative law - trust in public authorities in the context of the principle of protection of legitimate expectations; 4) in civil and civil procedural law - through the prism of the principles of justice, good faith, reasonableness; freedom of contract; contract law; 5) in criminal and criminal procedure law - trust as a way of committing a crime; 6) in international law - in the context of trust in international legal institutions and bodies. Within the framework of science, judicial and law enforcement bodies of Ukraine trust in the judiciary is studied: through the prism of the legitimacy of the judiciary; judicial reform in Ukraine; trust in courts, judges, judicial authorities, juries; trust in international experts.

The subject substantiation of research methodology is carried out, the system of philosophical-worldview, general scientific and specially scientific approaches, methods and means of cognition is defined, and also covers achievements of philosophy of knowledge, philosophy of law, legal anthropology, separate provisions of social philosophy, psychology, sociology, anthropology in terms of the nature and content of the phenomenon of trust.

The conceptual apparatus of the study of trust in the judiciary is clarified and differentiated, which is represented by the following concepts: "trust", "trust in the judiciary", "public", "judiciary", "judicial system", "legal culture", "justice". "Proceedings", "rule of law", "legitimacy of the judiciary". It is substantiated that the complex criterion of trust in the judiciary in Ukraine is the level of affirmation of the principle of the rule of law and the provision of justice.

The second section is devoted to the study of legal bases of trust in the judiciary in Ukraine, defines the nature, content and subjects of trust in the judiciary, describes the main types of trust in the judiciary, substantiates the functioning of the jury in Ukraine as an important area of trust in the judiciary in Ukraine. The nature and content of trust in the judiciary, which is determined by the syncretic unity of social, ethical, cultural, historical, psychological, cognitive, legal components, are studied. It is proved that trust in the judiciary is one of the manifestations of the legal culture of Ukrainian society as a system

of legal values and ideals that reflect the state (level) of legal development of society and manifests itself at three levels: intellectual, emotional, psychological and behavioral. behavior and lawful activities. At the intellectual level, the legal culture of society involves knowledge of the law, legal awareness and awareness; at the emotional and psychological level – is embodied in a positive attitude to law and the belief of citizens in the necessity and social usefulness of laws, the rule of law and order; at the behavioral level – involves the ability to use legal means - laws and other acts in practice, the ability to comply with prohibitions, use rights, perform duties, protect rights, freedoms, legitimate interests.

Based on the use of a number of criteria, different types of trust in the judiciary are identified: 1) by subjects of trust (public trust) in the judiciary as one of the branches of government that corresponds to trust in the legislature and executive; 1.2) the trust of the international community; 1.3) trust of certain groups - trust of specialists (experts, lawyers, scientists, members of human rights NGOs, etc.); 1.4) individual trust (trust of individuals), which is divided into the trust of persons who have experience in court proceedings; trust of persons who have no experience of participating in court proceedings); 2) by object of trust: 2.1) trust in courts and their judges (local and appellate courts, the Supreme Court, the Supreme Anti-Corruption Court, the Constitutional Court of Ukraine); 2.2) trust in the European Court of Human Rights; 2.3) trust in certain judicial bodies and related institutions (trust in judicial self-government bodies, the High Council of Justice, the High Qualifications Commission, bodies of execution of court decisions, the Public Council of Integrity, civil servants and court employees); 3) in time, duration of trust: 3.1) stable (traditional); 3.2) unstable (inertial, advanced). These types of trust have common features and, at the same time, their own characteristics in terms of content, manifestations, factors and problems of formation.

It is substantiated that the functioning of the jury is a manifestation of true democracy and an important institution of civil society, which characterizes the openness, accountability of the judiciary to society and citizens, testifies to the democratic nature of the judiciary, enhances the authority of the judiciary in the country. . It is emphasized that the involvement of citizens in the administration of justice and the empowerment of judges in the consideration and resolution of cases raises questions about the content, direction, level of legal culture of jurors, the factors that determine it.

The third section examines the directions and means of building trust in the judiciary in Ukraine in the context of establishing the principle of the rule of law. The modern foreign experience of preserving and increasing trust in the judiciary is studied and it is proved that the trust of society as a whole, its individual subjects is recognized as a powerful factor and source of stable social and legal development, has a positive effect on the judiciary. The experience of maintaining a high level of public confidence in the judiciary in countries such as the United Kingdom, USA, Canada, Germany, Sweden, Singapore, Poland has shown that in these countries much attention is paid to trust, its study, search and justification. Despite the differences in the functioning of the legal and judicial systems of these countries, the complexity and inconsistency of the current stage of social development leads to a decrease in the general level of trust in government in general, the judiciary in particular. Common features in maintaining a high level of trust in the judiciary are: periodic empirical sections of trust, generalization of their results; search for new comprehensive forms and means of maintaining trust, the core of which is the openness and transparency of the judiciary and assistance to people in solving their problems; close connection and conditionality of trust in the judiciary by the peculiarities of the legal and judicial systems, general historical, cultural, moral features, legal consciousness, legal culture and legal mentality of citizens; high requirements for the training, selection of the judiciary, the independence of judges, the system of their punishments and dismissals; objectivity, transparency and transparency of court proceedings; overcoming the problems of systemic corruption in the judiciary; intensification of the introduction of electronic justice; online broadcast of lawsuits; simplicity and clarity of presentation of court decisions; observance of terms of consideration of cases in courts; access to justice; proper attitude of judicial staff towards the public; execution of court decisions; equality before the law; functioning of the jury; increasing the initiative of courts in communication processes with the public and the media; protection of the reputation of the judiciary; respect for the judiciary and judges by public authorities, politicians; the right of constitutional control; attracting significant resources to ensure the processes of transparency and openness of the judiciary as a whole.

It is substantiated that the directions and corresponding measures of trust formation are determined by the nature and content of trust in the judiciary: the social component aims to increase social responsibility, accountability of the judiciary to Ukrainian society;

ethical component - the need for strict compliance by judges with high standards of conduct, their integrity, responsibility for their violation; search for effective criteria for assessing the behavior of judges to established standards; cultural and cognitive components – the need for coordinated and systematic legal education and legal work of the judiciary and civil society, intensification of forms and directions of their communication in the information society, protection of the reputation of the judiciary; historical – taking into account the peculiarities of the legal culture of Ukrainian society and the introduction of new attitudes and habits, primarily in the field of preventing and combating corruption in the judiciary; psychological - development of programs for the judiciary on the peculiarities of communication with different segments of citizens; legal - legislative definition and delimitation of the concepts "judicial standards", "judicial ethics", "high standards of conduct", "integrity of a judge"; raising the requirements for the level of legal culture of civil society actors that influence the functioning of the judiciary in Ukraine.

Key words: rule of law, public, trust in the judiciary, legitimacy, legal culture, legal consciousness, judiciary, judicial system.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Novoselova V. Improvement of society legal culture as a basis for increasing transparency and accountability of the judiciary to Ukrainian society / Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 110 – 132.
2. Новоселова В. В. Підтримання довіри до судової влади в зарубіжних країнах : досвід для України. *Право і суспільство*. 2017. № 5, ч. 2. С. 39 – 43.
3. Новоселова В. В. Феномен довіри у сучасній юридичній науці. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 2. С. 26 – 32.
4. Новоселова В. В. Індекс довіри до судової влади в Україні : поняття й критерії. *Nationall awjournal: theory and practice*. 2016. № 6. С. 12 – 15.

5. Новоселова В. В. Судова система України крізь призму Індексу верховенства права : проблеми й перспективи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 35 – 38 URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf
6. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: поняття й зміст. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 3. С. 42 – 49
7. Новоселова В. В. Критерії добору присяжних засідателів : світовий досвід для України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 4. Том 3. С. 130 – 134.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Новоселова В. В. Соціальна й етична складова довіри до судової влади // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 травня 2020 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя: ВД «Гельветика», 2020. С. 314–316
2. Новоселова В. В. Довіра до судової влади в Україні в умовах політико-правових реформ // Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20 листопада 2019 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. С. 41–43.
3. Новоселова В. В. Правові засади формування довіри до судової влади в Україні // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т Т.2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 181 – 183.
4. Новоселова В. В. Політика інформатизації судової системи як складова механізму формування довіри до судової влади в Україні // Одеські юридичні читання: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 – 11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 199 – 201.
5. Новоселова В. В. Проблеми формування довіри до судової влади в Україні // Актуальні питання державотворення та правотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С.11 – 13.
6. Новоселова В. В., Удовика Л. Г. Трансформація правової свідомості як складової правової культури в умовах глобалізації // Запорізькі правові читання: матеріали

щорічної міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 25 травня 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 52 – 54.

7. Новоселова В. В. Правова природа інституту суду присяжних та їх статусу // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації : реалії та перспективи. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11 – 12 квітня 2014 р.). К.: У 2-х частинах. Центр правових наукових досліджень, 2014. Частина II. С. 109 – 112.

8. Новоселова В. В. Інститут суду присяжних крізь призму охоронної функції права // Правоохоронна функція держави : теоретичні, методологічні та історико-правові проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квітня 2014 р.). МВС України : Міністерство освіти і науки України ; Харк. Нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2014. С. 192 – 195.

9. Новоселова В. В. Особистість присяжного засідателя крізь призму професійно важливих якостей // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку. Збірник матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф. (17 – 18 травня 2014 р., м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : ДД «Папірус», 2014. С. 291 – 293.

10. Новоселова В. В. Суд присяжних: проблеми й перспективи розвитку в Україні // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу. матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Херсон, 14 – 15 червня 2013 р.). Херсон : ВД «Гельветика», 2013. С. 28 – 30.

11. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: проблеми й перспективи розвитку // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Ужгород, 11 – 12 жовтня 2012 р.). Ужгород : ВД «Гельветика», 2013. С. 25 – 27.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	24
1.1. Генеза осмислення феномену довіри до судової влади у сучасній науці	24
1.2. Методологія дослідження довіри до судової влади.....	44
1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження довіри до судової влади.....	64
Висновки до Розділу 1.....	86
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСАД ДОВІРИ	
ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	89
2.1. Природа, зміст і суб'єкти довіри до судової влади.....	89
2.2. Загальнотеоретична характеристика основних видів довіри до судової	
влади в Україні.....	113
2.3. Функціонування суду присяжних в Україні як важливий складник формування	
довіри до судової влади.....	144
Висновки до Розділу 2.....	162
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ Й ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ	
ВЛАДИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ	
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	164
3. 1. Сучасний зарубіжний досвід підтримання високого рівня довіри	
до судової влади.....	164
3.2. Напрями й засоби формування довіри до судової влади в Україні.....	184
Висновки до Розділу 3.....	213
ВИСНОВКИ.....	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221
ДОДАТКИ.....	278

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ВРУ	Верховна Рада України
ВС	Верховний Суд
ВККС	Вища кваліфікаційна комісія суддів
ГО	громадська організація
ГРД	Громадська рада доброчесності
ДСА	Державна судова адміністрація
ЄС	Європейський Союз
ЄСІТС	Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗМІ	засоби масової комунікації
КМУ	Кабінет Міністрів України
КРЕС	Консультативна рада європейських суддів
КСУ	Конституційний Суд України
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
НШСУ	Національна школа суддів України
п.	пункт
р.	рік
РЄ	Рада Європи
ст.	стаття
ст.	століття
CEDEM	Центр демократії та верховенства права
USAID	Агентство США з міжнародного розвитку

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Довіра суспільства до судової влади у кризові періоди державного й суспільного розвитку виходить на перший план, стає показником, критерієм оцінки її діяльності і, водночас, атрибутом поступального правового розвитку країни. Високий рівень довіри суспільства до судової влади «вплетений» у механізм функціонування й розвитку держави, гарантує дотримання основоположних принципів судової влади, зокрема справедливості, верховенства права, незалежності, легітимності, самостійності, і навпаки, відсутність довіри ускладнює, а то й унеможлиблює ефективне її функціонування, виконання судових рішень, реформування судової влади у напрямі утвердження європейських стандартів правосуддя.

Дані численних соціологічних досліджень, науковці, вітчизняні й міжнародні експерти, громадяни та інститути громадянського суспільства свідчать про критично низький рівень довіри до судової влади в Україні. Відсутність належного рівня довіри до судової влади визнають і органи судової влади та судді. Зазначене вимагає перегляду традиційних уявлень про засоби відновлення довіри до судової влади в Україні.

Необхідність підвищення рівня довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права підсилює і підписання «Угоди про асоціацію», у преамбулі якої наголошується, що сторони віддані відносинам, які ґрунтуються на спільних цінностях, серед них зокрема: повазі до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод. Довіра до судової влади розглядається як складник верховенства права на міжнародному та європейському рівнях. Поряд із довірою українського суспільства до судової влади України, украй важливою є і довіра міжнародних інститутів, експертів, зарубіжних інвесторів. Низький рівень довіри з їхнього боку спричиняє не лише негативні політичні, правові, а й економічні наслідки, зокрема відсутність інвестицій. Отже, довіра до судової влади, поряд із чинником політичного,

правового, соціального розвитку, стає важливим економічним фактором суспільного розвитку.

Методологічним підґрунтям дослідження теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права є науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених, який умовно можна розділити на дві групи: перша група представлена працями вчених, які досліджували загальнотеоретичні аспекти верховенства права, правосуддя, довіри до державних органів, впливу інститутів громадянського суспільства на судову владу, правову культуру, правову свідомість (В.Петришин, В.Лемак, Н.Оніщенко, Ю.Битяк, С.Бобровник, С.Бігун, В.Борденюк, Л.Герасіна, О.Головко, Д.Гудима, С.Гусарєв, О.Данильян, О.Дзьобань, Д.Єрмоленко, А.Заєць, Ю.Калиновський, Б.Ковальчук, В.Колодій, В.Колісник, Л.Луць, С.Максимов, С.Погребняк, Т.Подорожна, П.Рабінович, В.Россіхін, В.Серьогін, В.Смородинський, О.Тодика, О.Тихомиров, Л.Удовика, І.Яковюк та ін.); друга група охоплює здобутки вчених, які досліджували проблеми судової влади і, зокрема, аспекти довіри до судової влади (В.Бринцев, В.Городовенко, С.Головатий, А.Демічев, В.Долежан, С.Іваницький, А.Ілюхін, О.Капліна, Л.Карназова, Р.Кирилюк, О.Кузьменко, С.Лисенков, І.Марочкін, Л.Москвич, С.Мокринський, І.Назаров, О.Овчаренко, Я.Романюк, І.Русанова, О.Святоцький, С.Шевчук, Н.Шукліна, Б.Футей, а також зарубіжних учених таких, як Г.Веллінг, Дж.Лебел, У.Ледерман, П.Лільєквист, Дж.В.Робертс, Дж.Т.Дж.Сенюк, Л.Таль та ін.). Отже, актуальність дослідження теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права зумовлена суперечливими реаліями функціонування судової влади в Україні, критично низьким рівнем довіри до судової влади, євроінтеграційним поступом України, необхідністю впровадження європейських стандартів правосуддя, проблемами правової культури українського суспільства в частині зв'язку із функціонуванням судової влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація спрямована на досягнення цілей Національної стратегії у сфері прав людини,

затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015., виконана відповідно до Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р; Концепції розвитку електронної демократії в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 797-р. Дисертація виконана в межах Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016 – 2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 03 березня 2016 р., планів наукових досліджень Запорізького національного університету на 2014-2018 рр., на 2015–2019 рр., та спеціальної науково-дослідної теми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), комплексного наукового проєкту «Основні напрямки удосконалення законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0115U00710).

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Запорізького національного університету (протокол № 5 від 17.01. 2013 р.) та уточнена рішенням вченої ради Запорізького національного університету (протокол № 11 від 16.06. 2016 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

Для досягнення цієї мети поставлені такі дослідницькі *завдання*:

- на підставі огляду генези осмислення довіри систематизувати наукові підходи до феномену довіри до судової влади у сучасній науці;
- обґрунтувати методологію дослідження довіри до судової влади;
- визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження довіри до судової влади;

- дослідити природу, зміст і суб'єктів довіри до судової влади;
- охарактеризувати основні види довіри до судової влади в Україні;
- обґрунтувати функціонування суду присяжних в Україні як важливий складник формування довіри до судової влади;
- проаналізувати й узагальнити сучасний зарубіжний досвід підтримання високого рівня довіри до судової влади;
- обґрунтувати напрями й засоби формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері функціонування судової влади в Україні.

Предмет дослідження – теоретико-правові засади формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів, усебічного висвітлення предмета дослідження застосовано комплекс філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових підходів та методів пізнання. Серед методологічних підходів, які визначають загальну спрямованість дослідження, виокремлено цивілізаційний, діалектичний, системний, аксіологічний, антропологічний. Цивілізаційний підхід спрямовує на дослідження особливостей підтримання високого рівня довіри до судової влади в сучасних зарубіжних країнах з урахуванням культурних, соціальних, психологічних, історичних, правових особливостей (підрозділ 3.1). При визначенні джерел довіри до судової влади, її відновлення, формування, збереження домінуючим було використання основних положень діалектичного підходу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2). У роботі використовувалися загальнонаукові принципи (історизму, єдності логічного та історичного, об'єктивності, детермінізму, конкретності) і методи, серед них зокрема: системний і структурний – для висвітлення внутрішньої будови судової влади і судової системи (підрозділ 1.3), виокремлення й характеристики різних видів довіри до органів судової влади (підрозділи 2.1, 2.2); функціональний – для розкриття внутрішніх і зовнішніх взаємовпливів між інститутами судової влади й громадянського суспільства, взаємозв'язку правової культури суб'єктів громадянського суспільства й носіїв судової влади (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2);

типологічний – для розмежування різних видів довіри до судової влади (підрозділи 2.1, 2.2); статистичний – для характеристики кількісних показників, які відображають рівень довіри до судової влади різних категорій суб'єктів в Україні та зарубіжних країнах (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). У роботі також застосовано аксіологічний, антропологічний, герменевтичний, комунікативний підходи. Серед конкретно-наукових підходів і методів використовувались: доктринальний, формально-юридичний (підрозділи 1.2, 1.3, розділ 2, підрозділ 3.2), порівняльно-правовий (підрозділи 2.3, 3.1) та ін.

Джерельну базу дослідження склали нормативно-правові акти України, міжнародно-правові документи, наукові праці фахівців, матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, аналітичні довідки.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнення практичної діяльності судових органів, довідкові видання, соціологічні опитування, статистичні дані, рейтинги, індекси, експертно-аналітичні, соціологічні дослідження, що здійснюються науково-дослідними інститутами, організаціями (міжнародними і національними).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і способами їх виконання. Дисертаційна робота є одним із перших у вітчизняній науці комплексним дослідженням теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права. У дисертації висунуто й обґрунтовано низку важливих для юридичної науки положень, висновків і узагальнень, основними з яких є такі:

уперше:

– обґрунтовано природу й зміст довіри до судової влади, які визначаються синкретичною єдністю соціальних, етичних, культурних, історичних, психологічних, когнітивних, правових складників;

– запропоновано авторську інтерпретацію поняття «формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права», яке тлумачиться як цілеспрямований процес діяльності суб'єктів судової влади і громадянського суспільства та полягає у розширенні й поглибленні відкритості, гласності й підзвітності судової влади перед суспільством, з одного боку, розширенні напрямів і форм комунікації громадянського суспільства із судовою

владою, активізацію їх правокультурної, правопросвітницької, правовиховної роботи, з іншого, спрямованої на утвердження принципу верховенства права й правосуддя в Україні, підвищення рівня правової культури українського суспільства;

– виокремлено та охарактеризовано три основні періоди у генезі наукового осмислення довіри до судової влади як соціально-правового явища;

– доведено соціальну, інструментальну й власну цінність довіри до судової влади які належать до сфери повинності, нормативності, цілей і сенсів;

– на основі використання низки критеріїв виокремлено й охарактеризовано види довіри до судової влади: 1) за суб'єктами довіри; 2) за об'єктом довіри; 3) за часом, тривалістю довіри;

удосконалено:

– положення, що довіра до судової влади є різновидом довіри до органів державної влади, характеризується спільними і відмінними рисами, останні визначаються основоположними принципами судової влади та їх реалізацією;

– висновок, що довіра до судової влади є одним із проявів правової культури українського суспільства як системи правових цінностей та ідеалів, що відображають рівень правового розвитку суспільства, і має прояв на трьох рівнях: інтелектуальному, емоційно-психологічному, поведінковому рівнях;

дістали подальшого розвитку:

– положення про методологію дослідження довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права, яка, поряд із філософсько-світоглядними підходами, загальнонауковими й спеціально-науковими методами й засобами пізнання, охоплює здобутки філософії права, юридичної антропології, галузевих юридичних наук, а також окремі положення філософії пізнання, соціальної філософії, психології, соціології, культурології, політології в частині природи й змісту феномену довіри;

– висновки, що функціонування суду присяжних є проявом справжнього народовладдя та важливим інститутом громадянського суспільства, який характеризує відкритість, підзвітність судової влади перед суспільством і громадянами, свідчить про демократичний характер судочинства, сприяє підвищенню авторитету судової влади в країні, формуванню більш високого рівня

довіри;

– положення, що довіра до судової влади у зарубіжних країнах визнається потужним чинником і джерелом стабільного суспільного і правового розвитку, позитивно впливає на функціонування судової влади в країні, зумовлена особливостями правової культури і правового менталітету, ґрунтується на цілеспрямованій, систематичній, комплексній діяльності органів судової влади за участі інститутів громадянського суспільства та має динамічний характер, спільні й відмінні риси, які визначаються відмінностями в правовому, політичному, культурному, історичному розвитку цих країн, особливостями їх судових систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано положення, висновки і пропозиції, які можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права, удосконалення правової культури українського суспільства, реформування судової влади в Україні в контексті утвердження європейських стандартів судочинства (акт впровадження Запорізького національного університету від 18 травня 2017 р. та 03 березня 2020 р.); правотворчій та правозастосовній діяльності низка положень і пропозицій може стати частиною заходів, спрямованих на оновлення вітчизняного законодавства у сфері функціонування судової влади, запобігання й протидії корупції, формування правової культури українського суспільства загалом, окремих його груп зокрема (правової культури присяжних і народних засідателів, учасників судових процесів, суб'єктів правозахисних громадських об'єднань), методологічних підходів щодо забезпечення гласності, прозорості, підзвітності судової влади перед суспільством, організації та проведення активної інформаційної політики органів судової влади згідно з європейськими стандартами правосуддя (акт впровадження Апеляційного суду Запорізької області від 10 листопада 2017 р.; акт впровадження Запорізького апеляційного суду від 16 червня 2020 р.): навчальному процесі: матеріали можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів з теорії держави та права, судових та правоохоронних органів України, порівняльного правознавства, філософії права та викладанні відповідних навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах України (акт впровадження Запорізького національного

університету від 18 травня 2017 р. та 03 березня 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри історії і теорії держави та права Запорізького національного університету, а також оприлюднені на 11 міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, «круглих столах», наукових семінарах, серед них: міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Ужгород, 11 – 12 жовтня 2012 р.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 14 – 15 червня 2013 р.); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації : реалії та перспективи» (м. Київ, 11 – 12 квітня 2014 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 17 – 18 травня 2014 р.); «Правоохоронна функція держави : теоретичні, методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.); «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 25 травня 2015 р.; 19 – 20 травня 2020 р.); «Актуальні питання державотворення та правотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 05 жовтня 2016 р.); «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10 – 11 листопада 2017 р.); «Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів» (м. Запоріжжя, 20 листопада 2019 р.). Тези та доповіді з наведених конференцій опубліковано.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладено у 18 наукових працях, із них 1 розділ у зарубіжній колективній монографії (видавництво SENSE), 6 статтях (у т.ч. в 1 зарубіжному), 11 тезах виступів на науково-практичних конференціях різних рівнів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (559 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 281 сторінка, із яких основного тексту – 220 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ

1.1. Генеза осмислення феномену довіри до судової влади у сучасній науці

Дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні передбачає звернення до історії осмислення феномену довіри до судової влади. Оскільки судова влада є однією з гілок державної влади, довіра до неї є різновидом довіри до державної влади загалом. Окрім того, упродовж тривалого часу довіра до судової влади, яка має свої особливості, не досліджувалася. Саме тому науково доцільним є звернення до наукових здобутків тих учених, які вже накопичили значний масив знань в осмисленні феномену довіри до влади загалом, судової влади зокрема.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема довіри до влади є об'єктом уваги науковців упродовж тривалого часу в різних галузях соціальних наук, зокрема в соціальній філософії, політології, соціології, державному управлінні, теорії держави та права, конституційному, адміністративному праві.

Першими до осмислення довіри звернулися мислителі Стародавнього Сходу (Конфуцій) і Стародавньої Греції (Сократ, Платон, Арістотель). Так, для Конфуція найважливішим завданням є гармонізація життя держави, сім'ї, людини, які ґрунтуються на п'яти основних категоріях: Ритуалі, Боргу, Шануванні, Взаємності та Довірі. Довіру він розглядає як один із основних законів людського суспільного життя. Виконання основних законів (категорій) роблять соціальний організм відповідним Дао. На думку Конфуція: «З щирою довірою, з любов'ю до навчання, до смерті, стійте за добрий Дао» [233, с. 143 – 153]. Довіра знаходиться і в основі управління державою: «[У державі], – зазначає Конфуцій, – має бути достатньо їжі, має бути достатньо зброї і народ має довіряти [правителю]... «Але без довіри [народу] держава не зможе встояти» [203, с. 21, 415 – 416, 588, 634 – 635].

До осмислення довіри та її ролі в суспільстві звертався й великий мислитель Стародавньої Греції Платон у таких працях, як «Держава», «Політика», «Закони». Філософ, розуміючи складність і багатогранність довіри, розмірковував над такими

її проявами, як довіра до міркувань і доказів, довіра до інших людей, довіра до вчителів софістики, довіра до загальноприйнятого, довіра і недовіра людини до самої себе і до своїх почуттів і своїх сил, недовіра, критерії довіри, довіра до богів і дітей богів тощо [333, с. 182, 411, 491, 602, 680; 334, с. 16, 32, 45, 47, 50, 68, 138 – 139, 186, 203, 368; 335, с. 443, 445, 475, 501].

Арістотель у низці своїх праць, а саме – «Нікомахова етика», «Метафізика», «Фізика», «Риторика» аналізує емпіричні аспекти і зв'язки феномену довіри через довіру і дружбу, операції на довірі, довіру до думок, довіру до оратора і довіру як властивість характеру. На його думку, міркування про пристрасті і вчинки викликають менше довіри, ніж самі вчинки; міркування добродійних людей викликають довіру; ті, хто відкидають загальну віру, не мають довіри; істинні думки вселяють довіру. Питання про довіру також постає, коли є різні думки, що вселяють «відому довіру», коли узгоджуються між собою міркування різних мислителів, коли довіряють творам або довіряють думці інших [7, с. 175, 231, 256, 267 – 269, 286]. Слід зауважити, що попри те, що Платон і Арістотель безпосередньо не досліджували довіру до судової влади, їхнє тлумачення природи, проявів, особливостей довіри як складного явища, яке має соціальні, психологічні, політичні аспекти, формує осердя розуміння довіри до судової влади.

Отже, феномен довіри стає предметом філософського дискурсу мислителів Стародавнього Сходу й Стародавньої Греції. У період Середньовіччя міркування про довіру перемістилися в площину віри, а філософське і політичне осмислення довіри фактично зійшло нанівець. Упродовж тривалого часу ключовим у тлумаченні довіри було розуміння поняття «віра», яке розглядалося у вузькому значенні – як релігійна віра і в широкому – як специфічний феномен психіки людини, що містить різні види нерелігійної віри (віра в певні ідеали, цінності, ідеї), та змістовно можуть бути як ілюзорним, так і реальним віддзеркаленням дійсності.

Період Нового й Новітнього часу відкрив нові обрії й аспекти осмислення довіри до соціальних інститутів, державної влади загалом, судової влади зокрема. Вперше розмежування віри й релігійної традиції здійснив відомий німецький філософ І. Кант, який розумів віру як позицію розуму, що приймає те, що є логічно недоказовим, але необхідне для обґрунтування морального імперативу. Згідно з І. Кантом, віра – суб'єктивне виправдання можливості досягнення мети, її реалізації

в процесі діяльності. У цей час значна кількість авторів вважає, що між релігійною й іншими видами віри немає істотних відмінностей [176, с. 121 – 258].

На особливу увагу заслуговують погляди відомого представника німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегеля, який звертався до осмислення феномену довіри у позитивному праві та безпосередньо правосудді. Як зазначає мислитель: «До права належить, зокрема, й довіра, яку громадяни мають до нього, і це той бік, який вимагає публічного судочинства. Право публічності ґрунтується на тому, що мету суду становить право. Місце якого як загальності так само перед цією загальністю; однак потім також на тому, що громадяни переконуються в тому, що вирокі дійсно виносяться» [83, с. 196]. «Право, виступаючи спочатку в існування в формі буття закону, вступає також за змістом як застосування в стосунках до матеріалу взаємин, які в громадянському суспільстві виокремлюються й заплутуються до нескінченності, й видів власності й угод, а далі моральних взаємин, які ґрунтуються на вдачі, любові й довірі, однак тільки їх, якщо вони містять бік абстрактного права; моральний бік і моральні заповіді, як ті, що стосуються волі з її власною суб'єктивністю і особливістю, не можуть бути предметом позитивного законодавства» [83, с. 187 – 188]. Гегель також наголошує і на значенні ролі судді в формуванні довіри до права й до суду: «Право знаходить своє втілення в довірі до суб'єктивності тих, хто вирішує. Ця довіра ґрунтується переважно на рівності сторін з ними за своєю особливістю, станом тощо» [83, с. 198].

Важливим для розуміння природи довіри та засад її формування є переконання мислителя, що здійснення правосуддя має бути гласним, публічним, оскільки «до права належить, зокрема, й довіра, яку громадяни мають до нього, і це той бік, який вимагає публічності судочинства» [83, с. 196] (необхідність легітимації правосуддя). При цьому суду необхідні два види легітимності: загальна — довіра до нього всіх громадян суспільства, та індивідуальна — довіра «до суб'єктивності тих, хто вирішує» (до суддів) [83, с. 198]. Засоби досягнення обох видів легітимності Гегель убачає в суді присяжних як втіленні права самосвідомості членів суспільства. Необхідність суду присяжних (як утілення легітимності) він ставить навіть вище можливості кращого здійснення права суто «юридичними судами» (як утілення легальності). Водночас найкращий вихід Гегель бачить не в протиставленні цих судів, а в їх об'єднанні в єдиний суд, де присяжні повідомляють про склад злочину

(виносять вердикт), а професійний суддя виносить рішення за законом [82, с. 447]. Отже, впровадженням суду присяжних досягається збіг легітимності й легальності як судів, так і правосуддя, що ними здійснюється. За концепцією Гегеля, суддя «не тільки виконує закони, він є й діяльною стороною, його точка зору, його думка, тощо впливають на хід справи» [82, с. 446]. Таким чином, Гегель у своєму філософсько-правовому вченні одним із перших підійшов до дослідження довіри до судової влади, легітимності, важливості гласності, публічності, інституту суду присяжних для формування довіри до судової влади.

У XIX ст. важливий внесок у дослідження довіри зробив відомий учений Еміль Дюркгейм, який розглядав довіру у зв'язку з суспільною солідарністю, яка пов'язана, перш за все, з відповіддю на питання: «Якими є зв'язки, що об'єднують людей і породжують довіру?» [127]. Суспільство, у якому домінує органічна солідарність, створює умови для розвитку індивіда, його прав, свобод, тому Е. Дюркгейм наголошує, що важливо додати колективній свідомості достатній авторитет і достатньо широкий зміст. Ухвалення колективної свідомості є джерелом довіри між громадянами і владою.

До феномену довіри звертався також М. Вебер, який у роботі «Політика як покликання і професія» звернув увагу на легітимність як особливий ресурс владарювання, а одним із критеріїв, що використовуються ним при класифікації видів влади, виступає рівень і характер довіри мас до влади [50].

Значну увагу феномену довіри приділяє Ф. Фукуяма у красномовній праці «Довіра: соціальні чесноти і шлях до процвітання» [485], у якій феномен довіри розглядає у межах соціально - економічного вчення, а основну увагу зосереджує на довірі до економічних і політичних інститутів. Фукуяма у низці своїх праць [484] доводить, що довіра — ключова характеристика розвинутого людського суспільства, яка проявляється як на індивідуальному, так і на соціальному рівні (довіра до соціальних інститутів і держави загалом); саме довіра визначає прогрес; успіх «самореалізації» конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів і не від відданості традиціям, а від «одного, поширеного повсюди елементу культури — рівня довіри, який існує в суспільстві». За поширеністю довіри в сучасних ієрархічних структурах Фукуяма обґрунтовує класифікацію людських суспільств: до групи з високим рівнем довіри він відносить «обрані», «засновані на

довірі» ліберальні демократії (США, ФРН, Японія), а традиційні країни (Китай, Мексика), європейські (Франція, Італія), як і країни Східної Європи й пострадянські країни він відносить до суспільств із низьким рівнем довіри. Як зазначає Фукуяма, «...здатність до асоціації залежить від існуючих у межах співтовариств норм і цінностей, які поділяються всіма членами, а також від готовності останніх підпорядкувати свої інтереси інтересам групи. Результатом спільних норм і цінностей стає взаємна довіра, у якої є своя немала і досить конкретна економічна величина» [485, с. 11]. Він наголошує: «Закон, договір, економічна доцільність є необхідними, але зовсім не достатнім базисом стабільності й благополуччя у постіндустріальну епоху — вони мають спиратися на такі речі, як взаємодія, моральні обов'язки, відповідальність перед суспільством і довіра, які, у свою чергу, живуть традицією, а не раціональним розрахунком. У сучасному суспільстві всі ці речі не стають анахронізмами, навпаки, вони суть запорука його успішного розвитку» [485, с.12].

Грунтуючись на міркуваннях Фукуями, стає очевидним, що формування довіри до судової влади в Україні – це, по-перше, нагальна необхідність і запорука успішного її розвитку, по-друге, цей процес детермінований не лише раціональними чинниками, а й позараціональними, українськими традиціями, українською культурою; по-третє, в основі формування довіри мають бути національні й культурні особливості.

Як істотну умову, що забезпечує суспільну стабільність, розглядає довіру відомий американський соціолог Т. Парсонс у своїх працях «Система сучасних суспільств» [325], «Про соціальні системи» [324]. На його думку, соціетальна самодостатність (збереження суспільства самим собою як системи) має бути забезпечена стабільним характером відносин взаємообміну як з фізичним середовищем та іншими системами, так і особливими стійкими відносинами особи й суспільства. «Суспільство може бути самодостатнім лише тією мірою, у якій воно може «покладатися» на те, що дії його членів будуть слугувати адекватним «внеском» в його соціетальне функціонування» [325, с. 21]. Суспільство «покладається», «очікує» (очікування включає в себе момент неперередбачуваності, відсутність повної впевненості), що його члени будуть добросовісно виконувати свої ролі, слідувати «нормативно визначеним обов'язкам», таким чином реалізуючи

себе як члени цього суспільства. Довіра є очікуванням взаємності у здійсненні якихось дій. Т. Парсонс розглядає довіру в межах концепції взаємообміну ресурсами між підсистемами суспільства, а довіру громадян – як своєрідне кредитування судової влади.

Із безпекою пов'язує феномен довіри британський соціолог Е. Гідденс, який зазначає: «Ми можемо визначити «безпеку» як таку ситуацію, у якій певний комплекс загроз нейтралізовано чи мінімізовано. Досвід безпеки зазвичай спирається на баланс довіри й припустимого ризику» [531, с. 35 – 36]. Збереження «припустимого ризику» у відносинах довіри пояснюється наявністю деякої невизначеності в тому, що очікування деяких дій з боку інших людей чи інститутів буде реалізовано повною мірою. Слід зазначити, що Гідденс виокремлював два види довіри: 1) довіра до людей, яка побудована на особистісних зобов'язаннях («персоніфікований тип»); 2) довіра до абстрактних систем («анонімним іншим»), яка передбачає безособистісні обов'язки. Під абстрактними системами розуміються символічні знаки (наприклад, гроші як інструмент обміну, засоби політичної легітимації) й експертні системи – системи технічного виконання чи професійної експертизи, які організують наше матеріальне й соціальне оточення. Йдеться про те, що довіра охоплює політичні, економічні, правові аспекти, поширюється на інститути й організації, на символічну систему і на соціальний порядок загалом. Можна довіряти/не довіряти: інститутам демократії, уряду, національній валюті, професійним групам (лікарям, учителям, військовим, держслужбовцям, журналістам, поліції, адвокатам, суддям та ін.). Уваги заслуговують і міркування Гідденса щодо функцій, які виконує певний вид довіри. Саме довіра до абстрактних систем виконує найважливішу функцію в суспільстві «пізнього модерну» – забезпечує відчуття надійності повсякденних відносин. Персоніфікована довіра, яка розуміється як співпраця, взаємна відповідальність й упевненість в чесності іншого, «є головним джерелом почуття чесності й автентичності себе самого» [411, с.12]. Через механізм довіри мінімізується загроза, за словами Гідденса, «втрати особистісного сенсу» [531, с. 102]. Узявши до уваги міркування Гідденса, довіру до судової влади можна розглядати як прояви забезпечення базових потреб людини в самоактуалізації, стійких стосунках дружби, повазі й гідності, ідентифікації. Як персоніфікована, так і неперсоніфікована різновиди довіри покликані надати

повсякденному життю стабільного і надійного характеру. Як слушно зазначає Г. Заболотна: «Практика свідчить, що довіра до абстрактних систем не може замінити значущості для людини персоніфікованої довіри, побудованої на почутті солідарності, симпатії й дружби» [140, с. 68]. Саме тому при дослідженні довіри до судової влади слід розмежовувати персоніфіковану й неперсоніфіковану види довіри та їх значення для людини.

Аналогічних поглядів дотримується й польський соціолог П. Штомпка, на думку якого довіра — це ставка на майбутні можливі дії інших людей. Вона дозволяє пом'якшити відчуття непередбачуваності майбутнього шляхом його розуміння як чогось даного [545, с. 196]. Окрім того, П. Штомпка одним із перших звернувся до поняття «синдром недовіри» до політичного режиму, економічної й соціальної системи загалом [506, 507, 508]. Виходом, альтернативою «синдрому недовіри» є довіра в межах дружніх стосунків та вихідних соціальних груп: сім'ї, етносу, релігійної спільноти тощо. Водночас, доповнюючи один одного і вплітаючись у культуру суспільства й особистості, персоніфікована й неперсоніфікована довіра утворюють нову якість — базову довіру. П. Штомпка досліджує довіру в культурологічному напрямі, який, на думку вченого, є беззаперечним, оскільки: довіра є важливим виміром політичної культури, а довіра до політики сприймається як відображення більш широкого клімату довіри, який панує в суспільстві, і в цілому довіра стає необхідною умовою життєздатності політичної культури; довіра як культурне явище є важливим аспектом громадянського суспільства; довіра є важливим, хоча й прихованим, виміром культурного капіталу; довіра є основою суспільного капіталу; довіра має зв'язок з постматеріалістичними цінностями; довіра є складником цивілізаційних компетенцій. Учений вважає, що довіра є наслідком тривалого розвитку моральної свідомості людей і має свою специфіку у кожній культурі, у кожному суспільстві.

У процесі розробки своєї моделі П. Штомпка спирався на моделі «одинокого натовпу» (Ф. Тьонніс), «залізної клітки» (М. Вебер), «аномії» (Е. Дюркгейм), відчуження (М. Сімен), «повстання мас» (Х. Ортега-і-Гассет) і нові дослідницькі концепції, у яких звертається увага на духовні, моральні зв'язки й «гнучкі» аспекти культури. П. Штомпка обґрунтував, що процес поновлення й формування довіри є частковим випадком загального «соціального становлення» (social becoming). При

цьому рушійними силами процесу становлення «культури довіри» є: 1) структурні можливості, які заохочують довіру; 2) ресурси — готовність і бажання суб'єктів скористатись цими можливостями. П. Штомпка виокремлює п'ять макросоцієтальних обставин, які сприяють появі «культури довіри», тоді як протилежні — «культури недовіри» [232]. Низка положень, обґрунтованих П. Штомпою, зокрема детермінації довіри в суспільстві модерну, щодо трьох типів орієнтації у відносинах людської непередбачуваності, взаємозв'язку довіри й ризиків; різновидів, вимірів, підстав, функцій довіри, стануть у нагоді при обґрунтуванні напрямів і засобів формування довіри до судової влади в Україні.

Феномен довіри стає предметом дослідження й Н. Лумана, який звертає увагу на довіру як механізм соціального контролю й засобу мінімізації соціальних ризиків. Він заперечує значущість соціальної довіри в суспільстві традиційного й доіндустріального типу, пояснюючи це тим, що лише з настанням епохи індустріалізації й зростанням соціальної диференціації соціальна довіра починає виконувати свою функціональну роль. Зростання соціальних ризиків призводить до зниження впевненості в суспільстві й, відповідно, до формування потреби в такому феномені як довіра. Саме тому Н. Луман доводить, що довіра є продуктом індустріального суспільства, у якому на зміну початковій предзаданості життєвих стратегій, соціалізаційних траєкторій та їх наслідків приходить інший тип функціонування соціальних і особистісних систем, які складно прогнозуються, а тому пов'язаних із загрозами, ризиком [234]. Довіра стає засобом примирення зі складністю майбутнього, породженого технологією.

Значний внесок у дослідження феномену довіри зробив А. Селігмен [411], який доводить, що влада, панування й насилля на деякий час можуть розв'язати проблему соціального порядку, організації розподілу праці, але «вони не здатні самі по собі забезпечити основу для підтримки цього порядку в довготривалій перспективі» [411]. Учений звертає увагу на те, що руйнування впевненості не призводить до втрати довіри а, навпаки, є імпульсом для розвитку соціальної довіри як необхідної умови формування толерантних установок у суспільстві, позбавленому основного механізму редукції соціальної невизначеності — впевненості. На увагу заслуговують і міркування У. Бека, який пов'язує зростання ризиків у глобальному суспільстві з важливістю довіри. На думку вченого, важливо

зрозуміти, що саме «ці конфлікти розкривають інтеграційні функції, оскільки й поки вони вселяють усім, що глобальні рішення мають повинні й мають бути знайдені не шляхом війни, а тільки шляхом переговорів і договорів» [21, с. 384]. А будь-який договір ґрунтується на акті довіри.

Отже, у період Нового й Новітнього часу простежується активізація наукового осмислення довіри у зв'язку з суспільною солідарністю, легітимністю; як ключової характеристики розвинутого громадянського суспільства; механізму соціального контролю й засобу мінімізації соціальних ризиків; запоруки порядку, стабільності, безпеки й соціального прогресу. Гегель уперше виокремлює довіру до права, закону, судової влади і суддів. При цьому довіра до судової влади пов'язується мислителем із процесами гласності й публічності судочинства. Окрім того, він виокремлює загальну довіру до суду всього суспільства й індивідуальну довіру до суддів та наголошує на важливості суду присяжних як утіленні легітимності.

Аналіз і систематизація наукових джерел свідчить, що в періоди суспільних трансформацій, втрати довіри до органів держави проблема формування довіри до влади та її наукові дослідження активізуються. Саме тому наприкінці ХХ – у перші десятиліття ХХІ століття різні аспекти довіри, її джерел, механізмів функціонування стають предметом наукового осмислення в різних галузях і напрямках соціогуманітарних наук. У межах економічної науки до довіри зверталися такі вчені, як О. Александров, Є. Алімпієв, Т. Артьомова [9], О. Батістова, В. Гладунський, В. Геєць, Р. Гоч [99, 100], Т. Кричевська [217], О. Кожем'якіна [194], І. Малий, В. Мандибур, Ю. Мішин [257], В. Яременко та ін. В економічних науках довіра розглядається як компонента ціннісної основи раціонального вибору, як важливий чинник прийняття рішень в умовах інформаційного дефіциту чи суперечливої інформації, як інструмент оптимізації фінансових результатів господарської діяльності, оскільки довіра зменшує трансакційні витрати за рахунок можливості відмови від певної кількості контрольно-перевірочних процедур [257, с. 11]. Вчені роблять важливий висновок про те, що суспільна довіра формує відчутні економічні переваги, на відміну від її дефіциту, що «створює ситуацію, в якій розвиток багатьох демократичних і ринкових інститутів виявляється неможливим» [100, с. 50]. Вони

наголошують, що такі обставини є особливо актуальними для сучасного українського суспільства, оскільки «подолання тривалих соціально-економічних негараздів, як свідчить світова практика, неможливе без пробудження національної свідомості і гідності, узгодження економічних інтересів усіх суб'єктів господарського життя на основі відродження довіри у суспільстві – запоруки поглиблення демократизації, запровадження і сприйняття демократичних засад у політиці як норми співжиття, що позитивно впливає на рівень ділової активності, зростання зайнятості, обсягів виробництва та споживання загалом» [100, с. 50]. Отже, довіра до економічних інститутів є важливою запорукою ефективного функціонування й розвитку українського суспільства, демократизації суспільства та тісно пов'язана з іншими формами й проявами довіри, зокрема до політичних і державних інститутів.

У соціальній філософії феномен довіри став предметом наукових міркувань таких учених, як Г. Андущенко [6], Є. Глухачев [88], Д. Докторова [124], А. Іванов [157], І. Ільїн [158], О. Кожем'якіна [194], В. Міхеєва [261], Н. М'ясникова, М. Магомедов, М. Паращевін [328], А. Селігмена [411], В. Столяр [437], Г. Заболотна [140], О. Фельдман та ін. У межах філософії довіра розглядається в контексті етики й моралі. Філософи інтерпретують довіру як поняття, що втілює віру людини в добро, порядність, вірність, відповідальність та знаходить свій прояв у міжособистісних стосунках. Соціально - філософське тлумачення довіри ґрунтується на розумінні її як «соціокультурного феномену, що відображає добру волю людства й окремих індивідів, що знаходить свій прояв у вірі до різних явищ і об'єктів соціальних відносин в конкретних історичних умовах суспільного буття» [4, с. 5 – 6]. Цінність філософського осмислення довіри для дослідження феномену довіри до судової влади полягає насамперед у тому, що довіру слід розглядати крізь призму моральних і культурних цінностей, як духовне явище, яке має істотне значення для людини, громадянського суспільства, правової держави.

У межах політології досліджується довіра до політичних, у тому числі й державних інститутів, процесів, суб'єктів. Вагомий внесок у дослідження політичної довіри зробили такі вчені, як Г. Атаманчук, В. Береза [25], С. Білошицький [34], Є. Головаха, Д. Данкін [110], В. Ігнатов, А. Ковальова, О. Кокорська, С. Макеєв, В. Мальцев, А. Міщенко [258 – 260], С. Наумов, Н. Паніна, А. Ручка, В. Сукачов,

Ю. Пахомов, Л. Ентін, М. Чабанна [495] та ін. Політологи розмежовують поняття «віра політична» та «довіра політична», які розглядаються як окремі, але взаємозв'язані між собою поняття. Віра політична визначається як ставлення до дійсності, зумовлене глибокою прихильністю до політичного ідеалу, векторно-регулятивного чинника змін у суспільному житті. Тобто це особисто набуті, емоційно пережиті й визнані політичні ідеали, принципи та норми поведінки й діяльності, ознака політичної культури людини. Віра політична – одне з основних джерел громадської думки, важливий чинник, що визначає політичну атмосферу певної країни [318, с. 86]. Водночас, «довіра політична» – це вираз відповідності цілей діяльності об'єкта і суб'єкта політики; визнання можливостей суб'єкта задовольнити потреби об'єкта (не підтверджені досі безпосередньою практикою). Довіра політична виявляє себе у виконанні соціально значущих обов'язків суб'єкта, пов'язаних з політичним ідеалом, але не зводиться лише до них, а збагачується розумінням їх як зобов'язання перед об'єктом політики [345, с. 165]. Політична довіра формує ідеальний духовний простір політики й влади, заповнюючи його етичними моральними оцінками, створює соціально-психологічний простір настроїв, громадянських позицій стосовно політики та влади. А. Панарін, аналізуючи проблему розуміння довіри в політичній науці, підкреслює залежність від таких ненаукових, на його погляд, феноменів, як довіра та любов. Передумову розуміння створює певний мінімум довіри; зрозуміти іншого можна лише за наявності безумовної довіри до того, що буття іншого має значення, що воно належить до необхідних компонентів світу, як і твоє особисте існування [320]. У контексті поглядів ученого слушним є міркування щодо основних умов політичного діалогу, до яких віднесено розуміння, злагоду та довіру. Розуміння політичних дій і рішень уряду створює основні умови для злагоди та довіри до політичних лідерів. Розуміння – злагода – довіра становлять собою діалоговий цикл. Д. Данкін відзначає, що політична довіра завжди стосується питання про владу, вона відображає ставлення людей до діяльності державних структур [110, с. 27 – 28].

Феномен довіри та її різні прояви стали предметом дослідження й низки соціологів. Окрім зазначених вище відомих зарубіжних соціологів (Гідденс, Парсонс, Фукуяма), уваги заслуговують і погляди П. Бергера і Т. Лукмана [24], В. Берези [25], Є. Бистрицького, А. Бови, Є. Головаха [94], Р. Гоч [99],

А. Дворянова, Д. Докторової [124], Г. Зеленько, Н. Ісхакової, Н. Костенко, С. Макєєва, І. Мартинюк [247], М. Паращевіна [322], Н. Соболевої, В. Степаненко, Ю. Савко, В. Сукачова, Ю. Тарана, П. Козирєва [195], М. Магомедова, В. Сергєєва, А. Кузьміна, В. Нечаєва та інших. У межах соціології довіра розглядається в контексті проблем соціального порядку, стабільності соціальної й інституційної систем суспільства, його організацій і структур, структури легітимації влади, джерел делегітимації, чинників недовіри до державної влади, розмежування віри й довіри. Особлива увага надається також теорії соціального капіталу, оскільки соціальна довіра розглядається як важливий ресурс соціального капіталу. Соціологи й психологи розмежовують віру й довіру. Віра розуміється як акт ухвалення інформації за істину, а довіра – як певне ставлення до джерела інформації. Віра в істинність якого-небудь змісту може і не означати довіру до відправника повідомлення, рівно як і сама по собі довіра до джерела не зумовлює автоматично віри в істинність всієї повідомленої інформації [422, с. 3 – 4]. Це дозволяє зробити висновок, що віра і довіра різняться між собою як дві різнорідні реальності. Віра може стати змістом внутрішнього світу особи аж до самоототожнення з об'єктом вірування. Довіра ж завжди пов'язана з дистанцією між суб'єктом і об'єктом, оскільки базується на ціннісному відношенні [110, с. 35]. Саме тому міркування соціологів щодо розмежування віри й довіри, їх особливостей необхідно враховувати у процесі дослідження довіри до судової влади в Україні.

Довіра є предметом дослідження вчених і у межах психології такими вченими, як А. Астаніна [10], Н. Васиць, В. Кравченко [210], Б. Райзенберг, Т. Скрипкіна [422, 423], О. Фельдман, О. Штуца [509] та ін. У соціально-психологічному вимірі довіра існує у внутрішньо особистісному просторі соціуму, однак, функціонуючи, вона виявляє себе в просторі міжособистісної, міжгрупової взаємодії, здійснюючи тим самим функцію зв'язку людини зі світом. Т. Скрипкіна [423] виокремлює фундаментальні функції, які виконує довіра в житті людини, найважливіша з яких полягає в тому, що вона є умовою цілісної взаємодії людини зі світом.

У контексті теоретико-правового дослідження довіри до судової влади уваги заслуговують здобутки, накопичені вченими у межах науки державного управління, у якій приділяється досить значна увага довірі до державної влади, зокрема такими вченими, як А. Баштаник [18, 19], А. Булина [47], О. Кучабський [222],

І. Лопушинський [231], Ю. Молодожен [268], С. Погорелий [336 – 341], О. Радченко [387], В. Скрипнюк [424] та ін. Так, С. Погорелим розроблено «модель партнерської взаємодії органів публічної влади та громадян на засадах нової парадигми публічного врядування, що відрізняється системним поєднанням організаційних, правових, комунікативних, ресурсних та інших механізмів державного управління та широкого застосування системоутворюючих і операціональних підходів, відмовою від використання негативних соціальних технологій» [346, с. 3]. Окрім того, ним виокремлено змістовні ознаки феномену «довіра» в контексті ставлення громадян до державної влади, а саме: когнітивний, інформаційний, дієвий, емоційний та образний складники [338, с. 3]. На думку вченого, «довіра до влади – це складне, багатогранне явище, яке відтворює ставлення соціальної групи, індивіда до результатів діяльності органів публічної влади, сформоване на основі переконаності в правоті і правильності етичних, соціально-психологічних, емоційних і раціональних дій, та є добровільним свідомо-позитивним ставленням, моральною або дієвою підтримкою» [338, с. 4]. Учений, розглядаючи довіру народу як фактор реалізації діалогу в державному управлінні, виокремлює такі рівні довіри та можливості реалізації дієвого діалогу в державному управлінні: довіра народу до держави; довіра громадян до певних органів державної влади та органів місцевого самоврядування; довіра на рівні міжособової взаємодії суб'єктів політики [337]. Ученим також проаналізована довіра до керівників, органів і посадових осіб державної влади, яка відображає ставлення людей до них, засноване на впевненості в надійності, компетентності, сумлінності цих органів та посадовців, в їхній здатності ефективно виконувати функції із забезпечення нормальних умов життя й соціальної захищеності громадян. Отже, дослідження осмислення феномену довіри економістами, філософами, соціологами, політологами, психологами уможливорює більш ґрунтовний аналіз феномену довіри до судової влади як складного, комплексного соціально-правового, психологічного, культурного явища.

Слід зауважити, що перші спроби ввести у вітчизняний правовий дискурс проблему довіри було здійснено ще наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Так, у 1997 р. була проведена українсько-канадська конференція на тему: «Громадська довіра: неупереджене правосуддя та юстиція» [102]. У подальшому важливими віхами в комплексному осмисленні феномену довіри до державної влади та правових

інститутів в українському суспільстві стала низка проєктів і заходів, проведених зокрема Інститутом соціології НАН України (багаторічний проєкт «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» (автори програми Є. Головаха, Н. Паніна, керівник – В. Ворона); робота й публікація колективної монографії учених зазначеної установи «Суспільство без довіри» (2014); міжнародна науково-практична конференція «Творення простору суспільної довіри в Україні ХХІ сторіччя» (17–19 лютого 2016 р., м. Львів) за участю провідних фахівців з різних галузей соціогуманітарних наук, у тому числі правників [255].

На особливу вагу заслуговують проєкти й заходи, спрямовані на відновлення довіри суспільства до судової влади в Україні, організовані спільно із зарубіжними науковими установами й експертами. Так, 24 квітня 2014 р. у м. Києві відбувся круглий стіл на тему «Відновлення довіри до судової системи в Україні: план дій», організований Верховним Судом України за підтримки проєкту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Поряд із суддями, у заході активну участь взяли представники всіх гілок влади, міжнародні експерти, іноземні фахівці, у тому числі представники ЗМІ, громадськості. На заході наголошувалося, що відновлення довіри до судової системи України – це суспільна проблема і спільне завдання для всієї української влади і всього суспільства. Судова система має бути незалежною. І в цьому сенсі те, що суддівський корпус України через реальне суддівське самоврядування поступово починає оновлюватися, вселяє надію на інституційну спроможність самої судової системи на необхідні зміни. Саме тому у Верховному Суді неодноразово зверталися до обговорення плану дій щодо відновлення довіри суспільства до судової системи України. Слід підтримати думку експерта проєкту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» Віргіліуса Валанчюса, який зазначає, що круглий стіл з розробки плану дій з відновлення довіри суспільства до судової влади – перший захід на новому етапі функціонування названого Проєкту, а план дій, розроблений на цьому зібранні, може стати предметом подальшого обговорення та реальною програмою дій для всієї судової системи [182]. Особливої уваги заслуговують відповідні ініціативи й проєкти, започатковані українськими і зарубіжними, зокрема канадійськими суддями у рамках співпраці між Україною та Канадою, спрямовані на формування довіри до судів. Канада має тривалий досвід у підтриманні довіри громадян до судової влади, а питання, пов'язані з довірою до

судової влади, активно досліджуються як ученими Канади, так і суддями.

У дослідженні довіри до судової влади на особливу увагу заслуговують здобутки зарубіжних учених таких як, Дж. Лебел, У. Р. Ледерман, Дж. Т. Дж. Сенюк, Джуліан В. Робертс та ін. Так, Джеральд Т. Дж. Сенюк влучно зауважує: «Для будь-якої судової системи, що діє відповідно до принципів верховенства права, довіра громадськості є тим джерелом, яке наповнює її життям, і судді розуміють, що ця довіра є необхідним підґрунтям, яке надає суддівському корпусу морального права і повноважень застосовувати чинні норми закону для забезпечення верховенства права» [402, с. 95]. Довіра до судової влади розглядається цими вченими у нерозривному зв'язку з об'єктивністю і незалежністю судової влади. Більш ґрунтовно досвід Канади та погляди вчених на довіру до судової влади буде розглянуто в окремому підрозділі (підрозділ 3.1).

Поряд із започаткованими проектами й заходами органів судової влади і науковими установами, спрямованими на розв'язання проблем підвищення довіри до судової влади, до неї все активніше починають звертатися вчені різних галузей юридичної науки. Аналіз наукових джерел дає підстави виокремити декілька основних напрямів і аспектів дослідження довіри в сучасній юридичній науці [287]:

1) у межах теорії та історії держави і права: судова влада як складник механізму держави та державного управління (В. Борденюк [43], А. Заєць [144], Л. Луць, С. Погребняк, П. Рабінович, Б. Ковальчук [189, 190], І. Процюк [380, 381], В. Смородинський [429, 430]; у контексті розвитку громадянського суспільства, громадського контролю, правової культури (А. Колодій [198], В. Кравчук [212], К. Бабенко [13], С. Вітвицький [74], С. Кушнір, Т. Наливайко [274], А. Боннер [41], І. Верба [54], А. Кокотов, Т. Струс-Духнич [439], М. Чельцов-Бебутов, В. Циганаш, А. Дем'янюк [113] та ін.). Вагомий внесок у дослідження довіри в праві крізь призму легітимності зробив Б. Ковальчук, який розробив правову теорію легітимності державної влади та обґрунтував практичні засади конституційно - правового механізму легітимації публічної влади в умовах вітчизняного державотворення. Легітимність державної влади вчений розглядає як категорію науки теорії держави і права, під якою слід розуміти одну з фундаментальних властивостей публічної влади в демократичній, правовій державі, котра проявляється у визнанні більшістю громадян порядку конституювання та функціонування чинної влади законним,

справедливим та доцільним і має своїм результатом готовність громадян діяти відповідно до встановлених державою норм та приписів. Учений доводить, що легітимність безпосередньо стосується правових меж діяльності державної влади, а тому є тотожною поняттю «правомірність». Слушними є і низка положень та висновків ученого щодо прав людини як основного критерію легітимності державної влади; демократичної участі як джерела легітимації державної влади; Конституції як основи легітимності публічної влади в демократичній, правовій державі; правових основ функціонування громадянського суспільства як суб'єкта легітимації державної влади [190]. На увагу заслуговують і здобутки В. Олійника щодо взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства, поняття «громадський контроль за діяльністю судової влади», яке тлумачиться як один із видів соціального контролю, що здійснюється з використанням комплексу правових та організаційних заходів з боку інституцій громадянського суспільства з метою сприяння ефективній діяльності органів судової влади та неухильного дотримання положень Конституції і чинного законодавства України» [308, с. 22]. Зазначені та інші положення теоретиків права будуть ураховуватися в дослідженні правових засад формування довіри до судової влади в Україні в подальшому;

2) у філософії права довіра до судової влади досліджується крізь призму прав людини і правосуддя (Б. Кістяківський [1], А. Бернюков, В. Бігун [32], П. Баренбойм [17], С. Максимов, Р. Папанян, С. Рабінович, М. Гаврилов [79], Є. Беякова [22] та інші). Спільним для вчених є положення, що справедливість, правосуддя й довіра – тісно пов'язані між собою поняття. Правосуддя імпліцитно відображає справедливість і викликає довіру громадян до суду й судової системи. Саме тому в більшості випадків феномен довіри у філософсько-правових й загальнотеоретичних дослідженнях розглядають в контексті цих понять;

3) у межах науки конституційного права окремі аспекти довіри до державної влади, інститутів і органів держави знайшли відображення у працях таких відомих конституціоналістів, як В. Скрипнюк [424, 425], Ю. Волошин, В. Журавський, В. Колодій, І. Коліушко, В. Копейчиков, В. Погорілко, П. Стецюк, Ю. Тодика [462], О. Фрицький, В. Шаповал, Т. Пашковська [327] та ін. Значною мірою довіру до судової влади пов'язують із конституційними засадами судової реформи. Поширеною у конституційному праві є теза, що довіра до держави та її інститутів є

важливою запорукою здійснення суспільних реформ, впровадження міжнародних і європейських правових стандартів;

4) в адміністративному праві довіра досліджується в контексті адміністративного судочинства, довіри до органів державної влади, крізь призму принципу захисту легітимних очікувань і представлена, зокрема, у працях В. Авер'янова, О. Андрійчука, І. Гицяка, А. Пухтецької, К. Рудої, В. Завгородньої [142] та ін. Учені поділяють думку, що принцип захисту легітимних очікувань є одним із фундаментальних принципів європейського адміністративного права та спрямований на реалізацію контролю за діяльністю публічної адміністрації, охорону прав індивідів та забезпечення відповідальності державних органів і посадових осіб за прийняті ними рішення. На думку вітчизняних учених, запровадження принципу захисту легітимних очікувань в Україні є необхідним [142] і, водночас, доволі проблематичним, як в нормативному, так і в практичному аспекті, тим більше, що і в багатьох європейських країнах цей принцип не має законодавчого закріплення, а виводиться із судової практики. У контексті предмету дослідження важливими є положення адміністративного права щодо принципу захисту легітимних очікувань, зв'язку із захистом прав і свобод людини й громадянина;

5) у цивільному та цивільно - процесуальному праві довіра розглядається в контексті цивільного судочинства, принципів справедливості, добросовісності, розумності; свободи договору; зобов'язального права; оціночних понять у цивільному праві (М. Жук [137]); правового регулювання виконання судових рішень у цивільному судочинстві (В. Бонтлаб [42]), відновлення довіри до електронного підпису в Україні, кредитування в цивільному праві (А. Бабаскін [12]) тощо. Як слушно наголошує В. Бонтлаб, «однією із нагальних проблем сучасного стану розвитку цивільного процесуального законодавства є вдосконалення правового регулювання виконання постановлених судових рішень, що разом із підвищенням доступу до правосуддя, усуненням проявів корупції в органах судової влади, створенням дієвого суддівського самоврядування, а також оптимальним рівнем завантаженості суду сприятиме підвищенню рівня довіри до суддівської влади та поваги до постановлених судом рішень [42, с. 8]. Поділяємо думку тих цивілістів, які вважають, що довіра є складним, комплексним феноменом, який відіграє істотну роль не лише в галузях публічного, а й галузях приватного права;

6) у кримінальному й кримінально - процесуальному праві довіра досліджується крізь призму кримінального судочинства, у зв'язку із зловживанням довірою як способом вчинення злочину, проводиться відмежування цього способу від суміжних і найбільш подібних з ним – обману і психічного насильства, з'ясування їх взаємозв'язку і співвідношення [155]. На увагу заслуговують міркування науковців у галузі кримінального й кримінально-процесуального права, що з метою формування довіри до судової влади у кримінальному судочинстві варто позбутися властивого суду обвинувального ухилу; у випадку, якщо обвинувачення не довело вини особи у вчиненні злочину, обов'язок суду – постановити виправдальний вирок. У кінцевому підсумку реформування процесуального (цивільного, кримінального, господарського, адміністративного) законодавства має бути спрямоване на вдосконалення його правового регулювання з метою підвищення ефективності правосуддя загалом [206, с. 22];

7) у міжнародному праві феномен довіри аналізується в контексті «доброго врядування на місцевому і регіональному рівнях» та довіри до міжнародних правових інститутів і органів в контексті розгортання процесів глобалізації та інтеграції (В. Толканов [464], Є. Юрійчук), права ЄС (О. Дзяд, В. Опришко, А. Омельченко, М. Рудік, А. Фастовець та ін.);

8) у межах наук про судові й правоохоронні органи проблеми довіри досліджуються більш ґрунтовно та у таких аспектах як:

а) крізь призму легітимності судової влади загалом (О. Бринцев [45], В. Городовенко [97, 95], Ю. Грошевий [104], М. Козюбра [196], В. Малярєнко [242], І. Марочкін [243, 245], Л. Москвич [265 - 271], Коліушко [443], Н. Морщагіна [264], П. Каблак [169, 171, 173, 170], С. Короед [206], Р. Кузьмін [220], О. Овчаренко [304, 305], О. Овсяннікова [300, 301], С. Прилуцький [355], В. Бойко [37], С. Гладій [87], а також Л. Воскобітова [78], С. Дегтярев [111], М. Папація [326], В. Руденко [403], І. Петрухіна [331], Д. Карпов, Л. Фрідмен [481]. Учені поділяють думку, що легітимність судової влади є специфічною ознакою судової влади, поряд із об'єктивністю, нормативністю, особливою нормативною сферою та ситуативністю (судова влада функціонує лише за умови звернення до неї суб'єктів права) [431]. Легітимність відображає ступінь довіри суспільства до судової влади, його згоду на неї, готовність до виконання її рішень. «Легітимність судової влади включає не

тільки раціонально-правову оцінку останньої суб'єктами процесу й суспільством у цілому, а й їх емоційне ставлення до влади. Легітимність включає елемент правової ірраціональності, коли згода або незгода з владою виникає інтуїтивно й на раціональному рівні це не завжди можна пояснити й обґрунтувати. Але це чуттєве, емоційне ставлення до влади має досить суттєве значення і здатне знижувати авторитет влади, підривати її силу, вести до її дискредитації» [146, с. 38]. Легітимацію пов'язують, насамперед (а в ряді випадків лише) із законністю, яка розглядається як її обов'язкова умова. Досліджуючи легітимність, учені роблять низку важливих висновків: по-перше, вона відображає не лише раціональну, а й позараціональну, ірраціональну, емоційну оцінку судочинства, судової влади [244, с. 172]; по-друге, ціннісний консенсус під час легітимації судової влади як такий має статичну й динамічну структуру [244, с. 173]. Саме тому в процесі формування довіри до судової влади в Україні необхідно враховувати складну природу легітимації, наявність позараціональних складників, а також ті суспільні потреби й інтереси, які є панівними в конкретному суспільстві, суспільні очікування;

б) у контексті реформування судової влади в Україні, утвердження принципу верховенства права, зв'язків із громадськістю (С. Головатий [90– 93] О. Скрипнюк [425], М. Вільгушанський [73], В. Сіренко [420], М. Козюбра, О. Святоцький [197], В. Святоцька [410], С. Короед [206], Н. Квасневська [177, 178, 179], В. Ковальський [188], Л. Лобойко [230], П. Каблак [168], Ю. Гаруст, О. Бондаренко [81], М. Кобак [186], Р. Кирилюк [183], С. Міщенко [258, 259], А. Поліщук [346], С. Серьогін [418, 436], Б. Санін [408], Н. Шукліна і Р. Кирилюк [510] та ін. Як слушно зазначають українські вчені, зокрема С. Короед, І. Кресіна, С. Прилуцький, «Головною метою реформування судової влади в Україні є створення законодавчих та організаційних передумов для утвердження в Україні незалежної, ефективної та відповідальної судової влади, яка здатна надійно захищати права громадян та якій довірятиме суспільство... Реформування судової влади в Україні повинне мати комплексний характер і передбачати внесення змін до Конституції України, законодавства з питань судоустрою та статусу суддів, реформування суміжних інститутів (прокуратури, адвокатури, виконавчої служби), вдосконалення процесуального законодавства та законодавства, що регулює порядок виконання судових рішень» [206, с. 13]. До уваги необхідно взяти й обґрунтоване положення про те, що

взаємодія судової влади з громадськістю можлива лише в умовах розвинутого громадянського суспільства та демократії, що передбачають здатність людей до солідарності, їхньої ініціативності [168, с. 10]; необхідність комплексного характеру реформування судової влади, яка передбачає реформування не лише судових, а й інших суміжних інститутів. Дійсно, довіра до судової влади пов'язана і з взаємодією судів та прокуратури, адвокатури, виконавчої служби;

в) у зв'язку з інститутом суду присяжних, мирових суддів та громадських мирових суддів в Україні (В. Кампо [175], В. Бринцев, А. Демічев, В. Долежан, С. Іваницький, Л. Москвич, І. Русанова, А. Грубінко, Н. Ярчук [106], А. Травіна [466], Б. Футей [486] та ін. Учені поділяють думку, що функціонування інституту суду присяжних, мирових суддів є показником демократичності та сприяє зростанню довіри громадян до судової системи загалом. «Історія становлення і розвитку мирових суддів (суддів від народу і для народу) свідчить про їх глибоку вкоріненість у демократичні традиції та правову культуру європейських народів. По суті мирові судді є важливим показником елементарної демократичності судової системи» [175, с. 16]. Поділяємо думку вчених, що впровадження цих інститутів сприятиме підвищенню довіри громадян до судової влади в Україні за умови їх ефективного функціонування;

г) принципів судової влади (В. Городовенко [97], О. Кузьменко [219], І. Назаров [273] В. Король [207], О. Овчаренко [305], О. Овсяннікова [301], С. Праскова, А. Ріхтер [396] та ін.) Особливої ваги в контексті формування довіри до судової влади набувають принципи легітимності, транспарентності, гласності. Як слушно зазначають вчені, один із шляхів подолання кризи авторитету суддівського корпусу та довіри до судової влади «вбачаємо в розширенні впровадження засад гласності кримінального процесу під час судочинства, а саме у практичній реалізації механізмів здійснення принципу в конкретних кримінальних провадженнях» [219, с. 32]. Водночас, довіра до судової влади іманентно пов'язана із реалізацією, насамперед, основоположних принципів права, таких, як справедливість, верховенство права, законність, самостійність, незалежність, повнота, транспарентність, гуманізм (обґрунтованих В. Городовенком) [97, с. 37];

д) у контексті діяльності правоохоронних органів (Т. Гаврилюк [80], О. Проневич [379], С. Ківалов [185], Ю. Торкайло [465], О. Бандурка, А. Бова,

В. Болотова, О. Злобіна, В. Московець, Ю. Свеженцева, Ю. Токайло [465] та ін. За слушними міркуваннями вчених, «одним із факторів, який визначає роль міліції в суспільстві, є рівень довіри до неї громадян. Довіра до міліції має двосторонній характер: з одного боку, вона є наслідком, який відображає ставлення населення до виконаної міліцією роботи, з другого – є фундаментом співпраці з населенням» [80, с. 66]; довіра є тим наріжним каменем і реформування системи МВС, і трансформації суспільного устрою та побудови в країні громадянського суспільства, без якого неможливе зведення нового, принципово відмінного від радянських стандартів інституту забезпечення внутрішньої безпеки держави, а відтак і безпеки громадянина та громадського порядку [465, с. 891].

Отже, у сучасних соціогуманітарних і юридичних науках довіра до державної влади загалом, судової зокрема розглядається як багатоаспектний феномен, існування якого є життєво необхідним для демократичних суспільств. Довіра до судової влади є різновидом довіри до державної влади, а тому має спільні з нею риси. Довіра судової влади забезпечує інтегрованість суспільства, його стабільність, функціональність і цілеспрямований розвиток. Водночас, оскільки судова влада має свої особливості, довіра до неї також має свою специфіку, що й стане предметом подальшого дослідження.

1.2. Методологія дослідження довіри до судової влади

В узагальненому вигляді методологію дослідження теоретико - правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права складає система предметно зумовлених філософсько-світоглядних, загальнонаукових і конкретно-наукових підходів, методів і засобів пізнання, які у своїй сукупності та взаємодоповнюваності забезпечують комплексний загальнотеоретичний характер дослідження. Загальновизнано, що методологія наукового пізнання охоплює систему підходів, методів, способів пізнання. При цьому «методологія не зводиться до суми певних методів, способів і прийомів пізнання, а є цілісним, внутрішньо узгодженим «апаратом» пізнання політико-юридичних реалій» [458, с. 37].

На методологію дослідження теоретико-правових засад формування довіри до

судової влади в Україні впливає кілька чинників: по-перше, комплексний характер дослідження, який визначається тим, що довіра до судової влади є комплексною, інтегративною категорією, яка охоплює соціальний, етичний, культурний, психологічний, правовий аспекти явища; по-друге, феномен довіри є предметом дослідження як юридичних, так і неюридичних наук (філософії, соціології, психології, культурології); по-третє, особливості предмета саме загальнотеоретичного дослідження – загальні закономірності формування й розвитку довіри до судової влади в Україні; по-четверте, обраний контекст дослідження формування довіри до судової влади – утвердження принципу верховенства права; по-п'яте, необхідність забезпечення обґрунтованості результатів дослідження і можливостей використання його висновків і пропозицій як у теорії держави та права, так і науці судові та правоохоронні органи України, галузевих юридичних науках та юридичній практиці. Окрім того, важливу роль у методології дослідження теоретико - правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права відіграють здобутки філософії – філософія пізнання і філософія права. Значущість філософії полягає в тому, що вона вивчає найбільш загальні закони розвитку об'єктивного світу, суспільства і мислення та філософія пізнання, яка «звертається не лише до абстракції суб'єкта, а й до цілісної людини, яка пізнає» [252, с. 10]. Важливість філософії пізнання для дослідження довіри до судової влади спричинена тим, що основні її положення «зберігають свою абстрактно-гносеологічну й логіко-методологічну природу й форму, але водночас набувають екзистенційно-антропологічного й «історико-метафізичного осмислення»» [252, с. 9]. Наукова доцільність використання здобутків філософії права детермінована змістом і характером філософсько-правового знання, його спрямованістю на філософське осмислення права, правових явищ у контексті граничних засад людського буття, справедливості права. Як слушно зазначає В. Нерсисянц; «Філософія права займається дослідженням змісту права, його сутності й поняття, його основ і місця у світі, його цінності і значення, його ролі в житті людини, суспільства і держави, у долях народів і людства» [276, с. 7].

Методологія дослідження формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження верховенства права ґрунтується на наукових доробках

провідних теоретиків і методологів юридичної науки, які вивчали також проблеми правової культури й правової свідомості, таких як: С. Алексєєв [3], В. Бабкін, М. Байтін, Ю. Битяк [352], А. Бризгалов [46], С. Гусарєв, О. Данильян, А. Заєць, В. Забігайло, В. Журавський, О. Зайчук, Д. Керімов [180], М. Козюбра [196], А. Колодій [198], В. Копейчиков, В. Ковальчук, М. Кельман, В. Лемак [228], О. Лейст, Л. Луць, С. Максимов, Г. Мальцев [241], М. Марченко, Ю. Оборотов [295, 296, 181], Н. Оніщенко [504], О. Петришин [329, 330] М. Панов [321], П. Рабінович [382 - 384] В. Селіванов [412], О. Скакун, О. Тихомиров, Л. Удовика [470], В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Ю. Калиновський [174], А. Поляков [349], Л. Явич, О. Ющик [515] та інші; основних положеннях учених, які зробили вагомий внесок у дослідження верховенства права, судової влади, довіри до судової влади, таких, як: В. Городовенко, В. Бринцев, Ю. Грошевий, В. Долежан, В. Маляренко, І. Марочкін, Л. Москвич, І. Назаров, О. Овчаренко, С. Прилуцький, С. Погребняк [343], В. Сердюк, А. Стрижак [438], С. Рабінович, С. Серьогін, Д. Гудима, С. Гладій, В. Бігун, В. Смородинський, В. Тацій [455], Ю.Тодика [462], С. Шевчук [501, 502] та інші. Сформульовані й обґрунтовані вченими основні положення та підходи стали відправними пунктами у створенні власного бачення методологічних засад дослідження формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

Чільне місце у методології дослідження довіри до судової влади посідають філософсько-світоглядні підходи, які визначають стратегію і спрямованість дослідження, зумовлюють його комплексний характер, відбір, накопичення фактів, детермінують оціночну інтерпретацію результатів дослідження. До філософсько-світоглядних підходів, які використовувалися в дослідженні, належать: цивілізаційний, діалектичний, аксіологічний, антропологічний.

Як відомо, цивілізаційний підхід обґрунтований у роботах відомих філософів, зокрема Ф. Фукуями [483 – 485], С. Хантінгтона [487], М. Данилевського, О. Шпенглера [505], А. Дж. Тойнбі та ін. В основі цивілізаційного підходу лежать ідеї циклічності, локальності, самотності. Так, С. Хантінгтон розглядає цивілізацію як найвище культурне об'єднання, яке охоплює людей із власною культурною самотністю. На його думку, цивілізацію визначають як загальні об'єктивні елементи, такі, як мова, історія, релігія, звичаї, соціальні інститути, так і

суб'єктивна самоідентифікація людей. Учений вважає, що цивілізаційна ідентичність і цивілізаційні відмінності в майбутньому будуть відігравати все більшу роль та спричинять найбільш значні суспільні конфлікти. «Я вважаю, що в світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найбільш важливі кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [487].

Безпосередньо цивілізаційний підхід у контексті феномену довіри простежується у Ф. Фукуями, який вибудовує класифікацію людських суспільств за критерієм рівня довіри. Так, до групи суспільств із високим рівнем довіри він відносить «обрані», «засновані на довірі» ліберальні демократії (серед них, зокрема, США, Німеччина, Японія); до групи суспільств з низьким рівнем довіри Фукуяма відносить традиціоналістські країни (Китай, Мексика), європейські (Франція, Італія), та країни Східної Європи і пострадянські країни. При цьому, як зазначає у передмові до видання праці Ф. Фукуями «Довіра» А. Лактіонов: «За Фукуямою довіра – ключова характеристика розвиненого людського суспільства, що виявляється як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальному (довіра до суспільних інститутів і держави в цілому). Саме довіра визначає прогрес; успіх «самореалізації» конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів і не від прихильності традиціям, але від «одного, що поширився повсюди елемента культури – рівня довіри, що існує в суспільстві» [485].

Попри відсутність єдиної концепції цивілізаційного підходу, відмінності у його тлумаченні зазначеними та іншими вченими, спільним для них є тлумачення цивілізації як якісної специфіки суспільства, що характеризує його самотність, або соціокультурну спільність, яка формується на основі надлокальних цінностей (М. Вебер [51], М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, Ф. Фукуяма, О. Шпенглер та інші). Наукова доцільність його використання зумовлена й тим, що він має комплексний характер, є загальним і досить гнучким, ураховує різноманіття світу, самотність і унікальність окремих культур, багатоаспектність його розвитку. В

узагальненому вигляді, згідно з цивілізаційним підходом, всесвітньо-історичний процес є цілісним, об'єктивно зумовленим, поступовм розвитком різних унікальних цивілізацій, які мають свої особливості, проходять у своєму існуванні декілька стадій та створюють унікальні за змістом і формою моделі соціальної організації. Кожна стадія характеризується своїми особливостями та відмінностями, і водночас рисами, характерними для всіх сфер суспільно-історичного буття. З позицій цивілізаційного підходу, довіра до судової влади має свою специфіку в кожному конкретному суспільстві, ґрунтується на духовних і культурних особливостях, менталітеті; іманентно пов'язана з особливостями правової культури, правової свідомості, правового менталітету конкретного соціуму; довіра до суспільних інститутів загалом, судової влади зокрема, є важливою характеристикою суспільств, країн та значною мірою визначає прогрес їх економічного, політичного, соціального розвитку. Цивілізаційний підхід використовувався при дослідженні процесу формування довіри до судової влади, особливостей довіри до судової влади в українському суспільстві та в зарубіжних країнах; обґрунтуванні засад формування довіри до судової влади (Розділи 2, 3).

При дослідженні формування довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права визначальним було використання основних положень діалектики як системи принципів, законів, категорій. У філософії діалектичне протиріччя тлумачиться як «взаємодія протилежностей, сторін і тенденцій предмету чи явища, які виключають один одного, і перебувають у внутрішній єдності та взаємопроникненні, виступають джерелом саморозвитку та розвитку» [476, с. 545]. Ґрунтуючись на законі єдності і боротьби протилежностей, довіра/недовіра до судової влади є тими протилежностями, які впливають на судову владу, спонукають її до розвитку в напрямі забезпечення правосуддя. Згідно із фундаментальним законом заперечення заперечення (діалектичного синтезу), у «процесі прогресивного розвитку кожний щабель є результатом подвійного заперечення – зняття, синтезу попередніх щаблів і відтворює на більш високій основі характерні риси, структуру вихідного щабля розвитку» [2, с. 485]. Довіра до судової влади значною мірою відображає рівень довіри на попередньому щаблі (етапі) суспільного розвитку та закладає підґрунтя довіри на подальших щаблях (етапах).

Особливе значення у контексті предмету дослідження має закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, який відображає «таку взаємозалежність характеристик матеріальної системи, при якій кількісні зміни на певному етапі приводять до якісних, а нова якість породжує нові можливості й інтервали кількісних змін» [158, с. 140 – 141]. Високий рівень довіри до судової влади забезпечує використання особою судового захисту порушених прав, виконання рішень судів, авторитет і повагу до судової влади зокрема, державної влади загалом. Окрім того, високий рівень довіри має й економічний вимір, оскільки сприяє притоку інвестицій від зарубіжних інвесторів, які покладаються у разі необхідності на можливість ефективного судового захисту, коли порушуються їхні права.

Поряд із законами діалектики, теоретико-правове дослідження довіри до судової влади ґрунтується на використанні таких категорій діалектики, як «сутність і явище», «зміст і форма», «можливість і дійсність», «ймовірність», «закономірність», «абстрактне» й «конкретне», «причина і наслідок» тощо. Використання зазначених категорій уможливило комплексний аналіз довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права та формулювання на цій основі правових засад її формування.

У філософії під сутністю «розуміють головне, основне, визначальне в змісті системи, закладене в предметі підґрунтя усіх змін, які відбуваються з ним при взаємодії з іншими предметами». «Категорія сутності слугує для виокремлення в системі таких її властивостей і відносин, які зумовлюють інші властивості й відносини» [2, с. 397]. Явище виражає лише одну зі сторін сутності, а не збігається з нею. У свою чергу, сутність ніколи повністю не збігається зі своїм явищем, ні взятим окремо, ні в сукупності. «У явищі, крім необхідного, загального й суттєвого, є також низка випадкових, індивідуальних, часових моментів ... У сенсі обширності, обсягу властивостей явище більш багате, ніж сутність, але в сенсі глибини сутність багатша від явища» [277, с. 11 – 12]. Сутність довіри до судової влади розкривається у багатьох явищах, зокрема, повазі до судової влади та судової системи; правомірній поведінці; виконанні судових рішень; повазі до судів і суддів. Лише у своїй сукупності та взаємодоповнюваності ці явища розкривають зміст довіри до судової влади. Саме тому всі ці явища необхідно враховувати в процесі формування довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права.

Важливим у дослідженні довіри до судової влади є також використання категорій «зміст» і «форма». Під «змістом» розуміють усе, що міститься в системі. Сюди входять не лише елементи, а й відносини, зв'язки, процеси, тенденції розвитку, всі частини системи. Під «формою» розуміють спосіб зовнішнього вираження змісту, зовнішню конфігурацію. Форма є теж способом існування матерії. Під «формою» розуміється також внутрішня організація, спосіб зв'язків елементів у системі [2, с. 394]. Форма є змістовною, а зміст – оформленим. Зазначені вище методологічно вагомі положення щодо змісту й форми є вкрай важливими для дослідження змісту і проявів довіри до судової влади, її формування в контексті принципу верховенства права. Розмежування сутності і явища, змісту й форми довіри до судової влади спонукало до узагальнення різних проявів і форм довіри до судової влади.

Важливим у дослідженні стало звернення до категорій «дійсність», «можливість», «ймовірність». У розумінні категорії «дійсність» до уваги необхідно взяти міркування Гегеля, на думку якого «дійсністю є безпосередня єдність сутності та існування» [84, с. 238]. У широкому сенсі дійсність тлумачиться як «увесь об'єктивно існуючий світ, об'єктивна реальність у всій її конкретності, уся сукупність наявно існуючих явищ, узятих у єдності з їх сутністю» [2, с. 434]. Можливість розглядають як такий стан, коли наявною є одна сукупність детермінант, але немає інших їх частин. Можливістю є також те, тенденції виникнення і розвитку чого уже існують у дійсності, але вони не є достатніми. Дійсність є актуальним буттям, а можливість – потенційним. Перехід дійсності в можливість визначається ймовірністю, як кількісною мірою можливості. Ймовірність характеризує ті межі, у яких існує можливість; вона визначає ступінь наближеності переходу можливості до дійсності. «Ймовірність є ступінь необхідного в можливому» [2, с. 438]. Необхідність використання категорій «дійсність» і «можливість» зумовлена також і тим, що ці категорії відображають, з одного боку, діалектичну концепцію розвитку, а з іншого – принцип детермінізму.

Ґрунтуючись на категоріях «дійсності» й «можливості», довіру до судової влади можна охарактеризувати як такий наявний («дійсний») стан, який, завдяки наявності певних чинників, може змінитися, досягти нових можливостей, більш високого рівня й стати новою дійсністю. Для переходу «дійсної» довіри до судової

влади до «можливої» визначальними є наявність сукупності певних чинників, які роблять такий перехід реальним. Саме тому категорії «можливість і дійсність» використовувались при обґрунтуванні перспектив формування довіри до судової влади в контексті принципу верховенства права (підрозділ 3.2) тощо.

Важливим у дослідженні довіри до судової влади було використання категорій «абстрактне» і «конкретне». Як слушно зазначає Д. Керімов, «Абстрактне є суб'єктивним відображенням дійсного, яке було ізольовано, відірвано від процесу його реального руху. Будучи суб'єктивним у цій своїй якості, абстрактне разом з тим є об'єктивним, оскільки виступає як момент, ланцюг цього руху» [180, с. 139]. І далі: «Юридична абстракція є логічною основою конкретного, своєрідним вузловим пунктом, у якому об'єднуються у суворій логічній системі загальні, найбільш характерні, суттєві, головні ознаки й специфічні особливості правових явищ і процесів» [180, с. 141]. Конкретне як безпосередня данність, як «єдність у багатоманітті», реально існуюче дається в безпосередньому сприйнятті. Кожне конкретне правове явище чи процес постійно змінюється, набуває нових рис, ознак, властивостей. Пізнання правових явищ розпочинається з конкретного. Сходження від конкретного до абстрактного виявляє спільність відповідних правових явищ у «чистому» вигляді, без урахування своєрідності кожного окремого правового явища. Через певний проміжок часу мислення знову повертається до тих конкретних явищ, які в своєму розвитку зазнали змін і, в силу цього, уже можуть не відповідати їх первинному узагальненню в правових абстракціях. Сходження від абстрактного до конкретного в правовому дослідженні дозволяє показати конкретні правові явища й процеси в дійсності, об'єктивності, у всій повноті та єдності багатоманітності. Кінцевим циклом пізнання є постійний перехід конкретного в абстрактне, і навпаки – абстрактного в конкретне. Дослідження довіри до судової влади є постійним рухом від конкретних проявів довіри до загального поняття, і навпаки – від поняття «довіра до судової влади» до його конкретних проявів і форм. Лише завдяки такому руху стає можливим розуміння довіри до судової влади як явища, що постійно змінюється, трансформується, набуває нових рис і проявів.

Поряд із цивілізаційним і діалектичними підходами, важливу роль у дослідженні судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права відіграє аксіологічний підхід, який визначає загальну стратегію дослідження

«розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, які можуть забезпечуватись правом та бути його основою» [474, с.12]. Аксіологічний підхід є інтегративним та імпліцитно наявним в інших дослідницьких підходах, а на його значущість у правових дослідженнях неодноразово звертали увагу вчені, зокрема такі, як: О. Бандура, С. Бігун, А. Крижанівський, М. Козюбра, М. Костицький, Р. Лукач, С. Максимов, М. Мартишин, Ю. Оборотов, М. Орзіх, М. Патей-Братасюк, П. Рабінович, Г. Радбрух, та ін. Як слушно наголошує М. Орзіх, «Ціннісна характеристика права доповнює його сутнісно-змістовну характеристику обґрунтуванням значущості, корисності, придатності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментальної оцінки правових явищ, встановлення критеріїв оцінки і на цій основі визначення ефективності права, розмежування корисності й ефективності правових норм» [311, с. 84].

Аксіологічний підхід іманентно пов'язаний із оцінкою, тобто орієнтацією на цінності, що передбачає порівняння (власне оцінку), визначення відповідності явища, процесу певним цінностям. Оцінка, у свою чергу, пов'язана із практикою в широкому розумінні, яка є опосередкованою через потреби, інтереси, цілі людини. Зрештою, критерієм оцінки правової діяльності є її спрямованість на захист невідчужуваних та невід'ємних прав людини. У контексті пропонованого дослідження критеріями оцінки судової влади виступають правосуддя, верховенство права, довіра до судової влади. Тобто, під цінностями слід розуміти не будь-яку значущість явищ, а його позитивну значущість. Ціннісний порядок упорядкований таким чином, що нижчі цінності визнаються в рамках тієї чи тієї культури тимчасовими, плинними, «допоміжними» щодо вищих, які наближаються до «вічних» цінностей за своїм значенням. Співвідношення і взаємовідношення цінностей визначаються сутністю цінностей та втілюються у їх ієрархії. Відповідно, кожна цінність може бути розглянута як мета чи засіб для досягнення іншої цінності. Як зазначає В. Завальнюк: «Етнічна правова культура і правова свідомість кожного народу, нації в аксіологічному вимірі є особливим чином вираженою ієрархією правових цінностей» [141, с. 86]. Окрім зазначеного, важливим у аксіологічному підході, зокрема, та правовій аксіології, загалом, виокремлення інструментальної, власної та соціальної цінностей права.

Наукова доцільність використання аксіологічного підходу зумовлена, насамперед, тим, що довіра до судової влади, верховенство права, людина та права людини є основними цінностями, у контексті яких і здійснюється наукове дослідження. Зазначені цінності, які є критеріями оцінки судової влади в Україні та закладають підґрунтя довіри до судової влади, закріплені на конституційному рівні. Так, стаття 3 Конституції України проголошує «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». А згідно зі статтею 8 «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [202]. Окрім того, використання аксіологічного підходу у дослідженні довіри до судової влади спричинене тим, що він уможливорює виокремлення інструментальної, власної та соціальної цінності довіри до судової влади як соціально-правового явища. Окремі аспекти аксіологічного підходу до розуміння правової культури та довіри до судової влади розкриваються вченими, які досліджували особливості правової свідомості, правової культури українського суспільства, зокрема таких як: О. Данильян [105], Д. Єрмоленко [134], В. Демічева [112], Ю. Калиновський [174] та ін.

У межах пропонованого дослідження довіри до судової влади аксіологічний підхід тісно пов'язаний із антропологічним підходом, оскільки, за слушними міркуваннями В. Бігуна, «основою аксіологічного підходу є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей» [32, с. 4]. Водночас, як зазначалося вище, поряд із людиною, основними цінностями, крізь призму яких здійснюється дослідження є верховенство права, права людини, довіра до судової влади.

Упродовж останніх двадцяти років антропологічний підхід у праві став предметом наукового осмислення багатьох учених, зокрема таких, як М. Козюбра, В. Завальнюк, П. Рабінович, А. Саїдов, Д. Гудима, Л. Удовика та ін. Як справедливо наголошує А. Саїдов: «Антропологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної науки має йти не тільки за лінією розчленування об'єктів дослідження, а й за аспектами й рівнями дослідження у випадках збігу їх об'єктів» [419, с. 65]. При цьому сам антропологічний підхід відзначається

багатогранністю й багатовимірністю. Так, Д. Гудима, досліджуючи антропологічний підхід, виокремлює кілька його напрямів, а саме: потребовий (П. Рабінович), комунікативний (А. Поляков), герменевтичний (Т. Дудаш), аксіологічний (В. Бігун) [107, с. 65]. Поділяємо думку Д. Гудими, що застосування у наукових дослідженнях «соціально-антропологічного й інших видів антропологічних дослідницьких підходів не тільки збагачує наші знання про природу та сутність вказаних прав (людини), але й сприяє встановленню та зміцненню методологічних контактів юридичної науки з іншими соціальними науками» [107, с. 68]. Важливу роль у дослідженні довіри до судової влади відіграють також наукові здобутки правової, соціальної, культурної антропології.

Наукова доцільність використання антропологічного підходу зумовлена і тим, що довіра до судової влади – це соціально-правове явище, суб'єктом якого є людина. «Феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю. Право є продуктом діяльності людини й уособлює її сутнісні сили. Відповідно, у ньому можуть бути виділені моменти, без яких людини як біосоціодуховної істоти просто не існує [141, с. 85]. Окрім того, як слушно наголошує Ю. Оборотов: «За допомогою юридичної антропології розкривається правове різноманіття, цінність традицій, правових менталітетів, убачається фундаментальне значення зв'язку права і моралі, специфіки їх взаємодії в різних правових системах» [295, с. 129]. У контексті предмету дослідження антропологічний підхід означає переміщення кута зору на довіру до судової влади до людини, її правової культури, правової свідомості, правового менталітету. Водночас, довіра до судової влади пов'язана як із властивостями й здатностями людини, так і з діяльністю судової влади, її ефективністю й здатністю виносити правосудні рішення. Останні виступають підґрунтям формування довіри.

Поряд із філософсько-світоглядними підходами важливу роль у дослідженні довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права відіграють загальнонаукові принципи як керівні, вихідні положення, що вимагають від дослідника виконання певних дій. Серед основних принципів, які використовувались у дослідженні, слід виокремити такі принципи: історизму, об'єктивності, детермінізму. Згідно з принципом історизму, довіру до судової влади в суспільстві слід розглядати як історичний феномен, який існує в часі, тобто

виникає, підтримується та змінюється. Принцип історизму спрямовує дослідження довіри до судової влади в конкретно-історичних умовах, урахування її особливостей, зумовленості правовим і культурним розвитком суспільства. Згідно з принципом об'єктивності, довіра до судової влади є результатом об'єктивного розвитку певного суспільства, рівнем функціонування судової влади.

Важливу роль у дослідженні довіри до судової влади відіграв принцип детермінізму. У сучасній філософії поширеними є положення, згідно з якими ланцюгами причинення одночасно здійснюється й перенесення інформації. У складних системах (до яких належить і судова система) інформація може не лише передаватися ланцюгами, а й зберігатися, трансформуватися та використовуватися з метою управління. При цьому, інформаційна компонента причинності має певного роду автономію стосовно до своєї основи. Одна й та ж інформація може передаватися причинними ланцюгами з різною субстратною основою. Це дозволяє аналізувати інформаційні зв'язки, які існують в системах, абстрагуватись від їх енергетично-речової основи, від їх суб'єктів, що дозволяє деяким авторам говорити про інформаційну причинність як особливу форму причинних зв'язків. Водночас, автономність причинних зв'язків має відносний характер.

Доцільним у дослідженні формування довіри до судової влади є використання концепту «повна причина», який «знімає», з одного боку, моноказуалізм як загальну установку (але, «знімаючи», залишає її для визначення практичних цілей); і, з другого боку, «знімає» і кондиціоналізм з його положенням про відсутність причинності та рівнозначності всіх детермінувальних факторів у трансформаціях правової системи. Так, П. Алексєєв і А. Панін зазначають: «Те, що називалось «причиною», тепер усе частіше іменується «специфікованою причиною», а умови – «кондиційною» причиною... «Повна причина – це сукупність усіх обставин, факторів, при яких цей наслідок настає з необхідністю. Склад повної причини: специфікована причина, кондиційна причина, реалізаторна (пускова) причина» [2, с. 419]. До уваги необхідно взяти положення, що «Умови сприяють породженню наслідку причиною, але самі по собі наслідок не спричиняють. Умови – це «сукупність різноманітних факторів, від наявності яких залежить виникнення, існування й зникнення речей, але яких вони самі по собі не продукують» [323, с. 13]. Отже, згідно з принципом детермінізму, формування й підтримання довіри до

судової влади має причинну зумовленість, як рівнем і якістю функціонування судової влади, її здатністю забезпечувати правосуддя, так і рівнем правової культури українського суспільства.

Поряд із філософсько-світоглядними підходами, загальнонауковими принципами у дослідженні використовувалися загальнонаукові методи дослідження. Поняття «метод» визначається як спосіб дій, вид прийомів і операцій виконання конкретного завдання, досягнення певних результатів у пізнанні і практиці. Серед загальнонаукових методів, які застосовувалися в роботі для виконання загальних пізнавальних завдань слід виділити: системний, структурно-функціональний, формально-логічний, феноменологічний, герменевтичний, а також аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення тощо. У дослідженні важливу роль відіграють системний і структурно-функціональний методи, обґрунтовані такими вченими, як А.Аверьянов [1], І.Блауберг [35] і Е.Юдін [514], Л.Берталанфі [27], В.Лекторський і В.Швирьов [228], Н.Мотрошилова і Л.Тіунова [461] та ін. Значущість цих методів зумовлена тим, що судова система й судова влада характеризуються системними, структурними, функціональними зв'язками й залежностями, а тому при їх дослідженні важливо враховувати положення й висновки загальної теорії систем. Системний метод передбачає дослідження судової влади як складника (підсистеми нижчого рівня) державної влади. У світлі системного методу судова влада є системою, що складається з відповідних компонентів (елементів) і набуває ознак структурованості. Застосування системного методу передбачає встановлення існуючих взаємозв'язків усіх елементів, що утворюють систему судової влади в Україні, аналіз їх взаємодії, а також взаємозв'язки судової влади з іншими гілками державної влади. Важливу роль у дослідженні відіграє і структурно-функціональний метод, який доповнює системний і спрямовує на дослідження системи не в статичі, а в динаміці. Його застосування дозволило охарактеризувати довіру як динамічне явище, яке постійно змінюється, вплив довіри на функціонування судової влади, характер і роль зв'язків громадськості й судової влади, обґрунтувати правові засади формування довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права.

Важливу роль у дослідженні відіграв логічний метод, який охоплює засоби і способи логічного вивчення і пояснення правових явищ і заснований на формах

мислення і законах формальної логіки. Логічний метод уможливив аналіз текстів правових актів, їх співставлення, розкриття зв'язків загального і особливого. Ґрунтуючись на логічному методі, проведене розмежування довіри до державної влади загалом і довіри до судової влади, проаналізовано основні підходи до поняття «довіра до судової влади». За допомогою аналізу було визначено сутність, зміст, прояви довіри до судової влади. У результаті синтезу, процесу об'єднання в єдине ціле частин, властивостей, ознак виявлено зміст і особливості верховенства права, його елементи.

Поряд із традиційними для юридичної науки підходами й методами, важливу роль у дослідженні довіри до судової влади відіграють феноменологічний, герменевтичний і комунікативний підходи до права. Серед низки положень феноменологічного підходу, обґрунтованих у працях А. Кауфмана, Г. Радбруха, П. Амселека, А. Полякова і Е. Тимошиної [349], особливу роль відіграють положення щодо правових ейдосів та процесу пізнання явищ, який передбачає відсторонення всього зовнішнього, несуттєвого для уявлення невикривленої природи речей. «Це здійснюється шляхом виявлення суб'єктом у своїй свідомості певних самоочевидних структур, які передують нормам права, правовим інститутам і взагалі правовому мисленню. Такі структури мають назву правових ейдосів. Вони є не просто тим спільним, що є у всіх правових явищ, а їх універсальним генетичним принципом, який породжує всі можливі одиничні прояви права» [352, с. 55]. У контексті такого підходу довіра до судової влади тотожна ідеальній сутності – ейдосам, які існують у свідомості, не створюються штучно, не винаходяться законодавцем, а відкриваються подібно до законів математики. Вона передує реальній довірі до судової влади, і, водночас, реально існує як ідеальний об'єкт. Використання феноменологічного методу спрямовує на розмежування довіри до судової влади як ідеалу та реальної, можливої за певних умов існування суспільства й судової влади, виявлення основних сенсів правової свідомості як її ейдосів, дозволяє обґрунтувати напрями формування довіри до судової влади в Україні в контексті верховенства права.

У розумінні правових засад формування довіри до судової влади важливу роль відіграє комунікативний підхід у праві, обґрунтований такими вченими, як Н. Луман [234], С. Максимов, А. Поляков [349], В. Кравіц [209], О. Стовба, А. Токарська [463],

І. Честнов, та ін. Попри відмінності у поглядах прихильників комунікативної теорії, одним із найважливіших її наслідків є висновок про те, що ніяке суще не є правовим «саме по собі»: його правовий статус є похідним від певного «зовнішнього» процесу (комунікації (А. Поляков), діалогу (І. Честнов), події (О. Стовба), інтерсуб'єктивної взаємодії (С. Максимов) і т. ін.) [349]. У розумінні довіри до судової влади до уваги необхідно взяти й міркування А. Полякова, на думку якого право, як практична система дій, засноване на взаєморозумінні, без якого неможливе саме існування права. Права немає там, де відсутня взаємовіднесена поведінка [349, с. 17]. Однак і така поведінка не є виключною прерогативою правової сфери. Тому, як уточнює А. Поляков, право є там, де люди переконані в тому, що воно є. А переконані вони в цьому тоді, коли право стає частиною самого життєвого світу, тобто простором правової комунікації [349, с. 17]. Отже, правова комунікація відіграє визначальну роль у дії права, а комунікативний підхід до права долає дихотомію позитивізму/юснатуралізму, де право тлумачиться як статичний феномен. Динамічність права втілюється в правовій комунікації.

На особливу увагу заслуговують концепція «повсякденного мислення» А. Шюца та достовірності пізнання Л. Вітгенштейна, положення щодо взаємозв'язку довіри з знанням та розумінням, ціннісної та соціокультурної зумовленості довіри тощо. Так, згідно з концепцією «повсякденного мислення» австрійського соціолога й філософа А. Шюца, «наявне знання до певного часу сприймається як дещо саме по собі зрозуміле, хоча в будь-який момент воно і може бути поставлене під сумнів». Важливою є і думка, що «безсумнівне попереднє знання з самого початку дане нам як типове», при цьому конструкти здорового глузду, які використовуються для типізації, «мають переважно соціальне походження і соціально санкціоновані» [513, с.129, 134]. У контексті предмету дослідження важливими є також положення й міркування А. Шюца щодо комунікативної природи багатьох «параметрів» повсякденного мислення, зокрема його самоочевидність і неproblemатичність.

Важливим у контексті предмету дослідження є положення, обґрунтовані М. Полані та І. Ільїним [159, 160], щодо довіри як компоненти особистісного знання. Так, М. Полані акцентує увагу на тому, що «раціональність укорінена в довірі» [252, с.15]. І. Ільїн, у свою чергу, доводить, що віра, яка розуміється як довіра «не

протистоїть пізнанню, а вплетена в саму його структуру, є невід'ємною передумовою, яка постійно підтверджується суспільною практикою» [252, с. 249]. Взявши до уваги положення й висновки А. Шюца, Л. Вітгенштейна, М. Полані, І. Ільїна, довіру до судової влади слід розглядати як наслідок здорового глузду, прояв практичних навичок і умінь, особистісного знання, різного роду впевненості, які йдуть від повсякденності й «життєвого світу» осіб.

У контексті предмету дослідження на увагу заслуговує і герменевтичний підхід, який з-поміж іншого акцентує увагу на процесі передрозуміння, що зумовлений традиціями, у яких знаходиться інтерпретатор. Згідно з таким положенням, для того, щоб розуміти довіру до судової влади, необхідно розуміти соціальні й правові цінності, ідеали, поширені в суспільстві. І навпаки, щоб розуміти правові цінності, ідеали, необхідно розуміти явище довіри до судової влади.

Важливим для дослідження формування довіри до судової влади у межах герменевтичного підходу є і розуміння соціальної комунікації. Так, на думку Ю. Габермаса, право виступає умовою можливості соціальної інтеграції на основі комунікативної взаємодії, тобто можливості комунікації як суспільної інституції, що має зобов'язальну силу, а також як можливості влади розуму, втіленого в структурах спілкування громадян, обміну думками [353, с. 63]. У контексті зазначеного, комунікативне рефлексивне обґрунтування правових засад довіри до судової влади відбувається шляхом реальної комунікації між громадськістю й суб'єктами судової влади, що має процедурний характер. Водночас, реальна довіра має співвідноситись, корелюватись з «ідеальною» довірою, яка б існувала завдяки ідеальній комунікації, що і є критерієм для формування реальної довіри.

Поряд із положеннями філософської герменевтики, обґрунтованими у поглядах Г. Гадамера, А. Кауфмана, П. Рікера та ін., у край важливими є здобутки правової герменевтики, відображені у працях С. Максимова, Ю. Оборотова, А. Овчиннікова, П. Рабіновича, Т. Дудаш та ін., які зорієнтовують як на «вироблення нового типу розуміння права і правових явищ у цілому, так і на тлумачення норм права (законодавства)» [353, с. 58]. Для дослідження формування довіри до судової влади важливими є і герменевтичні принципи інтерпретації (автономія об'єкта, когерентності значення), тези щодо мови як межі, за яку людина не може вийти; висновки щодо дискурсивності й консенсусу тощо. Як слушно зазначає

Ю. Оборотов, правова герменевтика здатна забезпечити визначення і розуміння базових правових цінностей, здійснити розробки тлумачення тексту правової культури, психоаналізу учасників правових відносин, скласти картину правових світів інших цивілізацій. При цьому розуміння передбачає особистісну спрямованість суб'єкта в досягненні цілісної змістовної причетності до правового феномену [295, с. 20].

Серед загальнонаукових теорій істотне значення в осмисленні феномену довіри мають теорії соціального й правового порядків (Т. Подорожна [344]), теорії соціальної довіри (М. Вебер [51], Е. Дюркгейм [127], Т. Парсонс [324, 325], Р. Дарендорф, П. Штомпка [506 - 508]), соціального конструювання (П. Бергер, Т. Лукман [24]), соціального капіталу (Ф. Фукуяма, П. Козирєва) ризикологічна концепція (Е. Гідденс [86], А. Селігмен [411], Н. Луман [234, 235], У. Бек [21]. У контексті ризикологічної концепції, представленої у поглядах таких учених, як Е. Гідденс, А. Селігмен, Н. Луман, У. Бек та ін., важливими є положення, що в умовах ризикогенності сучасного світу, тенденції збільшення соціальних ризиків, соціальної невизначеності суттєво зростає роль соціальної довіри як механізму підвищення ступеня захищеності й відчуття безпеки суспільства та індивідів. Так, У. Бек вважає, що із втратою довіри в суспільстві зростають ризики, оскільки світ небезпечним був і раніше, але відчуття небезпеки, пов'язаної з невизначеністю суспільного розвитку, не було [21]. Н. Луман вказує на необхідність довіри як механізму соціального контролю й засобу мінімізації соціальних ризиків. Зростання ризиків призводить до зниження рівня впевненості в суспільстві і, відповідно, до формування потреби в такому феномені, як довіра. Близькими до поглядів Н. Лумана були і міркування А. Селігмена, який вважав, що руйнування впевненості не призводить до втрати довіри, а, навпаки, є імпульсом для розвитку соціальної довіри як необхідної умови формування толерантних установок в суспільстві, позбавленого механізму редукції соціальної невизначеності-впевненості [411]. Уваги заслуговують і міркування А. Селігмена щодо безумовного характеру довіри, який полягає в необумовленості довіри тим, як відреагує на нього інша сторона – об'єкт довіри. У протилежному випадку, якби довіра залежала від ступеня взаємності відносин з об'єктом довіри, то мова би йшла, на думку вченого, не про довіру, а про впевненість [411].

Третій рівень методології дослідження правових засад формування довіри до судової влади охоплює конкретно-наукові підходи й методи пізнання (теоретичні: доктринальний, формально - юридичний, порівняльно-правовий, а також емпіричні: методи спостереження, соціологічний, статистичний). Слід наголосити, що низка методологічно важливих положень і висновків, які мають засадниче значення для дослідження правових засад формування довіри до судової влади, обґрунтована у працях відомих українських учених, насамперед тих, які аналізували методологію юридичної науки, проблеми судової влади, прав людини, довіри до державної влади загалом, судової зокрема, насамперед таких, як: В. Бабкін, В. Городовенко, С. Гусарев, В. Журавський, А. Заєць, О. Зайчук, А. Колодій, М. Козюбра, В. Копейчиков, М. Костицький, Л. Луць, І. Марочкін, Л. Москвич, О. Мурашин, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, В. Тацій, О. Тихомиров, Л. Удовика [470, с. 137 – 155], Ю. Шемшученко та ін. Слід наголосити, що конкретно-наукові підходи і методи пізнання та загальнонаукова методологія не існують ізольовано один від одного, а взаємодіють, взаємопроникають та інтегровані в теорію держави і права. Головне їх призначення – забезпечити оптимальні, найбільш раціональні шляхи, методи і засоби пізнання, а в кінцевому підсумку – достовірні й обґрунтовані висновки й положення щодо правових засад формування довіри до судової влади в Україні.

Визначальним у дослідженні судової влади, довіри до судової влади, верховенства права, правової культури на цьому рівні є доктринальний підхід, який «максимально ефективно має поєднувати наукові розробки із практикою створення і застосування права, так і вплив основних чинників розвитку суспільства в цілому» [353, с. 58]. Кроком до розуміння ролі правової доктрини у розвитку юридичної науки й практики стало 5 – томне видання Національною Академією Правових наук «Правова доктрина України» (2013 р.) [353], у якому вперше у вітчизняній науці було приділено увагу як самому поняттю «правова доктрина», так і запропоновано доктринальні виміри верховенства права, прав людини, правової системи, праводоктринальних концепцій сучасної української державності.

У розумінні доктринального підходу до уваги необхідно взяти положення, сформульовані І. Семеніхіним, який з позицій загальної теорії права виокремив і охарактеризував головні ознаки правової доктрини, а саме: 1) тісний зв'язок з

юридичною наукою; 2) необхідність отримання загального визнання юридичною спільнотою для набуття науковими положеннями ознак доктринальності; 3) здатність виступати вагомим чинником у процесі формування права, основою для розробки правових приписів; 4) поєднання відображення правової дійсності з активним впливом на всі ключові елементи правової системи (правотворчість, правозастосування); 5) зорієнтованість на майбутню реалізацію відповідних наукових висновків у державно-правовій практиці; 6) виявлення місця правової доктрини у правовій системі в контексті досліджень джерел права; 7) значний вплив доктрини на юридичну практику через науково-практичні коментарі до законодавчих актів як результату доктринального тлумачення [413, с. 22 – 77].

Загальнотеоретичне дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні ґрунтується на тому, що «правова доктрина за своєю природою є «прескрептивною», вона «описує» не стільки те, як можна тлумачити право, скільки те, як воно повинне тлумачитися. Щодо неї теорія права виступає як метатеорія. У той час, як правова доктрина займається юридичними нормами, розглядаючи їх з юридико-технічних позицій, теорія права розробляє той самий юридико-технічний метод, яким оперує юридична доктрина» [353, с. 67]. У дослідженні доктринальний підхід використовується при визначенні верховенства права, судової влади, правосуддя, права людини та доповнюється використанням юридичної догматики як особливого виду юридичного мислення, зокрема щодо понять «незалежність судової влади», «гласність», «прозорість», «доступність правосуддя». У контексті зазначеного у нагоді стали здобутки Н. Вопленко [77], П. Балтаджи, Р. Марусенко [248], Т. Подорожної [344], А. Хворостянкіної та ін.

Формально-догматичний і метод тлумачення права використовувались також для з'ясування змісту низки принципів і норм, які втілюють принцип верховенства права, закладають підґрунтя формування довіри до судової влади в Україні. За допомогою формально-догматичного методу розкрито зміст юридичних понять, виявлено прогалини та неузгодженості у законодавстві, які негативно впливають на формування довіри до судової влади, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення формально - юридичної конструкції формування довіри до судової влади (підрозділ 3.2). За допомогою порівняльно-правового методу виявлено особливості довіри до судової влади в різних національних правових системах,

чинники, які позитивно впливають на її підтримання, а це, у свою чергу, дозволило обґрунтувати правові засади формування довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права в Україні.

Для забезпечення достовірності висновків і обґрунтованості правових засад формування довіри до судової влади в контексті утвердження принципу верховенства права було застосовано емпіричні методи пізнання такі, як соціологічний, статистичний, спостереження. Завдяки цим методам фіксувалася, аналізувалася й систематизувалася інформація, представлена, зокрема, в офіційних документах, матеріалах практики судових органів, міжнародних індексах і рейтингах, матеріалах анкетування, опитування про рівень довіри до судової влади в Україні, зарубіжних країнах. У дисертації статистичні й соціологічні дані представлені, зокрема, на офіційному сайті «Судова влада в Україні» [441], результатами опитувань, проведених Центром політико-правових реформ [444], результатами дослідження щодо ставлення громадян України до судової системи (24 червня 2019 р.), Центром Разумкова [152], результатами декількох національних опитувань довіри до судової влади, судової реформи і сприйняття корупції, проведеного Програмою USAID «Нове правосуддя» [309, 391, 392, 390, 389, 149, 391], результатами Судового індексу [447 – 450], Індексу незалежності судової системи [161], Індексу верховенства права [552 – 559, 162, 163].

Важливу роль у дослідженні довіри до судової влади відіграють положення, викладені у висновках Консультативної ради європейських суддів (КРЕС), насамперед таких, як: Висновок № 7 (2005) КРЕС з питання «Правосуддя та суспільство» [61], Висновок № 10 (2007) КРЕС щодо судової ради на службі суспільства [63], Висновок № 14 (2011) КРЕС «Судочинство та інформаційні технології» [56], значущість яких полягає у тому, що вони узагальнюють єдність практичних знань і теоретичних положень про діяльність судової влади, засади її функціонування в сучасних демократичних суспільствах.

1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження довіри до судової влади

Дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права потребує уточнення понятійного апарату дослідження, з'ясування змісту і співвідношення основних понять. Виконання цього дослідницького завдання сприятиме чіткості, ґрунтовності й виваженості положень і висновків роботи. У контексті пропонованого дослідження до основних понять слід віднести такі: «довіра», «довіра до судової влади», «судова влада», «судова система», «правосуддя», «правова культура», «верховенство права», «легітимність судової влади». Слід зауважити, що це є не вичерпний перелік понять, якими будемо оперувати в дослідженні, але саме вони формують осердя дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні.

Як зазначалося в попередніх підрозділах, поняття «довіра» є загальним відносно поняття «довіра до судової влади» та відповідно характеризується спільними й відмінними рисами. У Словнику української мови довіра (те саме, що довір'я) тлумачиться як ставлення до кого - небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін. [427, с. 335]. В Оксфордському словнику англійської мови довіра тлумачиться як «тверда впевненість у тому, що на якусь людину можна покластися» [8, с. 223]; «довіра — це позитивна установка щодо іншого об'єкта, пов'язана з певним набором очікувань, виправдання яких зміцнює цю установку, і така, що визначає схильність реципієнта передати частину значимих соціальних функцій об'єкта довіри» [482, с. 219]. У контексті пропонованого дослідження об'єктом є суспільні відносини у сфері функціонування судової влади в Україні, а суб'єктами її формування є українське суспільство, громадяни та їх групи, окремі особи. У найбільш узагальненому вигляді довіра до судової влади – це позитивна установка громадян щодо судової влади, її функціонування та очікування від неї справедливих судових рішень.

Якщо взяти до уваги широке тлумачення поняття «довіра», яке пропонує Р. Ріппбергер, «довіра — це ризикований аванс, відмова від взаємного зовнішнього контролю і захисту від недобросовісної поведінки в надії, що інша людина,

визначення її функцій. Так, у ч. 1 ст. 8 зазначеного Закону встановлюється, що «суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення» [375].

Системний аналіз наукових джерел і підходів сучасних учених до поняття судової влади свідчить, що в сучасній юридичній науці існує вузьке й широке тлумачення поняття «судова влада», у межах яких існують різні підходи. Так, у вузькому тлумаченні можна розмежувати організаційний (статичний) і функціональний (динамічний) підходи. Згідно з організаційним підходом, судова влада зводиться до системи судів. Зокрема, Н. Охотницька судову систему визначає як сукупність усіх судів, що організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави [312, с. 7].

Хибність такого підходу спричинена тим, що судову владу зводять до сукупності судів. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови: «Сукупність – неподільна єдність чого-небудь; загальна кількість, сума чогось» [427]. Уважати судову владу сукупністю судів означає не враховувати її природу, сутнісні властивості, характер, засадничі принципи утворення, діяльності та результатів діяльності. Безумовно, визначальними принципами судової влади є самостійність і незалежність. Водночас, поряд із ними основоположними принципами судової влади є справедливість, верховенство права, законність, повнота, транспарентність і гуманізм, реалізація яких можлива лише за умови єдності судової влади.

Прихильниками функціонального (динамічного) підходу судова влада тлумачиться як сукупність повноважень суду з відправлення правосуддя, тобто діяльність суду з розгляду та вирішення у визначений законом процесуальній формі справ, що мають юридичні наслідки. Так, В. Бринцев визначає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи щодо забезпечення й реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя [45, с. 25 – 36]. Поділяємо думку тих науковців, які вважають, що «функціональний» підхід до визначення судової влади є дискусійним, оскільки в

державної влади наділені правом очікувати, що всі, хто має таку владу і повноваження (тобто судді індивідуально та колективно) володіють легітимністю, на підставі якої і здійснюють застосування владних повноважень від імені суспільства в цілому» [57, с. 6]. Йдеться про те, що здійснення владних повноважень трьома гілками влади можливе завдяки наявності у них легітимності. Якщо законодавчі й виконавчі органи формуються через обраних представників і мають таким чином «демократичну легітимність», то джерела легітимності судової влади є іншими. Отже, довіра є складником легітимності судової влади. Легітимність, поряд із довірою, охоплює конституційність, законність, ефективність, відповідність високим етичним стандартам. Водночас довіра значною мірою залежить від цих складників легітимності. Порушення принципів конституційності й законності унеможлиблює довіру до судової влади. Ефективність судової влади і відповідність високим етичним стандартам також впливають на рівень довіри, та більшою мірою довіра залежить від того, наскільки рішення судових органів відповідають правосуддю.

У розумінні поняття «правосуддя» на увагу заслуговують окремі положення Конституції України 1996 року щодо правосуддя та їх тлумачення в рішеннях і правових позиціях Конституційного Суду України, у яких пропонуються формальні й змістовні характеристики поняття правосуддя. Так, за тлумаченням КСУ, «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» (абз. 1 п. 3 Ухвали КСУ № 44з від 14 жовтня 1997 року). Згідно з пропонованим тлумаченням, мета правосуддя — діяльність із розгляду та вирішення справ. Зазначене положення повторюється і конкретизується новим смислом, зокрема у цивільному та кримінальному судочинстві. Зокрема, у положеннях статті 2 ЦПК України: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [494]. У цьому тлумаченні акцентується увага на тому, що йдеться не про розгляд і вирішення будь-яких справ, а «з метою захисту прав, свобод чи інтересів» осіб або держави.

Більш широкою є мета правосуддя в кримінальному провадженні, адже в КПКУ, зокрема в статті 2 «Завдання кримінального провадження, зазначається: «Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [217]. Зазначене свідчить про те, що в кримінальному провадженні йдеться не лише про захист чи охорону прав, а й розкриття злочину, викриття та притягнення до кримінальної відповідальності винних. На увагу заслуговують і здобутки вітчизняних учених, зокрема авторів колективної монографії «Правосуддя» [354], які здійснили ґрунтовне філософсько-правове дослідження правосуддя, зокрема таких аспектів, як філософія правосуддя (В. Бігун), ідея правосуддя в історії правничої думки (В. Смородинський), правосуддя як справедливе судочинство (С. Погребняк), фундаментальна онтологія правосуддя (О. Стовба), правосуддя крізь призму соціонормативного підходу (Ю. Лобода), здійснення правосуддя (А. Бернюков), юснатуралістичні підходи у конституційному праві (С. Рабінович), правосуддя й судова правотворчість (Б. Малишев).

Близьким, але нетотожним поняттю «правосуддя» є «судочинство». У розмежуванні зазначених понять доцільно звернутися до ґрунтовного дослідження авторів колективної монографії, у якій зазначається: «термін правосуддя означає «суд за правом», а термін судочинство — «діяльність суду», тобто перший термін акцентує на змісті (за правом), другий — на формі діяльності (діяльність суду). Відзначимо як істотне розмежування понять правосуддя і буквально. Доповнимо цей аргумент аксіологічним, телеологічним аспектом. Якщо у випадку судочинства йдеться про діяльність суду, то у випадку правосуддя йдеться про діяльність із розгляду справ з певною метою (досягнення справедливості, розв'язання конфлікту, захист прав та свобод людини, юридичних осіб, держави). Тобто йдеться не про будь-яку діяльність суду, а таку, що відповідає певній меті. Крім того, наведемо, так

би мовити, змістовний аргумент. Змістовну відмінність зазначених термінів відображено, зафіксовано в юридичній літературі та нормативно-правових актах. Так, у юридичній науці судочинство визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [354, с. 34]. «Між тим, правосуддя визначається як «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції [...] справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [354, с. 35]. Близькі підходи й визначення містить і чинне українське законодавство. Отже, правосуддя здійснюється через судочинство як форму діяльності, процесуальну форму здійснення правосуддя. При цьому «справедливість є головною умовою та сутністю правосуддя» [244, с. 10].

Подальший аналіз потребує з'ясування ролі й значення принципу верховенства права у функціонуванні судової влади в Україні в контексті забезпечення довіри громадян. Виконання цього дослідницького завдання потребує також уточнення його змісту, підходів до тлумачення. Як відомо, термін «верховенство права» (Rule of Law) у науковий обіг увів англійський учений Дж. Гаррінгтон. Інший англійський учений-конституціоналіст 17 ст. А. Дайсі обґрунтував концепцію верховенства права. Оскільки формування концепції відбувалося в умовах монархічних режимів у Європі, то вона була спрямована, насамперед, проти свавілля влади та захист природних, невідчужуваних прав і свобод людини. Упродовж наступних століть концепція верховенства права поглиблювалася й розширювалася багатьма вченими. Попри певні відмінності у її тлумаченні, верховенство права в сучасних демократичних країнах розглядається як одна з найвищих демократичних цінностей, унормована у міжнародно-правових актах, насамперед тих, які присвячені правам і свободам людини та громадянина. Принцип верховенства права проголошується у багатьох національних конституціях демократичних держав і законах. До нього досить часто звертаються міжнародні та національні суди.

Ураховуючи той факт, що реформування судової влади в Україні відбувається у напрямі утвердження міжнародних і європейських правових стандартів у розумінні верховенства права, поряд із поглядами відомих учених доцільно

звернутися до міжнародних правових актів, у яких йдеться про верховенство права. Серед численних актів на увагу заслуговують, зокрема, акти РЄ, ООН, ПАРЄ. Так, у правових актах Ради Європи найважливіші посилання на верховенство права містяться у преамбулі Статуту Ради Європи від 5 травня 1949 р. У 1995 р. Україна ратифікувала Статут РЄ, 9 листопада 1995 р. він набув чинності. У Преамбулі Статуту наголошується на «відданості» держав-членів «духовним та моральним цінностям, що є спільною спадщиною їхніх народів та справжнім джерелом свободи особи, політичної свободи і верховенства права, принципам, які становлять підвалини кожної справжньої демократії». А згідно зі статтею 3 Статуту, «кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією» [435]. На верховенстві права акцентується увага і в преамбулі Європейської Конвенції з прав людини, у якій зазначається, що «уряди європейських країн... сповнені рішучості, дотримуються єдиних думок і мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві закону» [132]. Слід зауважити, що в обох випадках у тексті цих документів не міститься тлумачення чи визначення поняття «верховенство права». І навіть Комітет Міністрів Ради Європи, вдаючись до цитування документів, у яких йшлося про верховенство права, зауважував, що «поданий вище огляд [цих документів] не є достатнім, щоб скласти перелік ключових вимог верховенства права, загальновизнаних Радою Європи, не кажучи вже про його визначення» [546]. Не висвітлює сутності цього принципу і Резолюція 1594 (2007) «Принцип верховенства права» [388]. Визнаючи відкритий перелік вимог, до нього прийнято відносити, зокрема, такі: заборона свавілля, право на доступ до судів для захисту прав незалежними суддями, юридична визначеність і рівність усіх перед законом [542].

Принцип верховенства права досить широко використовується у вітчизняній правовій системі, у сферах правотворчості й законотворчості, правозастосовній, правозахисній, право реалізації, зокрема практиці й рішеннях КСУ. Попри широке використання верховенства права та численні наукові публікації, єдності у його розумінні й тлумаченні донині немає, а окремі аспекти й питання залишаються дискусійними. Саме тому в розумінні принципу верховенства права в контексті предмету дослідження до уваги необхідно взяти декілька суттєвих теоретико-

методологічних засад і положень. По-перше, це положення, викладені у Звіті щодо верховенства права, прийнятому Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року на основі зауважень її членів П'єтера Ван Дізка (Нідерланди), Грет Халлер (Швейцарія), Джефрі Джоуела (Сполучене Королівство), Каарло Туорі (Фінляндія). Як відомо, на виконання цієї резолюції ПАРЄ Венеційською комісією було проведено дослідження, результати якого були викладені в Доповіді про верховенство права (березень 2011 року) [525]. Венеційська комісія дійшла висновку про існування консенсусу щодо основного значення поняття «верховенство права» та аспектів, що містяться в ньому, і запропонувала визначення, яке було надано Т. Бінгемом, оскільки, на думку Комісії, воно є таким, що найкраще охоплює головні елементи цього поняття. Т. Бінгем розглядає верховенство права не як абстрактну конструкцію, вимоги якої, як вважають деякі вітчизняні науковці, не можуть бути покладені в основу судових рішень, а навпаки – розглядає його як існуючий конституційний принцип, застосування якого є обов'язковим для суддів при ухваленні судових рішень. Стрижень принципу верховенства права визначений таким чином: «Всі особи і органи влади в державі як державні, так і недержавні мають бути зв'язані та мати право користуватися законами, що є відкрито прийнятими, такими, що набирають чинність (як правило) на майбутнє та відкрито застосовуються в судах». Венеційська комісія, узявши за основу визначення принципу верховенства права, надане Т. Бінгемом, та врахувавши інші визначення цього принципу, що засновані на різних правових та державних системах, дійшла висновку про наявність в наші часи консенсусу стосовно таких необхідних складників верховенства права: 1) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними та безсторонніми судами; 5) дотримання прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом [цит. за: 418, с. 68]. У тлумаченні верховенства права важливим є його зв'язок із правами людини та належним державним управлінням, які є неподільно взаємозв'язаними. Водночас, Бінгем звертає увагу на складність цього питання та відсутність стандарту прав людини, який був би загальноприйнятим навіть серед цивілізованих країн. До прав людини, які найбільш пов'язані з верховенством права і мають захищатися в суспільстві,

віднесено: 1) право на доступ до правосуддя; 2) право на юридично компетентного суддю; 3) право на те, щоб бути заслуханим; 4) неможливість повторного притягнення до кримінальної відповідальності за один і той же злочин; 5) правовий принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не повинні мати зворотної дії; 6) право на ефективні засоби правового захисту в будь-якому спорі; 7) кожна людина, яка звинувачується у вчиненні злочину, користується презумпцією невинуватості, доки не буде доведена її вина; 8) право на справедливий судовий розгляд; мають проводитись справедливі і відкриті слухання, без упередженості, і має бути передбачений розумний строк, протягом якого справа повинна бути розглянута і по ній має бути винесено рішення [418]. Із переліку прав людини, які найбільшою мірою пов'язані із верховенством права, переважна більшість пов'язана із функціонуванням судової влади, судової системи, правосуддям. Відповідно, дотримання принципу верховенства права є засадничим у забезпеченні й захисті прав людини. У свою чергу, належний захист прав людини, встановлення правосуддя забезпечує високий рівень довіри до судової влади.

По-друге, у розумінні принципу верховенства права в контексті предмету дослідження до уваги необхідно взяти окремі рішення ЄСПЛ, у яких йдеться про принцип верховенства права. Так, Суд вважає, що верховенство права є концепцією, властивою усім статтям Конвенції (і застосовує не лише поняття «*preeminence de droit*», але також і «*Etat de droit*» французькою) [523]. ЄСПЛ у своїй практиці досить часто застосовує поняття верховенства права у багатьох питаннях за формальним підходом, починаючи від принципу законності у вузькому сенсі. Водночас, ЄСПЛ розвиває різні аспекти (процесуального характеру) щодо справедливої процедури і юридичної визначеності, а також поділу влади (включно з судовою) та рівності перед законом. При цьому Суд вимагає лише того, щоб владна діяльність держави спиралася на юридичну норму. ЄСПЛ також неодноразово наголошував на тому, що між демократією та верховенством права існує зв'язок, який вимагає, щоб певні дискреційні повноваження держави щодо обмеження прав людини були визначені законом [518]. Узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо тлумачення принципу «верховенства права», П. Рабінович виокремлює і таку характеристику, як наявність громадської довіри до судів як гарантію справедливості; забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого та ефективного розслідування справи

її органами, «аби підтримувати громадську довіру в дотриманні ними верховенства права» [382, с. 214 – 215].

Серед документів регіональних організацій на увагу заслуговують акти ОБСЄ, зокрема документ «Зобов'язання стосовно верховенства права» [518], у якому були підсумовані основні елементи доктрини верховенства права. Згідно з Копенгагенським документом (1990), «верховенство права не зводиться лише до формальної законності, яка забезпечує правильність та узгодженість процесу творення і впровадження в життя демократичного ладу, а означає також і справедливість, засновану на визнанні та повному сприйнятті людської особи як найвищої цінності, та яку гарантовано інститутами, що забезпечують рамки для її якнайповнішого вираження». Документ ОБСЄ щодо зобов'язань стосовно верховенства права наводить різні види зобов'язань країн - членів у сферах незалежності судівництва і адвокатської діяльності, безсторонньої діяльності судів, а також у сфері судового адміністрування. Ухвалене у Гельсінкі Рішення Ради Міністрів № 7/08 про «Подальше зміцнення верховенства права на просторі ОБСЄ» заохочує країни - учасниці зміцнювати верховенство права, з-поміж іншого, у таких сферах, як: незалежність судівництва; ефективне судове адміністрування; право на справедливий суд; доступ до суду; підзвітність державних органів та посадових осіб; дотримання верховенства права у сфері адміністративної діяльності; право на юридичну допомогу та повага прав людини стосовно осіб, що перебувають під вартою; запобігання катуванням чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню; підвищення обізнаності та освіченості щодо верховенства права для спеціалістів - юристів та громадськості; дотримання стандартів і практики верховенства права в системі кримінальної юстиції; боротьба з корупцією [130].

У межах ЄС поняття «верховенство права» закріплене у преамбулі Договору про Європейський Союз, та ст. 2, відповідно до якої: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин» [123]. Принцип верховенства права формує правове підґрунтя не тільки національних правових систем багатьох сучасних країн, а і ЄС, де він розглядається у трьох вимірах – як цінність, принцип і доктрина, що має: а) національно - правове походження,

пов'язане із визнанням конституційних традицій держав - членів на рівні права ЄС; б) міжнародно-правове походження (через визнання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій верховенство права постає принципом рівня міжнародного права); в) власне комунітарне походження, яке визнав суд ЄС (у контексті реалізації цінностей ЄС на рівні комунітарного права) [126, с. 56]. Верховенство права також виступає основою у зовнішній діяльності ЄС, і його включено до преамбули Хартії основних прав Європейського Союзу [490]. Отже, принцип верховенства права закладає підґрунтя існування й розвитку ЄС та закріплений на нормативному рівні. При цьому верховенство права тлумачиться у різних аспектах та з урахуванням національного, міжнародного та комунітарного вимірів. Відтак, змістовне наповнення верховенства права не вичерпується лише європейським розумінням, а потребує врахування національного законодавства.

По-третє, у розумінні принципу верховенства права в контексті предмету дослідження до уваги необхідно взяти чинне вітчизняне законодавство, а саме: Конституцію України [202], Закони України «Про Конституційний Суд України» [370], «Про судоустрій і статус суддів» [375], «Про очищення влади» [373], «Про відновлення довіри до судової влади» [361], а також КПКУ [217], КАСУ [192], рішення КСУ, у яких йдеться про принцип верховенства права. У Конституції України принципу верховенства права належить чільне місце. Стаття 8 унормовує, що «В Україні визнається і діє принцип верховенства права». Про верховенство права йдеться і в Статті 129, згідно з якою, «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права». Зasadничою є Стаття 147 Розділу XII Конституційного суду України, згідно з якою, «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [202]. Близькою за змістом є і стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України», яка розширює та доповнює засади діяльності КСУ принципами відкритості, повного і всебічного розгляду справ «Засади діяльності Суду «Конституційний Суд здійснює свою

діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [370].

У розумінні принципу верховенства права до уваги необхідно взяти й рішення Конституційного Суду України № 15-рп від 02 листопада 2004 року (у справі про призначення судом більш м'якого покарання), у якому Суд дійшов такого висновку: «Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [399]. На увагу заслуговує акцент КСУ на справедливості як іманентну властивість верховенства права. Водночас, справедливість є досить абстрактною та суб'єктивною категорією. У цьому сенсі слушними є міркування вчених пов'язати верховенство права з основними невідчужуваними правами людини, у яких матеріалізується ідея справедливості [419, с. 58]. Саме за умови захисту невідчужуваних прав людини як складника верховенства права забезпечується довіра громадськості до судової

влади. Отже, принцип верховенства права закріплено на найвищому конституційному рівні щодо всієї системи судочинства, діяльності суддів та КСУ. У контексті предмету дослідження важливо, що діяльність КСУ, поряд із засадничим принципом верховенства права, доповнюється принципами гласності й відкритості, які також сприяють формуванню довіри до КСУ.

Принцип верховенства права знайшов своє закріплення і в декількох статтях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [375]. Так, згідно зі статтею 2 «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Верховенство права є засадою діяльності та незалежності судів і суддів. Відповідні норми закріплені у статті 6 «Незалежність судів»: «Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права» та стаття 48, згідно з якою «Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права». Значущість принципу верховенства права у діяльності суддів та забезпеченні правосуддя підтверджується законодавцем і в статті 57 «Присяга судді», згідно з якою «Особа, призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя» [375]. На увагу заслуговує і той факт, що принцип верховенства права є основоположним і під час призначення членів ВККС Вищою радою правосуддя. Так, згідно зі статтею 95 «Порядок призначення на посади членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», «Конкурс на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України проводить Вища рада правосуддя на основі принципів верховенства права, публічності та політичної нейтральності в порядку,

визначеному цим Законом» [375].

Нерозривна єдність принципу верховенства права і довіри до судової влади підтверджується Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [361]. Так, згідно зі статтю 1, «Метою перевірки суддів є: 1) утвердження верховенства права в суспільстві та законності у діяльності судів», 2) відновлення довіри до судової влади в Україні» [361]. Фактично, йдеться про те, що між верховенством права та відновленням довіри до судової влади є безпосередній зв'язок. Важливого значення принципу верховенства права надається і в Законі України «Про очищення влади» [373], який урегульовує правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні. Згідно зі статтею 1, «Очищення влади (люстрація) здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини, і ґрунтується на принципах: верховенства права та законності» [373]. Зі змісту цієї статті випливає, що принцип верховенства права у поєднанні з принципом законності є засадничим у здійсненні процесу очищення влади.

У КПКУ [217], зокрема у статті 7, принцип верховенства права, поряд з принципами законності, рівності перед законом і судом, повагою до людської гідності, забезпеченням права на свободу та особисту недоторканність, публічністю, гласністю і відкритістю судового провадження, його повною фіксацією технічними засобами та іншими принципами, утворює загальні засади кримінального провадження [216]. Згідно зі статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України [192], «Основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами» тощо. Крім того, окрема стаття 6 «Верховенство права» унормовує два важливих аспекти, що стосуються верховенства права: «1. Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та

визначають зміст і спрямованість діяльності держави. 2. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [192]. Як свідчить зміст статті 6, до верховенства права віднесено найвищі цінності, які визначають зміст і спрямованість діяльності людини, а саме – людину, її права та свободи.

По-четверте, у розумінні принципу верховенства права в контексті предмету дослідження до уваги необхідно взяти тези й положення, обґрунтовані відомими вченими, які досліджували верховенство права, зокрема таких, як: С. Головатий [90-93], В. Городовенко, А. Заєць, О. Зайчук, Р. Калюжний, М. Козюбра [196], А. Колодій, В. Лемак, Л. Луць, В. Маляренко, Є. Назаренко, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Серьогін [419], О. Скрипнюк, В. Стефанюк, В. Тацій, І. Тимченко, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. Серед зарубіжних учених наукову цінність мають здобутки таких учених, як Т. Аллан, Ч. Варга, П. Вестерман, Ф. Гаєк, К. Гессе, Р. Дворкін, Ж. Зіллер, М. Крігер, Д. Ллойд, Д. Раз, Б. Таманага, К. Туорі, Р. Феллон, М. Фромонт, Л. Фуллер, А. Чарнота, Ю. Хабермас, П. Халберг, А. Шайо та ін. За останні 15 років верховенству права була приділена значна увага на рівні наукових досліджень, обговорень на конференціях різних рівнів. Важливою подією у поглибленні розуміння верховенства права стало видання 3-томної монографії С. Головатого «Верховенство права: ідея, доктрина, принцип» (2006 рік). Учений уперше у вітчизняній юридичній науці здійснив спробу дослідити верховенство права у трьох аспектах: 1) як ідею; 2) як доктрину; 3) як юридичний принцип [90, с. 18]. «Верховенство права – система державного і суспільного устрою, де права і свободи людини є найвищою цінністю, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників, – людина може робити все, що законом не заборонено, а чиновники можуть робити тільки те і так, що і як передбачено законом» [275, с. 87]. Поділяємо думку тих учених (зокрема, С. Головатого), які вважають, що принцип верховенства права слід сприймати не просто як універсальний принцип права, а як інтегральний, який не потребує єдиного формального визначення. Він утілюється у низці проявів і форм та є запереченням будь-яких проявів свавільної влади людини,

групи людей, політичних чи державних органів. Окрім того, значущість принципу верховенства права полягає і в його органічній характеристиці, під якою «розуміється не витвір ідеалістичної філософії, що не може бути застосованим у юридичній практиці, а, навпаки, має безпосереднє відношення до діяльності судових органів, зокрема конституційних судів. Під ним, передусім, розуміється безпосередній (тільки на підставі конституційних норм) судовий захист прав людини, які мають позадержавне (природно-правове) походження, надання судових гарантій свободам індивіда та обмеження свавілля державної влади в юрисдикційний спосіб» [501, с. 313 – 314]. Автор поділяє думку, що принцип верховенства права в контексті формування довіри до судової влади слід розуміти як інтегральний принцип права, який утілюється в низці проявів і форм, є запереченням будь-яких проявів свавільної влади людини, групи людей, політичних чи державних органів та має органічну характеристику.

Висновки до Розділу 1.

Аналіз, узагальнення й систематизація наукових джерел дає підстави виокремити три основні періоди у генезі наукового осмислення довіри до судової влади як соціально-правового явища, а саме: 1) аналіз довіри як соціально-правового, культурного й психологічного явища, яке виявляється щодо соціальних систем, стосовно персоніфікованих осіб і охоплює період з античності до Нового часу; 2) період осмислення довіри як соціально-правового явища стосовно суспільних і державних інститутів, складником яких є довіра до судової влади, довіра до права й закону та охоплює період з Нового часу і до кінця XX ст.; 3) період дослідження довіри до судової влади як самостійного явища, насамперед, у контексті її легітимності й транспарентності й охоплює період з початку XXI століття і донині. Уперше довіру до права, закону, судової влади і суддів виокремив Гегель, який пов'язав її з процесами гласності, публічності судочинства, судом присяжних та виокремив загальну довіру всього суспільства до суду й індивідуальну довіру до суддів. У період Нового й Новітнього часу простежується активізація наукового осмислення довіри у зв'язку з суспільною солідарністю, легітимністю як ключовими характеристиками розвинутого громадянського

суспільства; механізму соціального контролю й засобу мінімізації соціальних ризиків; запоруки порядку, стабільності, безпеки й соціального прогресу.

У сучасній юридичній науці проблематика довіри загалом, довіри до судової влади зокрема, знайшла своє відображення у багатьох напрямках і аспектах. Узагальнюючи й систематизуючи наукові доробки правників у осмисленні феномену довіри, у сучасній юридичній науці можна виокремити такі основні напрями й аспекти: 1) теоретико-правовий аналіз довіри до права, державної влади, інститутів і органів держави, проблеми їх легітимності, транспарентності, зв'язку з громадянським суспільством, правовою культурою; 2) філософсько-правове осмислення довіри крізь призму справедливості, моралі, правосуддя; 3) у межах конституційного права – у контексті довіри до державної влади, місцевого самоврядування, їх інститутів і органів; 4) в адміністративному праві – крізь призму адміністративного судочинства, принципу захисту легітимних очікувань; 5) у цивільному та цивільно-процесуальному праві – у контексті цивільного судочинства, принципів справедливості, добросовісності, розумності; свободи договору; зобов'язального права; 6) у кримінальному й кримінально-процесуальному праві – крізь призму кримінального судочинства, зловживання довірою як способом вчинення злочину, його відмежування від обману і психічного насильства; 7) у міжнародному праві – у контексті доброго врядування на місцевому, регіональному, міжнародному рівнях; довіри до міжнародних правових інститутів і органів; 8) у межах наук про судові й правоохоронні органи проблеми довіри досліджуються у таких аспектах, як: а) легітимності судової влади загалом; б) реформування судової влади в Україні; в) у зв'язку з інститутом суду присяжних, мирових суддів та громадських мирових суддів в Україні; г) крізь призму принципів судової влади; ґ) у контексті діяльності правоохоронних органів. Попри певні відмінності поглядів учених на феномен довіри, спільною для них є позиція, згідно з якою довіра до держави та її інститутів, державної та судової влади є важливою запорукою здійснення суспільних і правових реформ, упровадження міжнародних і європейських правових стандартів. Аналіз засвідчив відсутність комплексного дослідження теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

На основі результатів осмислення сучасної методології юридичної науки

автор доводить, що у дослідженні необхідним є застосування комплексної, багаторівневої методології, а саме: 1) філософсько-світоглядних підходів (цивілізаційний, діалектичний, аксіологічний); 2) загальнонаукових принципів і методів (принципи: історизму, єдності логічного та історичного, об'єктивності, детермінізму, конкретності; методи (системний, структурно-функціональний, формально-логічний, феноменологічний, герменевтичний); 3) конкретно-наукових підходів і методів пізнання (доктринальний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, а також методів спостереження таких, як соціологічний, статистичний, моделювання). Зазначені підходи й методи у своїй сукупності та взаємодоповнюваності забезпечують загальнотеоретичний характер дослідження. Комплексний характер і особливості довіри до судової влади як соціально-правового явища зумовили необхідність використання окремих положень філософії, філософії пізнання, філософії права, політології, соціології, психології, юридичної антропології. Використання предметно зумовлених підходів, методів, засобів, положень спрямовувалось на забезпечення об'єктивності, достовірності, обґрунтованості основних положень і висновків дисертації.

Для забезпечення чіткості й ґрунтовності дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права у роботі окреслено й уточнено понятійний апарат дослідження, з'ясовано зміст і співвідношення основних понять таких, як: довіра, довіра до судової влади, громадськість, судова влада, судова система, правосуддя, судочинство, легітимність судової влади, верховенство права. Наголошено, що принцип верховенства права в контексті формування довіри до судової влади слід розуміти як інтегральний принцип права, який утілюється у низці проявів і форм, є запереченням будь-яких проявів свавільної влади людини, групи людей, політичних чи державних органів та має органічну характеристику.

Результати дослідження, викладені у Розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [279, с. 41 – 43], [290, с. 314 – 316], [293, с. 26 – 32], [540, р. 110 – 132].

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСАД ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

2.1. Природа, зміст і суб'єкти довіри до судової влади

Докорінні зміни, які відбуваються в українській державі, вітчизняній правовій системі та українському суспільстві, вимагають нового підходу до розуміння довіри до судової влади, її джерел, напрямів відновлення й підтримання. Лише за умови з'ясування її змісту, форм, природи, розмежування й співставлення видів, визначення кола суб'єктів, які впливають на судову владу та закладають підґрунтя довіри до неї, стає можливим обґрунтування теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права.

Першочерговим у виконанні зазначених дослідницьких завдань є з'ясування природи і змісту довіри до судової влади. Під «змістом» розуміють усе, що міститься в системі. Сюди входять не лише елементи, а й відносини, зв'язки, процеси, тенденції розвитку, всі частини системи. Під «формою» розуміють спосіб зовнішнього вираження змісту, зовнішню конфігурацію. Форма є також способом існування матерії. Під «формою» розуміється також внутрішня організація, спосіб зв'язків елементів у системі [2, с. 394]. Форма є змістовною, а зміст – оформленим. Філософське тлумачення «змісту» й «форми» та їх зв'язку є засадничим у дослідженні змісту й форм довіри до судової влади. Ґрунтуючись на філософських категоріях «змісту» й «форми», тлумаченні феномену довіри до державної влади у сучасних соціогуманітарних і юридичних науках, різновидом якої є довіра до судової влади, та на основі дослідження історичного й сучасного досвіду поширення/згортання довіри до судової влади, слід визначити її зміст і форму.

По-перше, довіра до судової влади як комплексне явище має соціальну природу, яка втілюється у соціальний складник. Ставлення до судової влади (відповідно й довіра до судової влади) відображає, у першу чергу, ставлення до судової влади як однієї з гілок державної влади, до судової системи, суб'єктів судової влади, у кінцевому підсумку – ставлення до права, законів загалом. Судова

система і судова влада є втіленням самого права. А оскільки право як регулятивна система перебуває в одному ряді з іншими соціальними регуляторами такими як звичаї, традиції, мораль, релігія, засади судової влади як публічної, державної влади ґрунтуються на соціальних нормах, соціальних очікуваннях. Соціальне регулювання – «це комплекс впливів, об'єднаних спільною метою, методами, більш чи менш раціоналізованою програмою досягнення порядку в якійсь точці чи секторі реальності» [241, с. 9]. Саме тому «Далеко не завжди причини невдалого правового регулювання знаходяться в самому праві, так само як і його регулятивний успіх не належить винятково йому самому» [241, с. 769]. У цьому сенсі ефективність правового регулювання як ставлення судової влади значною мірою залежить від їх зв'язку з іншими соціальними регуляторами. Принципово важливою вимогою до судової влади як соціально-правового інституту є вимога відповідати історично встановленим, панівним, апріорним уявленням, поняттям і принципам. Такі уявлення й поняття історично зумовлені, трансформуються в процесі історичного розвитку, але будь-яка система, яка виникає, неодмінно потребує їх як своєї основи, свого підґрунтя. Саме відповідність судової системи й судової влади панівним, тобто таким, що підтримуються більшістю, уявленням про справедливе, правдиве, виправдане, принципово значуще, є ознакою їх легітимності, визначає їх соціальну природу. У цьому сенсі важливо, щоб судова влада як одна з гілок державної влади відповідала всім вимогам, які висуваються суспільством до державної влади і, водночас, зберігала свої особливі риси – насамперед, незалежність і самостійність. Легітимність як вимога до соціальних інститутів загалом, судової влади зокрема, впливає з проблем співвідношення права й справедливості, права й розуму, права й совісті, права й моралі, тобто проблем, що постійно виникають. Ці проблеми знімаються, якщо є правосуддя. Послаблення й втрата легітимності призводять до соціальної дезорганізації й розпаду державних структур, а втрата довіри до судової влади підриває її авторитет.

Соціальний складник довіри до судової влади втілюється як на рівні багатofакторного соціального регулювання (інтереси, установки, бажання, прогнози), який є первинним, попереднім, так і на рівні соціального нормативного регулювання (моральні, релігійні, політичні), який є раціональним способом організації й впорядкування суспільних відносин. Соціальна природа довіри до

судової влади виявляється і в тому, що, попри економічні, політичні, соціальні, культурні та інші відмінності, будь-яка особа виявляє та висловлює своє ставлення до судової влади, на основі того, як вона сприймає і оцінює її діяльність, наскільки захищеною відчуває себе та наскільки судова влада, на думку цієї особи, втілює правосуддя. Саме тому вкрай важливо, щоб судова система і судова влада діяли в інтересах людей, а її рішення були зрозумілими. Судова влада не лише розв'язує питання, що мають фундаментальне значення для суспільства загалом, але й впливає своїми рішеннями та ухвалами на життя, звичайні справи окремих людей, які шукають допомоги і захисту в судах. Як слушно зауважує А. Яковлєв, саме «судова система – той найважливіший соціальний інститут права, в діяльності якого державі під час судового процесу на рівних протистоять фізичні особи і юридичні особи, при цьому учасники процесу рівні перед законом, внаслідок чого владний примус виступає в формі судового рішення. За критерієм місця, ролі й ступеня ефективності діяльності судової системи, рівня її авторитету в загальному ряді соціальних інститутів, які забезпечують стабільність суспільних відносин, відрізняються між собою поліцейські й демократичні держави» [516, с. 145].

У розумінні соціальної природа довіри до судової влади до уваги необхідно взяти антропологічний підхід, згідно з яким довіра тісно пов'язана із людською гідністю та прагненням людини до того, щоб з її ставленням, оцінкою рахувалися, брали до уваги. Як зазначає Ф. Фукуяма, людина постійно вимагає від інших визнання своєї гідності або як особистості, або як члена релігійної, етнічної, расової чи іншої групи, і боротьба за таке визнання має неекономічне підґрунтя. «У минулі часи правителі вимагали від інших визнання своєї вищої цінності як царя, імператора чи пана. Сьогодні люди прагнуть утвердити свій рівний статус як члена раніше недостатньо поважаних або принижених груп — жінок, геїв, українців, інвалідів, американських індіанців і т. д.» [483, с. 212]. І «рівні визнання» — це мінімальна повага до якості людини, котра залишається після «стирання» випадкових і несуттєвих рис особистості (кольору шкіри, зовнішнього вигляду, соціального класу, віку, статі, культурного багажу, природних талантів тощо), — це повага антропної гідності або, за термінологією Ф. Фукуями, до «фактору ікс», який становить сутність людини. Ураховуючи той факт, що судова влада є незалежною, висловити оцінку та вплинути на її діяльність можна лише опосередковано, шляхом

виявлення довіри чи недовіри. У цьому сенсі довіра до судової влади виступає лакмусовим папірцем її діяльності, показником того, як суспільство оцінює і ставиться до судової влади.

Соціальний складник у довірі до судової влади існує у різних проявах, одним із яких є правило «соціальної спрямованості». Згідно з цим правилом, законодавчий акт повинен бути інтерпретований з позицій його більшої соціальної орієнтації судом. «Сліди цього правила помітні в англійській справі Гейдона (Heydon's Case) 1564 р., воно вживалося Верховним Судом Сполучених Штатів у відомій справі Свята церква Трініті проти США (Holy Trinity Church v. United States) [28, с. 61]. Звернення суду в тлумаченні законодавчого акту до його соціальної спрямованості, навіть у тому випадку, коли воно вступає в конфлікт з правилом «ясного значення», відображає укоріненість правосуддя в соціальності і, безумовно, сприяє збереженню та підвищенню довіри до судової влади з боку суспільства. Соціальний складник полягає і в тому, що довіра до судової влади є певною сукупною якістю, соціально-правовим капіталом, який відображає суму спільних правових цінностей, що існують у суспільстві, здатність людей дотримуватися рішень (ухвал, вироків) судової влади, виконувати їх задля досягнення справедливості, правосуддя. При цьому суспільство очікує, що судова влада не лише в теперішньому, а й у майбутньому буде забезпечувати правосуддя. Довіра до судової влади безпосередньо пов'язана з можливістю передбачити дії судової влади в майбутньому.

По-друге, довіра до судової влади характеризується етичним складником. Поняття «довіра до судової влади» фіксує особливий етичний бік державно-владних відносин. Специфіка цих відносин полягає в тому, що вони ґрунтуються на етичному кредиті, добровільних взаємних зобов'язаннях, що виникають як результат вимог суспільства до судової влади загалом, суддів зокрема і є підґрунтям довіри до судової влади. Етичні відносини між судовою владою й громадськістю ґрунтуються на переконаності останніх у доброчесності, вірності, відповідальності, чесності й правдивості, переконаності в такій діяльності органів судової влади та суддів, яка спрямована на досягнення правосуддя. У такому випадку легітимність є оціночною категорією, що наповнюється змістом за результатами здійснення, реалізації діяльності її органів. Довіра до судової влади базується на сприйнятті й

оцінці суддівської діяльності, їхніх рішень і дій, але не зводиться до ставлення громадян до інститутів судової влади. Довіра до судової влади, як і будь-яких інших соціальних інститутів, містить, передусім, очікування громадян щодо їхніх рішень та дій цього інституту в майбутньому, а не тільки у минулому. Йдеться про певний кредит довіри — очікування більш позитивних дій, правосудних рішень у майбутньому, ніж вони, на думку громадян, зробили у минулому. Окрім того, довіра до судової влади має подвійний характер: з одного боку, в її основі знаходяться моральні засади співробітництва, коли майбутня діяльність судової влади авансовано отримує характеристики, які відповідають очікуванням, з іншого — її виникнення зумовлене знаннями про судову владу, репутацію судів і суддів.

Довіра до судової влади значною мірою визначається цивілізаційними, культурними, історичними особливостями. Довіра до судової влади як і довіра до державної влади та її інститутів укорінені в кожній культурі як сукупності звичаїв, традицій, ритуалів, символів, норм і правил поведінки, певному стилі життя. Йдеться не лише про відмінні особливості довіри до судової влади в різних країнах, а в різних культурах у межах однієї країни. Так, В. Бернхем зазначає: «Говорити про єдину «судову систему» Сполучених Штатів неправильно, тому що насправді в країні існує 51 судова система: мається на увазі федеральна судова система і судова система кожного штату. Щодо питання про судову систему штату, то у кожному штаті вона має свої особливості». У кожному штаті існує свій власний суд, якому належить останнє слово у тлумаченні законів штату. Про єдину судову систему можна лише говорити на федеральному рівні, де існують єдині правила і закони і де судом останньої інстанції виступає Верховний Суд Сполучених Штатів» [28, с. 166]. Саме тому в одних країнах судова влада сприймається як утілення правосуддя, її поважають, шанують, а в інших — не довіряють, намагаються за допомогою позасудових засобів розв'язувати правові конфлікти, або ж звертатися до позадержавних судових інстанцій, які допускаються державою. Зазначене питання більш ґрунтовно буде досліджене в окремому підрозділі (підрозділ 3.1). При цьому культурний складник довіри досить часто пов'язаний з історією. У контексті зазначеного на увагу заслуговує приклад, який наводить В. Бернхем: «Закон про громадянські права 1964 р. було інтерпретовано у справі Об'єднання сталеливарників Америки проти Вебера (United Steelworkers of America v. Weber)

таким чином, щоб дозволити засноване на різних расових належностях поводження з білими працівниками в ім'я виконання програми допомоги національним меншинам. Хоча цей законодавчий акт забороняв дискримінацію «за ...расою». Звернення до законодавчої історії дало змогу розкрити мотиви такого рішення. Все це робилося для виправдання «очевидного расового перекосу серед традиційно сегрегованих категорій» найманих робітників. При зверненні до історії законодавчого акта встановлюється ціннісна ієрархія різних її етапів» [28, с. 60].

Дослідники довіри до судової влади, міжнародні експерти звертають увагу на те, що «існують суспільства, де державні інституції користуються високим рівнем довіри (здебільшого це країни сталої демократії, які розташовані на півночі Європи), та суспільства з низькою довірою до державних інституцій (пострадянські країни). Можуть бути різні пояснення цьому феномену – вплив історії і геополітики, політичного режиму, соціальних потрясінь, релігії, рівня загальної довіри між людьми, добробуту тощо» [166]. Йдеться про те, що на рівень довіри до державних інститутів загалом, судових зокрема, впливає низка чинників, у тому числі й культурно-історичні, політичні. У контексті зазначеного на особливу увагу заслуговує питання довіри до судової влади в країнах із державним судовим плюралізмом та «позадержавним судовим плюралізмом, який допускається державою і охоплює правосуддя первинних груп (нуклеарна сім'я, групи молоді, які не порушують закон, а підпорядковуються своїм лідерам); дисциплінарну юстицію груп і асоціацій (політичних партій, профспілок, благодійних організацій тощо), юстицію бюрократичних організацій, які використовують моральні санкції, гласність процедур, ostracism тощо [404, с. 278]. В окремих випадках (наприклад, у міських культурних і етнічних общинах) держава прихильно ставиться до такого правосуддя, якщо воно є більш ефективним, розвантажує державну судову систему. Слід зауважити, що окремі аспекти зазначеної проблематики досліджувалися у межах юридичної антропології, а також соціальної (культурно) антропології та можуть бути предметом окремого наукового дослідження.

По-третє, довіра до судової влади має психологічний складник. Згідно з положеннями, обґрунтованими у сучасній психології та філософії, психічна компонента, переважно, охоплює сферу особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань, спогадів, передчуттів з приводу ситуацій і подій, з якими особа

стикалася, чи може зіткнутися. Сюди відносять: 1) інстинктивно-афективні стани (нечіткі переживання, передчуття, стреси тощо); 2) емоції (гнів, страх, радість тощо); 3) почуття, які відрізняються більшим усвідомленням і наявністю образно-візуальних складників (симпатія, прихильність, антипатія, ненависть, тощо) [2, с.158]. До сфери психіки належать також мотиви, мотиваційні механізми, воля, навички, які щодо судової влади виявляють себе як вчинки чи дії. У своїй сукупності й складній взаємозалежності зазначені стани, почуття, емоції, мотиви формують психічні регулятори поведінки. Такий аспект довіри пов'язаний як із минулим, так і з майбутнім. Так, П. Штомпка, визначаючи довіру як ставку стосовно майбутніх непередбачуваних дій інших, визначає три типи орієнтацій індивіда стосовно дій інших: 1) надія-розчарування; 2) віра-сумнів, для яких характерними є пасивність, спостережливість, дистанційність, намагання уникнути будь-яких зобов'язань; 3) довіра, яка виявляється в ситуаціях, коли всупереч невизначеності та ризику особа все-таки діє [480, с. 11–12]. У контексті зазначеного у довіру до судової влади імпліцитно вплетені переживання, емоції, почуття, частина з яких є усвідомлюваними.

Психічний складник довіри до судової влади формується на рівні світовідчуття й світосприйняття, частково світорозуміння та на основі життєвого досвіду. Якщо у життєвому досвіді людини наявні випадки (ситуації) звернення до судових органів, то залежно від судового рішення чи вироку ставлення особи до судової влади буде відповідним (позитивним/негативним). Окрім того, необхідно враховувати, що довіра до судової влади відображає установку-відношення особи до себе і до світу загалом. Як слушно зазначає Т. Скрипкіна: «1) довіра є форма віри, яка в соціально-психологічному плані є самостійним видом установки-відношення до світу і до себе, сутність якої представлена у співвідношенні міри довіри до світу і міри довіри до себе; основними умовами виникнення довіри є актуальна значущість об'єкта довіри й оцінка його як безпечного; 2) довіра – єдиний феномен, який в найбільш узагальненому вигляді має спільні формально-динамічні характеристики, умови виникнення, закономірності генези й функціонування; 3) основними формально-динамічними характеристиками довіри як відносно самостійного соціально-психологічного явища є міра, вибірковість і парціальність; 4) довіра до різних сторін світу й довіра до себе не існують ізолювано одна від одної і є відносно

самостійними формами довіри. Рівень довіри до світу й довіри до себе знаходяться в стані рухомої рівноваги [458]. Йдеться про те, що коли особа не довіряє собі, своїй поведінці, схильна до протиправної поведінки, то і ставлення її до судової влади буде відповідним. Така особа не довіряє собі, іншим, владі загалом, судовій владі зокрема. Отже, психологічний складник довіри до судової влади відображає позитивне сприйняття, відчуття щирості намірів органів судової влади, суддів і працівників апарату судової влади, відчуття безпеки. Саме на психічному рівні формується певний позитивний/негативний образ судової влади. Оскільки довіра виникає внаслідок справджування очікувань сторін, їхньої готовності цим очікуванням відповідати і переконання у тому, що інша сторона поділяє відповідні норми і цінності, такі, як передбачуваність і надійність, то вона тісно «вплетена» у процес формування довіри.

По-четверте, довіра до судової влади має когнітивний складник, який виявляється у поінформованості та знаннях про діяльність судової влади. У розумінні когнітивного складника до уваги необхідно взяти міркування А. Іванова, який у когнітивному складникові розмежовує логіко-понятійні та ціннісно-мотиваційні аспекти. За допомогою мислення людина виходить за межі безпосередньо чуттєвого досвіду і проникає в сутнісні рівні об'єктів. Це сфера загальних понять, мисленєвих операцій і жорстких логічних доказів. Головною метою і регулятивом логіко-понятійної сфери є істина. Ціннісно-мотиваційний аспект охоплює вищі мотиви діяльності й духовні ідеали особи. Метою й регулятивом буття цієї сфери свідомості є правда, справедливість, тобто цінності як форма узгодження предметної діяльності з нашими духовними цілями й сенсами. Суб'єктивно-особистісні й ціннісно-сміслові компоненти психіки людини знаходяться немовби в знятому, латентному стані [Цит. за 157, с. 158 – 159]. Довіра до судової влади відображає ставлення, засноване на знаннях і впевненості в надійності, компетентності, сумлінності суддів, судових органів, посадовців, у їхній здатності ефективно виконувати функції із забезпечення належного судового процесу та правосуддя. У цьому сенсі когнітивний складник довіри до судової влади з боку громадськості й громадян залежить від поінформованості громадян про діяльність судової влади, рівня правових знань, правового мислення, правової культури громадськості, окремих суб'єктів, які оцінюють її діяльність.

На увагу заслуговують і міркування Л. Вітгенштейна, який довів, що знання та пізнання не зводяться до наук, а ґрунтуються на повсякденності, досвіді, життєвих знаннях та на гуманітарному знанні, їх «зразках науковості». Саме в цьому, на думку вченого, приховується довіра до суб'єкта як тут-буття і буття-в-світі, що є фундаментальним підґрунтям пізнання. При такому підході особливого значення набувають очевидності здорового глузду, практичні навички й уміння, різного роду впевненості, які йдуть від повсякденності й «життєвого світу». У своїй праці «Про достовірність» Л. Вітгенштейн обґрунтовує комплекс упевненостей, звичних орієнтацій, які передують, закладають підґрунтя знання «знизу» та не допускають свого обґрунтування [68, с. 146].

У розумінні природи довіри до судової влади, зокрема її когнітивного складника та засад її формування, до уваги необхідно взяти і міркування П. Бергера та Т. Лукмана у сфері соціології знання й соціального конструювання реальності. Учені довели, що освіта передбачає обов'язкове засвоєння існуючої в культурі системи легітимації – пояснення й виправдання інститутів соціального порядку, різних його форм і ступенів. Легітимація має когнітивний і нормативний аспекти. Вона не лише приписує як діяти, а й пояснює, чому явища й процеси є такими. Різні рівні легітимації охоплюють систему мовних об'єктивацій людського досвіду, теоретичні твердження й теорії, а також «символічні універсами». Останні є «системами теоретичної традиції, які ввібрали різні галузі знань та включають інституційний порядок у всій його символічній цілісності... Символічний універсум розуміється як матриця всіх соціально об'єктивованих і суб'єктивно реальних значень» [24, с. 157 – 158]. «... Символічний універсам інтегрує найрізноманітніші значення, які існують у повсякденному житті; класифікує феномени у певних категоріях ієрархії буття, визначаючи сферу соціального в цій ієрархії» [24, с. 162 – 169]. Крім того, важливо враховувати, що процес пізнання не вичерпується процесами відображення, а сам його результат – знання як образ того, що пізнається – часто досягається іншими за природою засобами в тісному взаємозв'язку з ними. «З позицій філософії пізнання фундаментальними із них, поряд із відображенням є: репрезентація – як амбівалентний за своєю природою феномен одночасного уявлення – відображення об'єкта і його заміщення – конструювання (моделювання); конвенція – як обов'язкова подія комунікативної за природою, інтерсуб'єктивної

діяльності пізнання; інтерпретація, яка є не лише моментом пізнання й тлумаченням сенсів, а й способом буття» [252, с. 15 - 16].

У контексті зазначеного, суб'єкт довіри до судової влади, це, перш за все, – суб'єкт, який інтерпретує, оскільки його існування і діяльність розгортаються не просто в об'єктивній дійсності, а й у світі створених ним образів, знаків і символічних форм, які притаманні самій структурі людського життя. Інтерпретація виходить за межі операційно-методологічної діяльності з текстами, у сферу фундаментальних основ пізнання й буття. Пізнання, оцінка й інтерпретація діяльності судової влади суб'єктом іманентно пов'язана з смислами, гіпотезами, об'єднує в собі елементи буттєво-екзистенційного підходу, який передбачає як володіння внутрішньою свободою, так і вкоріненість у культурі, соціумі, а також власне когнітивні – гносеологічні й герменевтичні аспекти. Довіра до судової влади значною мірою зумовлена рівнем повсякденного мислення громадськості, її комунікації як із органами судової влади, так і між собою. Відтак, підвищення рівня довіри потребує оптимізації комунікативних процесів із судовою системою, її суб'єктами, гласності й відкритості судових процесів. Важливим є розуміння процесу формування перцептивної установки як довіри і схильності до певних оцінок і діяльності – свого роду моделі очікуваних сенсорних подій, які є проявом попереднього досвіду суб'єкта. Важлива особливість цих об'єктивних передумов і підстав довіри – їх соціокультурна зумовленість, яка породжується належністю, залученням суб'єкта до певного соціального буття, діяльності, комунікації, до культурно-історичних умов загалом. Суб'єктивна впевненість виникає на рівні сприйняття не лише як результату власних сенсорних процесів, апробації даних у діяльності, але і як прийняття на віру, соціального досвіду загалом, «образів» та установок, представлених у культурі.

У контексті зазначеного на увагу заслуговує досвід Канади у вивченні громадської думки і довіри до судової влади. У спробах встановити наявність або відсутність загрози для суддівської незалежності, яка б могла вплинути на рівень громадської довіри, суди користувалися таким поняттям, як поміркована людина. Верховний Суд Канади дотримується позиції, що об'єктивний критерій визначення думки поміркованої людини повинен забезпечувати можливість визначення того, наскільки позитивно громадськість ставиться до питання суддівської незалежності

[225]. І хоча цей підхід до правового аналізу є дуже корисним, він має очевидні обмеження. Одним із них є припущення щодо того, чи поміркована людина є інформованою. Друге обмеження випливає з припущення, що суд, який застосовує цей критерій, здатен зрозуміти умонастрій поміркованої людини... В реальній дійсності поміркована людина може виявитися непоінформованою, або якщо вона таки буде поінформованою, вона може не погодитися з тим, як саме її умонастрій тлумачить суд [415]. Такі висновки в подальшому вплинули на перегляд інформаційної політики судів і суддів у напрямі її активізації. Стало очевидним, що довіра до судової влади залежить від поінформованості поміркованої людини щодо діяльності судової влади, судів і суддів. Саме публічна вичерпна інформація, відкритість і гласність діяльності судової влади значною мірою впливають на те, як поміркована особа буде ставитися до судової влади. Безумовно, поінформованість громадян автоматично не забезпечує підтримку і довіру громадськості до судів, але значно їй сприяє. У поєднанні із розумінням громадянами того, що діяльність судової влади спрямована на утвердження правосуддя в суспільстві, судова влада може розраховувати до довіри до неї в теперішньому та на певний кредит довіри в майбутньому.

У ряді випадків когнітивний складник довіри до судової влади тісно пов'язаний із дієвим складником, який виявляється у свідомій, раціональній, добровільній діяльності, спрямованій на взаємодію з судовою владою у напрямі підвищення її прозорості й підзвітності перед громадянським суспільством. Суб'єктами такої діяльності в переважній більшості є члени різних правозахисних організацій, громадські активісти. В окремих випадках вони залучаються до утворення різних дорадчих і консультативних органів (Науково-методичних рад при судах, Громадської ради доброчесності тощо). Саме ця категорія громадян є найбільш дотичною до діяльності органів судової влади, значною мірою впливає на формування громадської думки про судову владу, відповідно – на рівень довіри до неї. Більш ґрунтовно питання правової культури суб'єктів впливу на судову владу буде розглянуто в окремому підрозділі роботи (підрозділ 2.3).

По-п'яте, природа довіри до судової влади тісно пов'язана із правомірністю й законністю. Правомірність у цьому сенсі є тотожною легітимності, безпосередньо стосується правових меж діяльності судової влади, але нею не обмежується. У

сучасних демократичних країнах судова влада – це складник конституційного ладу держав, які дотримуються принципу верховенства права. Так, КРЄС зауважує: «Якщо конституційний лад такої держави є легітимним, то засади судової влади, яка входить до нього, є такою ж легітимною й необхідною частиною демократичної держави, як і дві інші гілки влади» [62, с. 51] . Усі держави-члени мають певну форму конституції, яка різними способами визнається легітимною основою держави. Конституції всіх держав-членів визнають і закріплюють (безпосередньо чи опосередковано) роль судової влади як такої, що повинна підтримувати верховенство права та вирішувати справи із застосуванням законів, як це визначено законодавством і судовою практикою. Отже, той факт, що конституція створює судову владу для виконання цієї ролі, повинен при цьому наділяти легітимністю судову владу загалом. Вирішуючи справи, кожен одноосібний суддя здійснює свої повноваження як представник судової влади. Відповідно, сам факт, що судова влада є складником конституційного ладу держави, надає легітимності не лише судовій владі загалом, але й кожному одноосібному судді.

Засадничими для легітимності є незалежність і об'єктивність судової влади, на яку звертають увагу як науковці, так і суди в своїх рішеннях. Так, голова суду у відставці Суду провінції Саскачеван (Канада) демонструє такий зв'язок конкретним прикладом, звернувшись до досвіду Верховного Суду Канади [150]: «Суддівська незалежність є гарантованою... і відіграє важливу роль у забезпеченні належного функціонування демократичної системи, передбаченої Конституцією Канади... Цей принцип, покликаний забезпечити довіру громадськості до судової системи та принципів верховенства права, був запроваджений з метою запобігання втручань з боку виконавчих та законодавчих органів у процес здійснення суддівських повноважень... Суддівська незалежність є ефективним засобом забезпечення і підтримки впевненості суспільства в дієвості правосуддя, що саме є, власне, важливою передумовою формування відчуття поваги і прихильності по відношенню до судової системи і принципів верховенства права... Отже, громадська довіра є гарантією ефективності нашої системи правосуддя, а також запровадження і реалізації принципу верховенства права ... Саме тому підтримка впевненості громадськості в належному відправленні правосуддя є найсуттєвішим аспектом, який потребує належного врахування при вирішенні питань, пов'язаних з

незалежним статусом суддів» [225].

В умовах наближення України до європейського правового простору, утвердження європейських стандартів правосуддя правова природа судової влади все більшою мірою виявляє свій зв'язок із визнанням правомірності її діяльності міжнародними судовими (наприклад, Європейським судом з прав людини) і навіть квазісудовими (приміром, Комітетом з прав людини) органами, а також у певному сенсі і судовими владами зарубіжних країн [78, с. 118]. Як зазначає С. Дегтярьов, ця властивість судової влади стає найбільш актуальною останнім часом, коли активна взаємодія держав у міжнародних відносинах стає передумовою необхідності оформлення не лише державних кордонів, а й взаємних меж юрисдикцій органів судової влади в діяльності держав. До того ж це пов'язано з питаннями визнання й виконання результатів судової діяльності (судових актів) однієї країни на території іншої [111, с. 106 – 107].

У розумінні правомірності, легітимності судової влади до уваги слід узяти різні елементи легітимності судової влади, викладені у Висновку КРЄС № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» [57] м. Лондон, 16 жовтня 2015 року. У Висновку КРЄС, у розділі IV Легітимність судової влади та її елементів виокремлено та охарактеризовано її основні складники, а саме: 1) легітимність судової влади загалом; 2) конституційна або формальна легітимність одноосібних суддів; 3) функціональна легітимність одноосібних суддів.

Поряд із легітимністю судової влади загалом, важливе значення має і конституційна чи формальна легітимність одноосібних суддів. В Україні, як і в інших демократичних країнах, для виконання суддівських функцій, закріплених конституцією, існує спеціальна процедура відбору й призначення суддів. Кожний суддя, призначений відповідно до конституції та інших правових норм, отримує свої конституційні повноваження й легітимність. Саме призначення, відповідно до встановлених вимог і процедур, надає одноосібним суддям відповідних повноважень. «Легітимність, дана окремому судді його призначенням у відповідності з конституцією та іншими правовими нормами окремої держави, становить «конституційну або формальну легітимність окремого судді» [57]. При цьому у своїх висновках КРЄС акцентувала увагу на різних методах призначення

суддів у державах-членах Ради Європи [62]. До них належать, наприклад, призначення радою суддів чи іншим незалежним органом, вибори в парламенті та призначення виконавчою владою. Як відзначала КРЄС, кожна система має свої переваги й недоліки [60]. Призначення шляхом голосування в парламенті та, меншою мірою, призначення виконавчим органом можуть вважатися такими, що надають додаткової демократичної легітимності [473], хоча ці методи призначення несуть із собою ризик політизації та залежності від інших гілок державної влади [62]. Попри відмінності у порядку призначення суддів у різних країнах, залежно від національних особливостей, КРЄС рекомендувала для запобігання різних ризиків, щоб «кожне рішення, пов'язане з призначенням чи кар'єрою судді, базувалося на об'єктивних критеріях, приймалося незалежним органом або підлягало гарантіям того, що воно прийматиметься тільки на основі цих критеріїв» [62]. На увагу заслуговують й інші висновки КРЄС, зокрема стосовно прийняття рішень щодо призначення чи заохочення суддів, КРЄС рекомендує, щоб у них брали участь незалежні органи влади, значну частину складу яких було обрано іншими суддями демократичним шляхом [62]. Важливою є і вказівка щодо гарантій одноосібних суддів.

Проявом правомірності й легітимності є також функціональна легітимність одноосібних суддів, яка полягає, насамперед, у призначенні суддів відповідно до конституції та законів держави, виконанні суддями своєї конституційної ролі, згідно із законодавством, здійсненні своїх повноважень у межах встановлених правових норм поведінки. Водночас, легітимність одноосібних суддів цим не обмежується. КРЄС наголошує, що довіра громадськості до судової влади й повага до неї – гарантії ефективності судової системи [58]. Кожен суддя й судова влада загалом можуть досягнути та підтримувати легітимність, лише завойовуючи й підтримуючи довіру громадськості. Цей другий вид легітимності визначають як «функціональна легітимність», яка пов'язується із низкою вимог щодо якості діяльності судової влади та з дотриманням високих етичних стандартів. У низці своїх висновків КРЄС обговорювала різні аспекти належної роботи суддів, різні способи підвищення якості та ефективності судових систем у інтересах суспільства. Саме тому КРЄС прийняла висновки щодо різних способів досягнення функціональної легітимності, серед них, зокрема: щодо початкової підготовки та підвищення кваліфікації суддів

[59], щодо справедливого судового розгляду в розумні строки [60], щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права [65], щодо судової ради на службі суспільства [63], щодо якості судових рішень [55], щодо ефективного виконання судових рішень [65], щодо інформаційних технологій [56], щодо спеціалізації суддів [64], а також щодо оцінювання суддів [66]. Важливим для досягнення функціональної легітимності є належне виконання суддями своїх обов'язків у межах положень, викладених у дисциплінарних і процесуальних нормах держави у кримінальному праві. «Повноваження судді пов'язані з такими цінностями, як правда, законність, справедливість і свобода. Тому судді повинні виконувати свої обов'язки, дотримуючись найвищих стандартів професійної поведінки» [58]. Для функціональної легітимності та винесення правосудних рішень важливе значення має також ефективна комунікація і взаємодія судової влади і суддів із усіма сторонами судового процесу, зокрема із [64] та адвокатами [65].

Правова природа довіри до судової влади, з-поміж зазначеного, виявляється й у тому, що саме поняття «довіра до судової влади» унормоване в Законі України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [361]. У преамбулі Закону наголошується: «Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції (далі – перевірка суддів) як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості». Окрім того, згідно з ст. 1 Закону, визначається: «1. Метою перевірки суддів є: 1) утвердження верховенства права в суспільстві та законності у діяльності судів; 2) відновлення довіри до судової влади в Україні; 3) з'ясування фактів, що свідчать про порушення суддями присяги, наявність підстав для притягнення суддів до дисциплінарної або кримінальної відповідальності; 4) утвердження в діяльності суддів принципів незалежності та неупередженості» [361]. Отже, законодавець при визначенні мети закону поєднав між собою верховенство права, законність, довіру до судової влади, незалежність, неупередженість, з одного боку, та порушення суддями присяги, наявність підстав

для притягнення суддів до дисциплінарної або кримінальної відповідальності, з іншого боку. Отже, до змісту довіри до судової влади належить правовий складник, який втілюється у легітимності судової влади загалом, конституційній або формальній легітимності одноосібних суддів, функціональній легітимності одноосібних суддів, нормативності. Попри те, що зміст поняття «довіра до судової влади» законодавцем не визначається, він пов'язується з авторитетом судової влади, її здатністю забезпечувати верховенство права, законність, справедливість, незалежність, неупередженість, доступність правосуддя. Серед основних засобів, які забезпечують досягнення мети правосуддя у контексті предмету дослідження, слід виокремити рівність перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, вимоги щодо етики й доброчесності судді, декларації родинних зв'язків судді.

Дослідження природи довіри до судової влади дає підстави зробити низку висновків і узагальнень. Довіра до судової влади – це складне, комплексне явище, яке має соціальну, етичну, культурно-цивілізаційну, психологічну, когнітивну, правову природу, відображає сприйняття і ставлення суспільства, соціальної групи, індивіда до діяльності органів судової влади, судових рішень, сформоване на основі оцінки її діяльності й переконаності в істинності й правильності професійних, етичних, соціально-психологічних дій суддів, правосудності їхніх рішень, та є добровільним свідомо-позитивним ставленням, моральною або дієвою підтримкою судової влади в теперішньому та майбутньому. Як комплексне явище, довіра до судової влади має інструментальну, соціальну та власну цінність. Інструментальна цінність довіри до судової влади полягає в тому, що, маючи довіру до судової влади як складник правової культури, людина, суспільство вибудовують свою поведінку відповідно до встановлених правил і вимог, у разі необхідності в судовому порядку захищають свої права та інтереси, виконують судові рішення. При цьому особливості й відмінності національної правової системи, правової культури суспільства накладають відбиток як на форми нормативності, так і на процесуальний характер її забезпечення. Соціальна цінність довіри до судової влади полягає в тому, що вона втілює загальне сприйняття й ставлення громадян, суспільства загалом, сприяє більш ефективній діяльності судової влади, ефективній комунікації між суспільством і судовою владою. Соціальна цінність довіри до

судової влади визначається її здатністю спонукати осіб до судового вирішення правових конфліктів. Власна цінність довіри до судової влади полягає в тому, що довіра до судової влади виступає як критерій, показник і загальне мірило ефективності діяльності судової влади, правосудності її рішень. Високий рівень довіри громадян і суспільства до судової влади надає їй простір для незалежності, прозорості, гласності, відкритості, здійснення заходів, спрямованих на підвищення ефективності, наближення до європейських стандартів судочинства.

Дослідження правових засад формування довіри до судової влади в Україні, поряд із визначенням змісту довіри до судової влади, потребує ґрунтового підходу до визначення й загальнотеоретичної характеристики суб'єкта/суб'єктів і об'єкта/об'єктів такої довіри. Оскільки дослідницьке завдання щодо розмежування й характеристики довіри до судової влади за об'єктом буде виконуватись у наступному підрозділі (підрозділ 2.2), то зупинимося на розмежуванні довіри до судової влади за суб'єктами довіри.

Аналіз і систематизація дає підстави викоремити такі види довіри до судової влади за суб'єктами довіри: 1) суспільна довіра до судової влади (довіра українського суспільства, довіра громадськості) як однієї з гілок державної влади, яка співвідноситься із довірою до законодавчої та виконавчої влади; 2) довіра міжнародної спільноти; 3) довіра окремих груп – довіра фахівців (експертів, адвокатів, науковців, членів правозахисних громадських організацій тощо); 4) індивідуальна довіра (довіра окремих осіб), що розмежовується на довіру осіб, які мають досвід участі у судових процесах; довіра осіб, які не мають досвіду участі в судових процесах).

1. Перший вид довіри до судової влади є узагальненим, суспільним і представлений, насамперед, довірою всього українського суспільства, громадськості до судової влади і відображає сприйняття і ставлення громадськості до судової влади як однієї з гілок державної влади, яка співвідноситься із довірою до законодавчої та виконавчої влади. Такий вид довіри відображає ставлення до судової системи, судів і суддів загалом. В узагальненому вигляді така довіра передбачає позитивне ставлення до судової влади, її діяльності, ґрунтується на готовності розглядати судову владу як таку, що забезпечує правосуддя, стоїть на захисті суспільних та індивідуальних інтересів, прав і свобод людини й

громадянина. У ній, у повному та синкретичному вигляді, втілюються складники довіри до судової влади – соціальний, етичний, психологічний, когнітивний, культурний, правовий. Саме про такий вид довіри до судової влади йдеться в Законі України «Про відновлення довіри до судової влади» [361].

Довіра до судової влади громадськості відображає правову культуру українського суспільства, її рівень і особливості, зумовлені правовим менталітетом, історією розвитку, культурою тощо. У цьому відношенні рівень правової культури українського суспільства корелюється із рівнем правової культури носіїв судової влади. Чим вищий рівень правової культури громадян, тим вищий рівень правової культури суддів (у відношенні до яких висувуються більш жорсткі вимоги щодо їхньої правової культури, правової свідомості, доброчесності), тим потенційно вищою може бути довіра до судової влади. Водночас, судова влада діє в конкретному суспільстві, у конкретній країні та, поряд із загальним рівнем правової культури, відображає загальний рівень правового, політичного, економічного, соціального розвитку суспільства. Високий рівень правової культури носіїв судової влади неможливий без високого чи належного рівня правової культури суспільства.

Зарубіжний досвід функціонування судової влади та довіри до неї громадськості свідчить, що традиційно високим є рівень довіри у країнах з тривалою демократією та вкоріненими в культуру правовими традиціями. Так, «За даними Eurobarometer, найвищий у ЄС рівень довіри до судів характерний переважно для північних країн, а також окремих країн Центральної Європи – Данії (станом на листопад 2018 року – 88%), Фінляндії (84%), Швеції (83%), Нідерландів (80%), Австрії (73%), Німеччини (70%). Найнижчий рівень довіри в ЄС демонструють країни колишнього соціалістичного табору – Болгарія (19%), Словенія (23%), Хорватія (24%). При цьому спостерігається подібне співвідношення між цими країнами і щодо рівня довіри до інших державних інституцій, наприклад, парламенту, уряду, поліції» [524].

Загальновизнано, що довіра українського суспільства до судової влади, як і до законодавчої та виконавчої влади, характеризується низькими показниками. Серед інститутів держави та суспільства найбільшу довіру громадян мають волонтерські організації (їм повністю або скоріше довіряють 67,0% опитаних), Церква (60,6%), Збройні Сили України (61,6%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (60,8%),

добровольчі батальйони (57,0%), Державна прикордонна служба (52,1%), Національна гвардія України (50,1%), ЗМІ України (49,0%) та громадські організації (44,9%) — кількість респондентів, які довіряють цим інститутам, на статистично значимому рівні перевищує кількість тих, хто їм не довіряє [152]. Рівень довіри до судів в Україні у 2018 році, за різними соціологічними даними, коливався від 7 до 16 відсотків. При цьому більшість досліджень показувала рівень довіри менше 10 відсотків [166]. У 2019 р., згідно з результатами дослідження, проведеного Центром Разумкова, «Про свою недовіру до судів (судової системи загалом) повідомили 77,7% респондентів, а про довіру — 11,4%. Місцевим судам не довіряють 69,7% опитаних, довіряють — 14,0%, Верховному Суду не довіряють 64,9% громадян, довіряють — 17,5%, Конституційному Суду України не довіряють 61,7% громадян, довіряють — 18,6%.» [152]. Відтак, коли йдеться про країни, які не мають усталених традицій верховенства права, демократії, високого рівня довіри суспільства до судової влади, більш слушно ставити питання щодо необхідності формування довіри до судової влади, а не її відновлення. Такий підхід відображає кілька важливих аспектів: по-перше, формування довіри постає не як процес повернення в минуле (причому, таке минуле, де також не було високого рівня, хоча, порівняно з теперішнім, він і може бути вищим), а як формування якісно нового рівня, більш високого й обґрунтованого; по-друге, якщо відновлення — це процес, який більшою мірою відображає односторонній процес, суб'єктом якого є носії судової влади, то, використовуючи поняття «формування довіри», акцент переміщується у площину правової культури всього суспільства, усього кола суб'єктів, невеликою частиною якого є носії судової влади, спільної діяльності громадянського суспільства й органів судової влади, їх оптимальної комунікації; по-третє, формування довіри до судової влади постає як цілеспрямований процес, у якому виокремлюються відповідні суб'єкти, напрями й заходи, врешті — мета, кінцевий результат — високий рівень довіри, який є вищим від усіх попередніх.

2. Особливим різновидом суспільної довіри до судової влади є довіра з боку міжнародного співтовариства, зокрема консультативних органів, інститутів, програм до судової влади в Україні, які надають консультативну й наукову підтримку реформуванню судової влади, та дотримання стандартів Ради Європи при проведенні судової реформи в Україні. Серед низки цих органів слід виокремити

такі, як: Венеційська комісія («За демократію через право»), Рада Європи [316], Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) [131], Програма USAID «Нове правосуддя» [378]. Ними, спільно з органами державної влади, а саме – Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики, Верховним Судом, Вищою радою правосуддя, Радою суддів України, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Національною школою суддів України, Торгово-промисловою палатою України, громадськими і міжнародними організаціями, медіа та науковим середовищем, проводяться наукові конференції, круглі столи щодо обговорення й висвітлення проблем реформування судової влади в Україні. Так, 5 жовтня 2019 року Аспен Інститутом (м. Київ) спільно з Проектом Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» було проведено круглий стіл «Довіра до суду та судова реформа: діалог між заінтересованими сторонами» у форматі off the record, за модерації Тараса Шевченка, директора Центру демократії та верховенства права [120]. Увагу було зацентовано на ключових напрямках подальшого удосконалення у цій сфері, зокрема: законодавство, на основі якого ухвалюються судові рішення; професійну підготовку та кадрове забезпечення судового корпусу; доступність правосуддя та відкритість судової влади; висвітлення роботи органів судової влади в медіа; якість правничої освіти.

На особливу увагу заслуговує діяльність і комплексна підтримка у сфері реформування судової влади в Україні з боку Програми USAID «Нове правосуддя» [378], зокрема щодо узагальнення результатів діяльності судових установ, напрацювання стандартів організації роботи у судах і дотримання етичних норм Кодексу суддівської етики суддями та правил поведінки – працівниками апарату [391, 309, 151]. Окрім того, у вересні – жовтні 2018 році Програма провела друге національне опитування громадян України та третє опитування правників, які є учасниками судових проваджень, але не працюють у судовій системі. За результатами соціологічних опитувань, що проводилися Програмою, вона зросла з критично низьких 5 відсотків у 2015 році до 16 відсотків станом на жовтень 2018 року [390]. Діяльність Програми USAID «Нове правосуддя» спрямована також на підтримку суддівської незалежності та підзвітності, протидії корупції, адміністрування судової системи та доступності правосуддя. Як зазначає керівник Програми USAID «Нове правосуддя» Девід Вон, «подібні опитування дозволяють

отримати реальну картину з реалізації судової реформи та оцінити результати її запровадження. Також ці опитування сприяють досягненню запланованих результатів Програми, що стосуються підтримки суддівської незалежності та підзвітності, протидії корупції, адміністрування судової системи та доступності правосуддя шляхом створення комплексних висновків щодо досягнутого прогресу та розробки рекомендацій урядовим і неурядовим партнерам Програми» [121]. Окрім того, опитування, які здійснюються Програмою, мають сприяти гілкам влади України в забезпеченні моніторингу виконання Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, а також Стратегії сталого розвитку «Україна 2020». У контексті предмету дослідження важливою є та увага, яку приділяє Програма правничій освіті та її реформуванню, зокрема в частині набуття правниками більш практичних навичків, дотриманні етичних норм і персональної відповідальності за свою діяльність.

Важливу роль у реформуванні судової влади в Україні відіграє Рада Європи [316], а тому її довіра здатна суттєво вплинути на зміст, напрями й заходи судової реформи. Довіра з боку таких інститутів відіграє важливу роль у сприйнятті України світовим співтовариством як цивілізованої демократичної держави, яка дотримується принципу верховенства права і, водночас, позитивно впливає на підвищення довіри з боку українського суспільства.

Черговий етап судової реформи в Україні свідчить про те, що, попри систематичне залучення міжнародних експертів до оцінки нормативно-правових актів у сфері діяльності судової влади, необхідним є більш широке їх залучення до самого процесу реформування судової влади. Яскравим прикладом залучення міжнародних експертів став процес створення Вищого Антикорупційного суду в Україні, зокрема – відбору й призначення авторитетних і професійних суддів. Проблема, яка виникла під час цього процесу, полягала в тому, що «Громадянське суспільство та міжнародне співтовариство наполягали на праві вето для міжнародних експертів, тоді як деякі українські посадовці, посиляючись на необхідність забезпечення суверенітету України та дотримання букви та духу Конституції, виступали за суто консультативну функцію таких експертів. Компроміс було досягнуто завдяки президентському законопроекту №7440, згідно з положеннями якого передбачено створення Громадської ради міжнародних

експертів (ГРМЕ), до складу якої входять шість експертів з правом блокування кандидата, що не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, більшістю голосів – не менше 4 із 6 голосів. Таке рішення ГРМЕ не може бути скасоване ВККС [187].

Слід зауважити, що не всі законодавчі ініціативи в Україні щодо реформування судової влади однозначно позитивно сприймаються міжнародними експертами. Так, «Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович Бурич у листі до міністра закордонних справ України Вадима Пристайка висловила занепокоєння щодо законодавчих пропозицій з проведення судової реформи в Україні, «які можуть обмежити незалежність судочинства». Генсек РЄ вказала на те, що запроваджуються такі широкомасштабні зміни, які «можуть призвести до значних наслідків для незалежності судової системи, в особливості щодо статусу, кваліфікаційних вимог до суддів та пов'язаних з цим процедур». Схожу позицію озвучили і в Євросоюзі. Про це у Twitter написав глава представництва ЄС в Україні посол Матті Маасікас» [188]. Поширеною є також думка, що «Українські судді загалом є легалістами у розумінні права. Поняття розумності та рівності, добросовісності, поміркованості, принципи пропорційності та субсидіарності, зважування норм і фактів, пошук найбільш справедливого рішення, що все – це те, що не зовсім відповідає цьому легалістичному підходу». Ruth van der Polm, суддя Арнгема-Леувардена і викладач Навчального і дослідницького центру правосуддя, Нідерланди [187]. Зазначене актуалізує низку проблем, у тому числі необхідність більш виважених і обґрунтованих напрямів і засобів реформування судової влади в Україні та врахування думки й пропозицій міжнародних експертів у сфері судочинства. Отже, довіра міжнародної спільноти загалом, міжнародних експертів і фахівців, які залучаються до процесу реформування судової влади в Україні, позитивно впливає на підвищення довіри до судової влади і в самому українському суспільстві. Водночас НАБУ, створеному за сприяння іноземних партнерів, довіряють більше, ніж будь-якому правоохоронному органу в Україні. Національні опитування також підтверджують, що, на думку українського суспільства, міжнародні експерти повинні відігравати ключову роль у люстрації та контролі за діяльністю судової системи» [187]. Слід також зауважити, що роль, яка відводиться міжнародним експертам у реформуванні судової влади в Україні, на думку окремих

вітчизняних експертів і суддів, порушує суверенітет держави і суперечить ст. 5 Конституції України. У розв'язанні цього питання поділяємо думку тих, хто вважає, що сучасне розуміння суверенітету орієнтується більше на права людини, а не на права держави. У контексті зазначеного, держава реалізує свій суверенітет шляхом забезпечення прав своїх громадян, а залучення міжнародних експертів якраз і спрямоване на зміцнення судової системи в Україні, захист прав людини. У кінцевому підсумку, залучення експертів можна розглядати як захід, який фактично зміцнює суверенітет держави.

3. Наступним різновидом за суб'єктами є довіра окремих груп – експертів, науковців, адвокатів, прокурорів. Такий вид довіри має свої особливості, які полягають у її змісті. Серед складників довіри до судової влади, про які йшлося на початку підрозділу, у довірі експертів, науковців, адвокатів, прокурорів, науковців переважають когнітивний і правовий складники. При цьому зазначені складники сформувалися на основі безпосереднього зв'язку та досвіду практичної діяльності. На увагу заслуговує і той факт, що рівень довіри серед зазначених груп є вищим, порівняно із довірою українського суспільства, і він поступово зростає. Це підтверджується результатами проведеного Програмою реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) опитування фахівців сектору юстиції стосовно незалежності та підзвітності судової гілки влади, боротьби з корупцією, якості відправлення правосуддя, доступу до правосуддя, суспільної довіри та упевненості у судовій системі протягом лютого-травня 2019 року. За результатами опитування трьох груп респондентів: професійних правників – учасників судових проваджень, які не є працівниками судів (адвокати і прокурори), працівників апарату суду та присяжних отримано такі результати: адвокати і прокурори стали більше довіряти судам, коли вони представляють сторони судового процесу (56% проти 47% у вересні 2018 року), судовій системі загалом (44% проти 41% у вересні 2018 року), СБУ (33% проти 28% у вересні 2018 року) та НАБУ (32% проти 28% у вересні 2018 року). Аналогічно адвокатам і прокурорам, працівники судів також стали більше довіряти судовій та іншим гілкам влади. У 2019 році 82% з них (проти 60% у листопаді 2017 року, тобто менше, ніж півтора роки тому) визнали, що довіряють судам, у яких вони працюють, а 72% (проти 59% у листопаді 2017 року) довіряють судовій системі загалом [391].

Отже, безпосередній досвід комунікації з судовою владою, участь у судових процесах підвищують рівень довіри фахівців до судової влади, судів, які стають усе більш «орієнтованими на користувачів», що призводить, зрештою, до кращого їх сприйняття користувачами. Водночас, результати дослідження засвідчили, що ситуація з подоланням і викриттям проявів корупції залишається незмінною.

4. Довіра окремих осіб чи індивідуальна довіра, яку доцільно розмежувати на довіру осіб, які мають досвід участі у судових процесах і довіру осіб, які не мають досвіду участі у судових процесах. Необхідність розмежування таких груп зумовлена відмінностями у довірі таких груп. Уваги заслуговує і той факт, що ці закономірності в довірі відрізняються у країнах із високим рівнем довіри і країнах з низьким рівнем довіри. Так, у суспільствах з відносно високим рівнем довіри до судів «ті, хто мав досвід провадження справ у судах, схильні більше не довіряти судам, ніж ті, хто не мав такого досвіду». Ця теза підтверджується голландськими експертами, які пояснюють завищеними очікуваннями людей, які часто не виправдовуються під час судового провадження, – через тривалість процесу, великі витрати тощо [166]. Ставлення в Україні користувачів судових послуг є іншим – «рівень довіри до судів користувачів судових послуг вищий, ніж тих, хто не зіштовхувався з судами. Українські експерти пояснюють цей феномен поганою репутацією судів, сформованою через ЗМІ, поширеністю уявлень про суди як корумповані інституції, тоді як враження учасників проваджень можуть формуватися, наприклад, під впливом результату розгляду справи, або залежати від рівня задоволеності від контакту із судом чи від процесуальної ролі учасника провадження. Тобто занижені очікування перед контактом із судом в окремих випадках можуть бути перевершені під час такого контакту, якщо особа зіштовхується з ввічливим ставленням і її справа належно розглядається [166]. «Серед тих, хто брав участь у розгляді судових справ як позивач, відповідач, обвинувачений, потерпілий, свідок чи експерт, 53,4% відповіли, що рішення суду було законним і справедливим, 21,0% не вважають його законним і справедливим (ще 14,2% невідоме це рішення, а 12,8% зазначили, що їм важко відповісти на це питання)» [187]. Негативне ставлення до судової реформи також пов'язане з тим, що громадяни не бачать її результатів. Лише 8,9% респондентів помітили зміни в системі правосуддя, що впроваджуються в Україні протягом останніх 4-х років, 27%

вважають, що змін немає, а переважна більшість (64,1%) або не стежить за змінами в судовій системі, або їм було важко відповісти на це запитання [187]. Отже, формування довіри до судової влади пов'язане, насамперед, із подоланням корупції та забезпеченням верховенства права і справедливості. Зазначене дає підстави зробити ще один важливий висновок: збільшення кількості звернень громадян до суду здатне змінити негативне ставлення на позитивне, збільшити довіру до судової влади. Водночас, досягти цього можна лише за умови правосудності рішень, належної організації процесу комунікації з громадянами, належних умов у судах, відсутності «затягування» справ, пунктуальності слухань, ввічливості суддів, прокурорів, працівників суду, зрозумілості мови, неупередженості суддів, зрозумілості рішень суду, обґрунтованості часових меж для винесення судового рішення, подоланням корупції та забезпеченням верховенства права і справедливості.

Отже, за суб'єктами довіри до судової влади слід виокремити такі її види: 1) суспільна довіра (довіра українського суспільства, довіра громадськості) до судової влади як однієї з гілок державної влади яка співвідноситься із довірою до законодавчої та виконавчої влади; 2) довіра міжнародної спільноти; 3) довіра окремих груп – довіра фахівців (експертів, адвокатів, науковців, членів правозахисних громадських організацій тощо); 4) індивідуальна довіра (довіра окремих осіб), що розмежовується на довіру осіб, які мають досвід участі у судових процесах; довіра осіб, які не мають досвіду участі у судових процесах). Водночас, існують й інші критерії розмежування різних видів довіри до судової влади, що й стане предметом дослідження у наступному підрозділі.

2.2. Загальнотеоретична характеристика основних видів довіри до судової влади в Україні

Ураховуючи вітчизняний досвід функціонування судової влади, ґрунтуючись на здобутках вітчизняних і зарубіжних учених, можна виокремити такі види довіри до судової влади: 1) за об'єктом довіри: 1.1) довіра до судової влади загалом; 1.2) довіра до судів і їх суддів (місцевих і апеляційних судів, Верховного суду, Вищого антикорупційного суду, Конституційного суду України); 1.3) довіра до

Європейського суду з прав людини; 1.4) довіра до окремих судових органів і суміжних інститутів (довіра до органів суддівського самоврядування, Вищої ради правосуддя, ВККС, органів виконання рішень суду, Громадської ради доброчесності, державних службовців і працівників суду); 2) за часом, тривалістю довіри: 2.1) стійка (традиційна); 2.2) нестійка (інерційна, авансована). Обґрунтування напрямів і засобів формування довіри українського суспільства до судової влади неможливе без загальнотеоретичної характеристики виокремлених видів довіри, визначення рівня кожного з них та виявлення основних проблем у її забезпеченні.

Виокремлення зазначених вище різновидів ґрунтується на принципах побудови судової системи України, до яких відносять такі принципи: а) територіальності; б) спеціалізації; в) єдності судової влади; г) інстанційності; д) ступінчастості; е) ієрархічності; ж) доступності правосуддя [246, с. 95 – 106]. Принципи єдності судової влади та доступності правосуддя лягли в основу виокремлення такого різновиду як довіра до судової влади загалом; принципи територіальності, ієрархічності, інстанційності – виокремлення довіри до місцевих, апеляційних, Верховного суду; принцип спеціалізації – виокремлення Вищого антикорупційного суду.

Довіра до судової влади загалом. Виокремлення цього виду довіри уможливорює та підстава, що судова влада в Україні ґрунтується на організаційних (судоустрійних) принципах судової системи (обґрунтованих І. Марочкіним [310]) та конституційно закріплених принципах побудови судової системи (обґрунтованих Н. Сібільовою [246]), серед них, зокрема, таких, як: доступності правосуддя, незалежності, недоторканності, незмінюваності, професіоналізму суддів, їхньої незмінюваності та професіоналізму. Зазначені принципи уможливають виокремлення довіри до судової влади загалом. Суб'єктом такої довіри виступає як українське суспільство, так і окремі громадяни. Оскільки про такий вид довіри до судової влади йшлося раніше, то зупинимося на інших видах довіри до судової влади.

За об'єктом довіри можна виокремити декілька видів довіри до судової влади. Насамперед, це довіра до судів – місцевих і апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду, Верховного суду, Конституційного суду України. Перш ніж

охарактеризувати зазначені різновиди довіри, необхідно уточнити саме поняття «суд». У цьому сенсі варто звернутися до ЄСПЛ, який використовує розширене тлумачення не лише поняття «суд, установлений законом», а й власне, поняття «суд». ЄСПЛ вважає, що термін «суд» має автономне значення, яке встановлюється його юрисдикційною функцією, тобто функцією розв'язання питань, віднесених до його компетенції на підставі норм права, і після їх слухань, відповідно до встановленої процедури. Крім того, він повинен також задовольняти низку інших вимог, а саме: незалежність від виконавчої влади, неупередженість, незмінюваність його членів, дотримання стандартів судової процедури (справа «Беліос проти Швейцарії» [16, с. 70 – 71]. Обов'язковою ознакою суду, згідно з рішеннями ЄСПЛ, є наявність у цього органу права ухвалювати обов'язкові рішення у справах, які він розглядає. «Згідно з практикою ЄСПЛ, суд буде уважатися установленим законом лише за умови, якщо він утворений відповідно до передбачених виключно законом приписів щодо його: а) предметної, функціональної й територіальної юрисдикції; б) правосуб'єктності (відповідно до закону, складу суду при розгляді конкретної справи); в) обов'язковості його рішень за результатами розгляду справи. До процесуальних складників суду основоположні міжнародні правові документи, які формулюють стандарти забезпечення реалізації права людини на суд, відносять: а) рівність сторін перед судом; б) гласність судового процесу; в) його справедливості; г) безсторонності суду; д) розумності строків судового провадження» [244, с. 340].

Уточнення складників інституту суду є важливим, оскільки безпосередня довіра до судів охоплює відповідність зазначеним вимогам і стандартам. У контексті зазначеного, довіра до судів включає оцінку предметної, функціональної й територіальної юрисдикції; правосуб'єктності; обов'язковості рішень суду. Суб'єктом такої оцінки виступають, більшою мірою, юристи, експерти, адвокати, науковці, тобто ті, хто володіє фаховими юридичними знаннями. Окрім того, довіра до судів охоплює оцінку рівності сторін перед судом; гласності судового процесу; його справедливості; безсторонності суду; розумності строків судового провадження. Суб'єктом такої оцінки може виступати громадянське суспільство загалом та коло осіб, які були учасниками судових процесів. Зазначені аспекти, певною мірою, виявляються і у відношенні до судів різних інстанцій та їх рішень.

Довіра до місцевих судів. Місцеві суди – це перша судова інстанція, з якою

стикаються особи. Згідно зі статтею 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. До місцевих судів чинним законом віднесено місцеві загальні суди, які розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом; місцеві господарські суди, якими є окружні господарські суди, та місцеві адміністративні суди, якими є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Повноваженнями місцевого суду, який є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом згідно зі статтею 22, віднесено розгляд цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом; розгляд місцевими господарськими судами справ, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції; розгляд місцевими адміністративними судами справ адміністративної юрисдикції (адміністративні справи) [375].

Оскільки місцеві суди є першою судовою інстанцією, то саме від обґрунтованості їх рішень (вироків), їх зрозумілості, рівня комунікації з учасниками судових процесів, своєчасності надання належної інформації та виконання судових рішень значною мірою залежить рівень довіри не лише до конкретного суду й судді, а й до судової влади загалом. На жаль, рівень довіри до місцевих судів є досить низьким. Так, згідно з дослідженням, місцевим судам довіряють цілком – 1,4, переважно – 14,8, переважно не довіряють – 43,1, зовсім не довіряють – 28,8, важко сказати – 11,8 [445]. Зміст довіри до місцевих судів визначається низкою критеріїв, серед них, зокрема тими, що безпосередньо залежать від судді, а саме – рівнем професійних знань і рівнем моральності суддів; умотивованістю і доступністю, зрозумілістю судових рішень; відкритим чи закритим характером судових рішень для пересічної людини; уміннями суддів підтримувати діалог з громадськістю.

Поряд із чинниками довіри, які безпосередньо залежать від суддів місцевих судів, є низка чинників, які конкретно від них не залежать. Вкрай важливе значення має укомплектованість судів, що впливає, зокрема, на своєчасність розгляду справ у суді. Між тим, на квітень 2020 р. дефіцит кадрів у судах складає 2000 суддів. Це

30% від їх штатної чисельності [402]. До таких чинників належать також складність і запутаність судової системи для особи; відсутність чи обмеженість інформації у ЗМІ про позитивну діяльність судів; низька якість законів, які застосовуються судами, прогалини в праві й законодавстві. До чинників, які впливають на рівень довіри громадян до місцевих судів зокрема і всієї судової влади, громадськості, у першу чергу, відносить ухвалення замовних рішень; поширеність корупції серед суддів; залежність суддів від олігархів, органів державної влади, політики. Як зазначає Голова Вищої ради правосуддя Андрій Овсієнко: «Якщо ви запитаете десь у провінційному містечку з населенням 10-15 тис., як розглядає справи їхній суд, то почуєте тільки схвальні відгуки. Я більш ніж переконаний у цьому, бо починав суддівську кар'єру саме в такому суді» [412]. Частково з наведеною тезою можна погодитися, оскільки дійсно в провінційних містечках у багатьох випадках рівень довіри є вищим, хоча й не настільки однозначно.

Як слушно зазначає М. Вільгушанський: «Завдяки взаємовідносинам судів загальної юрисдикції з громадськістю може бути вирішено такі основні завдання у сфері організації роботи та функціонування судів: створено можливості для реалізації приватними особами права на управління державними справами у сфері судової влади та права на участь у здійсненні правосуддя; підвищено рівень прозорості та відкритості функціонування судів загальної юрисдикції; поглиблено знання приватних осіб про судову систему взагалі та особливості захисту порушених прав, свобод та законних інтересів цих осіб у судах загальної юрисдикції; підвищено рівень правосвідомості та правової культури населення України; поліпшено імідж судової влади та підвищено рівень довіри громадськості до неї; відкрито канал постійного інформаційного зв'язку між судами загальної юрисдикції та громадськістю як необхідний крок у напрямі участі органів судової влади у розбудові громадянського суспільства в Україні; знижено рівень корупції у судах загальної юрисдикції» [73, с. 24]. Отже, належна комунікація судів загальної юрисдикції та громадськості здатна істотно вплинути і на загальний рівень довіри до судової влади в Україні.

Різновидом за об'єктом довіри є довіра до апеляційних судів, які є наступною ланкою у судовій владі. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», апеляційний суд: 1) здійснює правосуддя у порядку, встановленому

процесуальним законом; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд; 3) надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства; 4) здійснює інші повноваження, визначені законом [375]. У контексті предмету дослідження слід зауважити, що до суддів апеляційних судів висуваються більш високі вимоги порівняно з суддями першої інстанції, що відображає, зокрема, більшу складність справ, які розглядає суд та більшу напруженість у роботі. Так, згідно зі статтею 28, «Суддею апеляційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя в апеляційному суді, а також відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років; має досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вимог, визначених пунктами 1-3 цієї частини, щонайменше сім років» [375]. Звернення до апеляційного суду може вплинути на рівень довіри особи у різний спосіб: або ж підвищити її, або навпаки – знизити. Як свідчать статистичні дані, апеляційним судам довіряють цілком – 2,5, переважно – 15,6, переважно не довіряють – 38,3, зовсім не довіряють – 27,6, важко сказати – 16. У порівнянні з довірою до місцевих судів показники є дещо кращими [444].

Зазначене свідчить про декілька аспектів, зокрема про вищий рівень і досвідченість суддів, обґрунтованість рішень (вироків), ефективнішу комунікацію. До уваги слід взяти й те, що рівень матеріального й організаційного забезпечення апеляційних судів є вищим, порівняно з місцевими. Навантаження на суддів також є меншим, хоча, враховуючи недоукомплектованість апеляційних судів упродовж останніх років, рівень довіри до них може знизитись через несвоєчасність розгляду справ. Окрім того, звертаючись до апеляційного суду, особа вже має певний досвід участі у судових процесах, а отже, більш свідомо підходить до оцінки рішень суду, їх обґрунтованості. На неї меншою мірою впливають психологічні аспекти, вона є психічно більш виваженою, стриманою. Зазначене дає підстави зробити висновок,

що як рівень організації діяльності апеляційних судів, так і більш високі вимоги до суддів, якість рішень та діяльності загалом є вищими. До уваги необхідно взяти і той факт, що, згідно із спостереженнями голландських експертів, на довіру до суду у суспільства впливає декілька резонансних справ, «не більше 15-20 справ, які розглядаються протягом року. 80% з них є кримінальними. Саме ці справи широко обговорюються у ЗМІ, а результати їх вирішення мають вплив на довіру громадян до судової системи» [166]. Зазвичай такі справи розглядаються апеляційними судами, або ж Верховним судом. Саме тому вкрай важливою є інформаційна політика апеляційних судів, їх здатність доносити громадськості важливу інформацію у доступній і зрозумілій формі. На рівні місцевого суду комунікативний аспект стосується переважно учасників судових процесів.

На довіру до судової влади загалом впливає і такий різновид, як довіра до Вищого антикорупційного суду [71]. Згідно із Законом України «Про утворення Вищого антикорупційного суду», Верховна Рада України постановила утворити Вищий антикорупційний суд [376]. У 2018 році було запроваджено саму процедуру для формування Вищого антикорупційного суду, особливістю якої стало залучення Громадської ради міжнародних експертів (яка складається з шести членів, висунутих міжнародними організаціями), яка на спільному засіданні з ВККС за результатами співбесіди може припинити участь кандидата у конкурсі. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», «Завданням ВАС є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства» [359]. До повноважень ВАС, згідно зі ст. 4 цього ж закону, віднесено здійснення «правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику в кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики

Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному вебсайті» [359].

Отже, створення ВАС є одним із найбільш значущих в історії напрямів діяльності Української держави у протидії корупції та важливою організаційною формою судової влади. З огляду на те, що корупція є найбільш загрозливою проблемою для держави загалом, пересічних громадян зокрема, створення такого суду підтримала значна частина українського суспільства. Так, згідно з дослідженням, проведеним соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва з 13 по 20 червня 2019 року, створення Вищого антикорупційного суду повністю підтримують – 16,3%, переважно підтримують – 25,3%, переважно не підтримують – 10,9%, зовсім не підтримують – 8,8%, не розуміють, для чого він – 16,6%, важко відповісти – 22,0% [444]. Слід зауважити, що зазначені цифри свідчать не про власне довіру до діяльності ВАС, скільки про довіру до самої ідеї та процесу створення суду, його призначення. Загалом, зміст довіри до ВАКС визначається: по-перше, легітимністю правових засад його створення; по-друге, порядком організації та проведення конкурсу до суду; по-третє, результатами діяльності.

Щодо доцільності й обґрунтованості створення ВАС, його правових засад, то позиція як вітчизняних, так і міжнародних експертів, фахівців і громадськості розділилася. Так, низка вітчизняних експертів [488, 319], учених і навіть окремі судді критично оцінили створення ВАС. У першу чергу вони звернули увагу на те, що цей суд не є спеціалізованим у власному розумінні; його створення порушує право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; невелика кількість справ НАБУ не виправдовує створення окремого суду та інші; зарубіжний досвід (Болгарії, Сербії, Словаччини) свідчить про неефективність створення такого суду; оскільки його створення ініційовано донорами, це порушує державний суверенітет.

Низка міжнародних донорів, зокрема МВФ, Світовий банк, ЄС, у свою чергу, звернула увагу на недостатню роль Громадської ради міжнародних експертів, (ГРМЕ); завищені вимоги до кандидатів у судді та юрисдикції суду; невідповідність низки положень законопроєкту рекомендаціям Венеційської комісії, викладених у

висновку від 9 жовтня 2017 року № 896/2017, а також вимогам Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У процесі обговорення до законопроекту було внесено низку змін і поправок та досягнуто компроміс щодо права вето ГРМЕ. Водночас, у подальшому після внесення поправок міжнародні інституції такі, як Венеційська комісія, Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International), «Група держав проти корупції» (The Group of States against Corruption – GRECO), ЄС та США підтримали створення ВАС.

Легітимність засад створення Вищого антикорупційного суду в Україні визначається тим, що на законодавчому рівні було прийнято відповідні нормативно-правові акти, які врегульовують діяльність суду, насамперед, внесено зміни до Конституції України, прийнято Закони України «Про утворення Вищого антикорупційного суду», «Про Вищий антикорупційний суд», внесено зміни до низки кодексів – Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного кодексу України, та Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» (усього внесено зміни до 13 законів). Оскільки термін діяльності ВАС наразі є відносно нетривалим, то неможливо належним чином оцінити результати його діяльності. Водночас, одним із перших рішень ВАС став заочний арешт колишнього голови Вищого господарського суду Віктора Татькова. Отже, легітимність правових засад створення та порядок організації й проведення конкурсу до ВАС сприяли збереженню рівня довіри, яка започатковувалася самою ідеєю та призначенням ВАС.

Щодо порядку організації та проведення конкурсу до ВАС, слід зауважити, що низка інститутів громадянського суспільства (зокрема Центр протидії корупції, ВО «Автомайдан», Фундація DEJURE, Трансперенсі Інтернешнл Україна), розуміючи важливість створення ВАКС і помилки й проблеми, які виникли під час проведення конкурсу до Верховного суду, звернулася із закликом до ВКС забезпечити належні умови роботи для міжнародних експертів та ухвалити правила, які забезпечать прозорість конкурсу до антикорупційного суду. Вони слушно наголосили, що невиконання цих вимог несе загрозу позбавлення міжнародних експертів реального впливу на конкурс та повторення помилок, які мали місце при доборі суддів Верховного Суду [20]. Порівняно з конкурсом до Верховного суду, конкурс до ВАС пройшов більш виважено, організовано й результативно. У подальшому рівень

довіри до ВАС визначатиметься саме результатами діяльності ВАС. Слід зауважити, що значною мірою довіра до ВАС є особливою, її можна позначити як авансована. Більш ґрунтовно на цьому зупинимосся далі в цьому підрозділі.

Наступним різновидом є довіра до Верховного суду, яка за останні роки в Україні зазнала значних змін, насамперед у зв'язку з проведенням конкурсу до нового Верховного суду. У 2017 році в Україні було сформовано новий Верховний Суд з використанням конкурсних процедур, на яких кандидати мали можливість продемонструвати свою відповідність критеріям доброчесності, компетентності, професійної етики. Конкурс був найбільш прозорим за всі часи незалежності України та уможлиблював участь більш широкого кола правників, зокрема науковців і адвокатів. Водночас, на думку значного кола експертів, правників і громадськості, під час проведення конкурсу було допущено значну кількість порушень, які в кінцевому підсумку негативно вплинули на загальну оцінку конкурсу та похитнули довіру громадськості. Серед найбільш суттєвих недоліків конкурсу до Верховного суду виокремлюють: непрозорість, особливо у частині визначення результатів; неможливість встановити кореляцію виставлених кандидатам балів з критеріями оцінювання; нечіткість і незрозумілість методології відбору, ненадійність і неточність результатів; відхилення з боку ВККС від заздалегідь визначеної методології, з високою ймовірністю на користь конкретних кандидатів; спрямованість психологічного тестування кандидатів на відбір найбільш лояльних до системи; ігнорування з боку ВККС і ВРП важливих фактів, які свідчили проти доброчесності кандидатів тощо. Окрім того, існує низка порушень і в частині юридичних засад функціонування нового Верховного суду, серед них, зокрема, порушення строків утворення нового Верховного Суду, порушення встановлених строків призначення складу нового Верховного Суду; порушення щодо чисельності складу Великої палати Верховного Суду (сформовано у меншій кількості, ніж визначає закон), що може призвести до сумнівів у легітимності її рішень та подальших звернень до Європейського суду з прав людини [479].

Довіра до судової влади значною мірою залежить також від своєчасності розгляду справ. Попри завершення конкурсу до Верховного суду, упродовж останніх двох років у ньому спостерігається надмірне навантаження на діяльність суддів у зв'язку з накопиченням справ (у Верховному суді України налічується 193

судді). Як зазначають аналітики Фондації DEJURE В. Крейденикова та І. Шиба, «на початок листопада 2019 загальний залишок нерозглянутих справ у ВС складав 57 тисяч. Таке накопичення справ спричинене різними факторами, зокрема: передачею великої кількості справ із спеціалізованих судів та ВСУ, які ліквідувалися; нестачею суддів на початку роботи нового ВС (довелось проводити другий конкурс), різним навантаженням та кількістю суддів в касаційних судах у складі ВС, тощо» [214]. Між тим, довіра до суду ґрунтується з-поміж іншого і на своєчасності розгляду справ, що відповідає європейським стандартам судочинства – право на розгляд справи у розумні строки. У контексті зазначеного на увагу заслуговує і законопроект, згідно з яким кількість суддів Верховного суду має зменшитися з 200 до 100. Прихильники скорочення кількості суддів як аргументів наводять досвід 21 країни, де співвідношення населення до кількості суддів дорівнює 1 суддя на півмільйона осіб, а також необхідність його очищення від недобросовісних суддів. Противники вважають, що скорочення кількості суддів створює ризик для контролю над Верховним судом з боку Президента України.

Проаналізувавши існуючі в судових системах основні методи розрахунку кількості суддів, а саме: за співвідношенням кількості населення на 1 суддю; за співвідношенням кількості справ на 1 суддю; через розрахунок ідеального часу розгляду окремих категорій справ (метод ідеального навантаження та часовий метод); відносно потреби розгляду накопичених справ та потреби розумного строку розгляду вхідних справ (метод усунення беклогу – накопичених справ), вони прийшли до висновку, що ідеальною кількістю суддів для ВС є 198 суддів: 168 суддів потрібні, щоб забезпечити розгляд справ, які надходять у межах 1 року, та ще 30 – щоб розглянути накопичену кількість справ за 3 роки» [214]. При цьому увага звертається і на недоцільність автоматичного збільшення на 5 додаткових суддів до складу Верховного Суду, адже навантаження в кожному з касаційних судів різне. Отже, питання щодо скорочення кількості суддів Верховного суду, яке сколихнуло не лише самих суддів, а й вітчизняних і зарубіжних експертів, аналітиків, правників, зацікавлену громадськість, негативно вплинуло на рівень довіри, актуалізувало суперечливість проблем реформування судової влади в Україні.

На особливу увагу під час конкурсу до нового Верховного Суду заслуговує діяльність таких органів, як ВККС, ВРП і ГРД та їх комунікація. Під час конкурсу

ГРД виявила численні факти порушення вимог доброчесності, неправдивого декларування суддями майна, невідповідності стилю життя доходам, ухвалення політично вмотивованих рішень, грубого порушення прав людини. Водночас, виявлені й підтверджені факти в ряді випадків не стали перешкодою для призначення на посаду суддів. Численні громадські об'єднання й широка громадськість, яка уважно стежила за самим конкурсом, пояснює це невідповідністю таким критеріям самих членів ВККС і ВРП, які є прихильниками кругової поруки, виконання політично вмотивованих рішень, толерантного ставлення до різних проявів недоброчесності. Значна частина громадськості вважає, що ці органи неспроможні давати незалежну оцінку своїм колегам та притягати їх до відповідальності за вчинені правопорушення. Згідно з дослідженням 2019 р., Верховному суду довіряють цілком – 2,9, переважно – 19,3, переважно не довіряють – 34,9, зовсім не довіряють – 27,4, важко сказати – 15, 5 [444]. Слід зауважити, що недовіра до конкурсу до Верховного Суду значною мірою була перенесена на новостворений суд.

Важливу роль у забезпеченні правосуддя в країні та формуванні довіри громадян до судової влади загалом відіграє рівень довіри до Конституційного Суду України. Згідно зі Статтею 147 Конституції України, «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [202, с. 370]. Конституційний Суд України безпосередньо впливає на розвиток конституціоналізму, удосконалення вітчизняної правової системи, забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. З огляду на особливий правовий статус КСУ, його незалежність, важливість питань, які ним розглядаються, закономірним було б уявлення про високу довіру до КСУ. Водночас, у різні періоди своєї діяльності КСУ демонстрував низку суперечливих рішень чи, навпаки, не реагував, коли це було необхідно. Так, протягом 2010-2014 рр. КСУ декілька разів мав нагоду відреагувати на порушення конституційної вимоги, відповідно до якої голосування на засіданнях

Верховної Ради України здійснюються народним депутатом особисто згідно з частиною третьою статті 84 Конституції України, але так і зробив цього. Згідно з моніторингом діяльності КСУ, «У 2010 році до Конституційного Суду надійшла значна кількість конституційних звернень. Так, всього конституційних звернень надійшло 492, зокрема 421 звернення від громадян та 71 – від юридичних осіб. Аналіз судової практики вказує, що за 2010 рік Конституційним Судом України всього за конституційними зверненнями та поданнями було прийнято 58 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження, 18 ухвал про припинення конституційного провадження та 4 ухвали про припинення розгляду справи. По суті справи за конституційними звернення було прийнято 7 рішень. Вже з цих статистичних даних Конституційного Суду вимальовується доволі тривожний з точки зору доступу громадян до конституційного правосуддя факт: переважна більшість конституційних звернень осіб взагалі не попадає на розгляд Конституційного Суду України, оскільки повертається особам на етапі їх попередньої перевірки Секретаріатом Конституційного Суду» [147].

Упродовж останніх шести років, у зв'язку з черговим етапом судової реформи, діяльність судової влади, судів, у тому числі й КСУ, зазнала істотних змін. Одним із позитивних зрушень стало запровадження в Україні в 2016 р. конституційної скарги. Особа, яка звертається до Конституційного Суду України, прагне захистити власні права і використовуючи екстраординарний засіб конституційної скарги, коли всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпані. Запровадження конституційної скарги в Україні сприяло підвищенню авторитету й довіри до Конституційного Суду України та судової влади загалом. Водночас, і донині окремі рішення КСУ мають неоднозначну оцінку не лише з боку громадськості, а й експертів, юристів, самих суддів КСУ. Прикладом, у контексті зазначеного, є окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України [306], яка встановлювала відповідальність за незаконне збагачення. Зазначене та інші суперечливі рішення Конституційного Суду України у поєднанні з ситуацією з експлоговою Конституційного Суду України Шевчуком С. негативно вплинули на рівень довіри

до Конституційного Суду України, який почав зростати в останні роки. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного компанією GfK Ukraine спільно з соціологічною групою Q&Q Research в рамках соціальної ініціативи «Контроль ефективності реформ» у червні 2018 року, у 2018 році Конституційному Суду України довіряли 30% українців. У свою чергу, за даними Центру Разумкова, у 2017 році КСУ довіряли лише 14,9% громадян [389]. Саме тому, попри підвищення рівня довіри до Конституційного Суду в Україні, необхідно докладати значних зусиль для збереження і підвищення цієї позитивної тенденції. Одним із важливих напрямів діяльності самого КСУ у відновленні довіри може бути підвищення відкритості та прозорості, проведення брифінгів, зустрічей, лекцій та інтерв'ю за участі Голови та суддів Конституційного Суду України з інститутами громадянського суспільства.

Аналізуючи види довіри до судової влади за об'єктами, слід зауважити, що в них імпліцитно міститься довіра до суддів (формальна й функціональна). Довіра до суддів, тобто персоніфікована довіра в переважній більшості є основою формування і довіри до судової влади загалом. Саме тому від діяльності суддів, правосудності їхніх рішень, доброчесності, етичної поведінки значною мірою залежить ставлення пересічних громадян і суспільства до судової влади загалом. Партикулярна довіра — це довіра до конкретних суддів, яких людина знає особисто. Принципова відмінність узагальненої довіри від партикулярної полягає у тому, що вона поширюється на осіб, про яких довіряюча сторона не має безпосередньої інформації. Як слушно зазначає Я. Романюк: «Довіра до суду залежить від якості виконання суддями своїх обов'язків, від їх виваженості, стриманості, розсудливості, а часом, і життєвої мудрості, від рівня знань і уміння поєднувати при ухваленні рішень принципи законності, справедливості та верховенства права. Буває так, що судді та працівники апаратів судів забувають про ввічливість і уважність до відвідувачів. Суддям часом бракує почуття людяності та відчуття справедливості. Подекуди й у повсякденному житті деякі судді поведуться зневажливо з людьми, зверхньо та пихато, відверто демонструють свої статки, що на тлі невисокого середнього рівня матеріального забезпечення населення викликає обурення пересічних громадян» [394]. Слушними є міркування Я. Романюка і щодо комплексу властивостей і якостей, які є значущими у формуванні довіри, а саме: рівня знань і уміння

поєднувати при ухваленні рішень принципи законності, справедливості та верховенства права; якості виконання суддями своїх обов'язків, від їхньої виваженості, стриманості, розсудливості, життєвої мудрості; ввічливості, уважності, людяності. У своїй сукупності вони відображають раціональні, емпіричні, емоційні, етичні аспекти. На жаль, сучасний досвід функціонування судової влади в Україні свідчить, що в ній наявні такі явища, як судова тяганина, ухвалення незаконних чи несправедливих судових рішень, мають місце непоодинокі випадки, коли за участі окремих суддів, їхніх рішень «відбувалося сприяння рейдерському захопленню суб'єктів господарювання, безпідставне відшкодування на користь певних суб'єктів податку на додану вартість, неправомірне відчуження земельних ділянок в обхід мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, протиправне набуття права власності на об'єкти самочинного будівництва, незаконне засудження невинних осіб, безпідставне обмеження свободи громадян» [394, с. 15].

У дослідженні теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні уваги потребує і питання щодо довіри до Європейського суду з прав людини [133] – міжнародного судового органу регіонального рівня. Як відомо, ЄСПЛ в заснований у 1959 році на підставі ЄКПЛ, яка передбачила його створення, визначила умови функціонування Суду. Окрім того, ЄКПЛ визначила перелік прав і гарантій їх забезпечення, яких держави-учасниці Конвенції зобов'язалися дотримуватися та забезпечувати на своїй території. Наразі 47 держав-членів Ради Європи ратифікували Конвенцію. Отже, ЄСПЛ стоїть на захисті близько 820 мільйонів європейців. Судовий механізм захисту прав людини, передбачений ЄКПЛ [200], включає три органи: Європейську комісію з прав людини (первісний розгляд скарг), Європейський суд з прав людини і Комітет міністрів Ради Європи. Упродовж періоду свого функціонування ЄСПЛ зазнавав змін, а з 1 листопада 1998 року (після набрання чинності Протоколу №11 до Конвенції) було докорінно змінено організацію системи ЄСПЛ. З цього часу Суд діє як єдиний судовий орган за Конвенцією на постійній основі, а Комісію було скасовано. Важливо, що з цієї ж дати фізичні особи отримали право звертатись до Суду безпосередньо. Упродовж своєї діяльності (1959-2014 рр.) [135] ЄСПЛ виніс близько 18 тис. рішень. Слід зауважити, що Суд розглядає як індивідуальні (в основному) так і міждержавні (рідше) заяви (справи) та виносить рішення стосовно стверджуваних порушень прав,

гарантованих Конвенцією. Важливо, що Рішення Суду є обов'язковими для виконання країною-відповідачем, щодо якої вони були винесені. Оскільки рішення ЄСПЛ виносяться у справах, що охоплюють значний спектр прав людини, різні сфери життєдіяльності, вони спричинили суттєві зміни у національному праві й законодавстві, судовій та адміністративній практиці багатьох країн. Саме завдяки активній практиці ЄСПЛ, Конвенція залишається потужним і динамічним інструментом захисту прав людини, який відповідає новим викликам, зміцнює верховенство права та демократію в Європі.

17 липня 1997 р. Україна ратифікувала «Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [374]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї стали частиною національного законодавства, відповідно до статті 9 Конституції України, як чинний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. З 11.09.1997 р. Конвенція набула чинності. 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України №3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [358]. Цим Законом було врегульовано відносини, «що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до Європейського суду з прав людини проти України» [358]. Слід зауважити, що цим Законом визнавалася «практика Суду», тобто практика ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини. Важливість цього Закону полягала і в тому, що у своїх рішеннях ЄСПЛ керується Принципом верховенства права, який, з-поміж іншого, вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи та в основоположні свободи. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року в справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній

особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинне відповідати принципу верховенства права (див., серед багатьох інших, рішення у справі «Полторацький проти України» (*Poltoratskiy v. Ukraine*) від 29 квітня 2003 року, заява № 38812/97, п. 155) [258].

На рівень довіри до ЄСПЛ впливає і порядок звернення до Суду. Згідно з п. 1 статті 35 Конвенції, Суд приймає заяви до розгляду лише після того, як були використані всі внутрішні засоби юридичного захисту, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення. Суд не розглядає заяви, яка не відповідає цим умовам прийнятності» [374]. Йдеться про те, що надзвичайно важливо, щоб перед зверненням до Суду громадянин використав усі засоби судового захисту в державі, проти якої спрямована заява, які могли б призвести до усунення порушення, що є предметом оскарження; у протилежному випадку особа могла б довести, що такі засоби захисту є неефективними.

Отже, довіра до ЄСПЛ є фактично останньою серед інших видів довіри та іманентно присутня упродовж усього періоду розгляду справи національними судами. На початку розгляду справи, можливо, особа й не передбачала звернення до ЄСПЛ, та категорично й не відмовлялася від цієї процедури. Пройшовши всі етапи в національних судах, така особа втратила довіру до них та зберегла довіру до ЄСПЛ. З психологічної точки зору, збереження довіри свідчить про декілька важливих моментів, серед них, зокрема – здатність оцінювати свою справу раціонально, діяти свідомо, виражено; зберігати довіру до Суду. З огляду на зазначене, довіра до ЄСПЛ – це віра в Правосуддя, Справедливість. Саме тому збільшення кількості звернень громадян до ЄСПЛ свідчить не лише про збільшення кількості порушень прав людини в державі, а й про те, що значна частина громадян упродовж тривалого часу і витрачених значних ресурсів здатна зберігати довіру до Суду. Ураховуючи зазначене, цілком закономірно, що, згідно з дослідженнями, «понад дві третини респондентів (68,1%) вважають, що громадянин України має більше шансів отримати справедливе судове рішення в Європейському суді з прав людини, ніж в українському суді. Протилежної думки дотримуються 2,6% опитаних. 15,5% респондентів вважають, що шанси в обох судах однакові, а решта не визначилася з відповіддю. Серед громадян, які протягом двох останніх років брали участь у розгляді судових справ, ситуація є дещо оптимістичнішою: серед них 66,1%

вважають, що більше шансів на справедливе рішення в ЄСПЛ, 6,4% — що в українському суді, а 20,3% вважають шанси однаковими. Порівняно з 2017 роком ситуація практично не змінилася. Серед респондентів, які вважають, що є більше шансів на справедливий розгляд справи в ЄСПЛ, переважна більшість називає серед причин такої думки вищий рівень незалежності та об'єктивності суддів (66,3%). Серед нечисленних респондентів, які вищими оцінили шанси в українському суді, найчастіше це пояснювалося кращим знанням законодавства (28,8%). Крім того, ці респонденти, порівняно з 2017 роком, як причину частіше називали вищий рівень незалежності та об'єктивності суддів (24,5% проти 15,9%)» [433].

Різновидом довіри є довіра до окремих судових органів і суміжних інститутів (довіра до органів суддівського самоврядування, Вищої ради правосуддя, ВККС, органів виконання рішень суду, працівників апарату судів, Громадської ради доброчесності, адвокатури, прокуратури). Важливу роль у судовій системі та судовій владі відіграють органи суддівського самоврядування, до яких належать збори суддів, Рада суддів і з'їзд суддів. Згідно зі ст. 124 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», діяльність органів суддівського самоврядування спрямована на розв'язання питань внутрішньої діяльності судів в Україні та є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів, має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів [375]. Оскільки діяльність органів суддівського самоврядування спрямована на розв'язання внутрішніх проблем судової влади, її діяльність меншою мірою, порівняно з іншими органами судової влади, викликає інтерес і оцінку громадськості. Питаннями довіри до цих органів опікуються більшою мірою правники, експерти, адвокати, науковці і, меншою мірою, інститути громадянського суспільства. Водночас, до уваги необхідно взяти деякі важливі напрями діяльності органів суддівського самоврядування. Так, найвищий орган суддівського самоврядування – з'їзд суддів, поряд із розглядом питань суддівського самоврядування, призначає та звільняє суддів Конституційного Суду України відповідно до Конституції України і законів України; призначає членів Вищої ради юстиції та приймає рішення про припинення їхніх повноважень

відповідно до Конституції і законів України; призначає членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та приймає рішення про припинення їхніх повноважень відповідно до цього Закону [367]. Саме тому діяльність органів суддівського самоврядування потребує більшої уваги з боку фахівців та інститутів громадянського суспільства.

Зрушеннями у діяльності органів суддівського самоврядування, які можуть позитивно вплинути на довіру до них, є демократизація системи суддівського самоврядування та розширення принципу гласності. У 2015 р., у зв'язку із ухваленням Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [367], було запроваджено демократичну систему органів суддівського самоврядування: з'їзд суддів формуватиметься не в центрі, а знизу – зборами суддів відповідних судів. Окрім того, на реалізацію принципу гласності та публічності стало нове положення, закріплене в частині четвертій статті 128, яке встановлює, що на з'їзд суддів України можуть бути запрошені інші особи, окрім делегатів. Запрошені особи не беруть участі в голосуванні під час прийняття рішень з'їзду суддів України. Принцип гласності активно реалізується в положеннях статті 131, визначаючи, що рішення Ради суддів України, прийняті в межах визначених цим законом повноважень, наступного дня після їх прийняття оприлюднюються на офіційному вебсайті. Отже, інформування зацікавленої громадськості щодо діяльності органів суддівського самоврядування може сприяти підвищенню довіри до судової влади в Україні загалом. Як слушно зазначає А. Помазанов, у «контексті проведення радикальної реформи правосуддя зміни до законодавства мають обов'язково передбачати й реформу системи суддівського самоврядування з метою унеможливлення політичного впливу на суддів та недопущення зосередження влади «в одних руках». А тому потрібно запровадити положення, які дадуть змогу реально виконувати рішення органів суддівського самоврядування й оскаржувати їх» [350].

Органом державної влади й суддівського самоврядування, діяльність якого знаходиться у полі зору більш широкої громадськості, є Вища рада правосуддя [70], яка є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, що діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного

корпусу суддів, дотримання норм Конституції, законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [70]. Згідно зі Статтею 131 Конституції України, «В Україні діє Вища рада правосуддя, яка: вносить подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів; ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого; здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України» [202].

Упродовж останніх років діяльність судової влади істотно змінилася, зокрема в частині повноваження органів суддівського врядування, самоврядування, формування ВРП за якісно новим, європейським принципом, у якій більшість становлять судді, обрані самими суддями. З огляду на значущість тих питань, які вирішує ВРП, її діяльність у багатьох випадках стає предметом оцінки громадськості та висловлювання до неї довіри чи недовіри. Особливу увагу діяльність ВРП викликала у зв'язку з притягненням до дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів. На погляд громадських активістів, цей відсоток є вкрай малим. Між тим, за період з 2017-го і дотепер до ВРП надійшло понад 45000 скарг, з них понад 16000 передала ВККС. За цей період було розглянуто 2/3 таких заяв»[89]. За 2017 – 2019 роки за загальними обставинами – це і відставка, і за власним бажанням або станом здоров'я – було звільнено 825 суддів, ще 300 – за вчинення істотного дисциплінарного проступку. Ця статистика відображає динаміку, що спостерігалася у кадровому складнику після початку судової реформи [89]. Основними підставами для прийняття таких рішень стала кількість балів, які суддя отримав за критеріями професійної етики або доброчесності, зокрема – невідповідність майнового стану чи способу життя даним, відображеним у деклараціях. У ряді випадків у справах, які надійшли до ВРП, мали місце невмотивовані рішення ВККС, що ставало причиною відмови Ради у звільненні судді. Увага громадськості до діяльності ВРП була прикута також у зв'язку із пропозицією зробити публічним процес роботи ВРП. У свою чергу, Рада

виступила проти публічності власної роботи, включаючи голосування, обґрунтовуючи це дотриманням прав усіх учасників дисциплінарних проваджень. Як зазначає Голова Вищої ради правосуддя Андрій Овсієнко, «відповідно до прецедентів ЄСПЛ такі органи, як ВРП у багатьох питаннях є «квазісудом», то вони мають послуговуватися тими самими процедурами, що й звичайний суд...Дослідження та обговорення доказів у залі засідання містить певні ризики щодо їх тлумачення». Він також звертає увагу на те, що модель дисциплінарних проваджень в Україні «є безпрецедентною для країн Європи: вона відкрита, з відеофіксацією та трансляцією на YouTube. Причому щодо форми публічності засідань Ради є багато нарікань з боку не лише суддів, а й професійної спільноти» [89].

Важливу роль у діяльності судової влади в Україні відіграє Вища кваліфікаційна комісія (ВККС) [68]. Довіра до ВККС, поряд із узагальненою довірою до судової влади, значною мірою визначається рівнем і ефективністю виконання своїх повноважень. Згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» статті 92, «Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України» [375]. Згідно зі статтею 93, ВККС, зокрема «веде облік даних про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних; проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; вносить рекомендацію про переведення судді відповідно до цього Закону, крім переведення як дисциплінарної санкції» [375]. Отже, діяльність ВККС відіграє вкрай важливу роль у всій судовій системі, визначає якість кадрового складу судової влади. Саме тому, порівняно з іншими органами судової влади, зокрема суддівського самоврядування, діяльність ВККС дещо більшою мірою привертає увагу вітчизняних і міжнародних експертів, аналітиків, інститутів громадянського суспільства, які опікуються діяльністю судової влади, хоча й недостатньо. Згідно з дослідженням, ВККС довіряють цілком – 2,4, переважно – 14,4, переважно не довіряють – 31,3, зовсім не довіряють – 27,1 важко сказати – 24,8 [444]. Аналіз свідчить, що значній частині опитуваних важко

висловитись з цього приводу, з огляду на низьку обізнаність про діяльність ВККС, незацікавленість тощо. Водночас, лише 9,9% респондентів, які опитувалися за загальнонаціональною вибіркою, і 16,3% тих, що були опитані на виході з приміщень судів, відповіли, що вони відстежують процес кваліфікаційного оцінювання суддів. Такий рівень уваги вони пояснюють тим, що їх це не цікавить (39,2%), відсутністю часу (26,0%) та недовірою до органу, що проводить оцінювання (23,4%) [187]. Зазначене дає підстави стверджувати, що увага до таких органів, як ГРД, ВККС – це увага не з боку широкої громадськості, а з боку юристів, експертів, аналітиків, науковців, представників правозахисних громадських організацій. Саме тому у її змісті визначальну роль відіграють когнітивний та правовий складники.

На довіру до судової влади впливає і діяльність працівників апарату суду та Державної судової адміністрації. Довіра до державних службовців, працівників апарату суду є особливим різновидом довіри, оскільки вони не є носіями судової влади, але, в силу своїх обов'язків, забезпечують діяльність суддів, якість надання судових послуг. Правові засади діяльності унормовуються Законами України «Про судоустрій і статус суддів» [375], «Про державну службу» [364]. Так, згідно зі статтею 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом. ДСА підзвітна Вищій раді правосуддя у межах, визначених законом.

У контексті предмету дослідження на особливу увагу заслуговує низка повноважень ДСА, унормована в статті 152 Закону, серед них, зокрема: Державна судова адміністрація України: забезпечує належні умови діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених цим Законом; вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення; вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу у спеціалістах; забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації; організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та

архіву; контролює стан діловодства в судах; організовує комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів; забезпечує впровадження електронного суду; здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами; забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб, забезпечує функціонування системи відеоконференц-зв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції; взаємодіє з відповідними органами та установами, у тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів [375]. Зазначені повноваження ДСА та їх територіальних органів впливають на якість організаційного, фінансового функціонування судів (місцевих, апеляційних, Верховного суду), якість комунікації з громадськістю. Від належного виконання ними посадових обов'язків значною мірою залежить ззабезпечення таких принципів судочинства як гласність і відкритість; від рівня правової культури, моральних якостей і психологічних знань, навичок залежить якість комунікації з громадянами, їхня оцінка й ставлення до суду та судової влади. Саме тому для формування довіри до судової влади важливе значення має проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя, систематичне підвищення їхньої кваліфікації та удосконалення роботи відповідно до європейських правових стандартів, що гарантуватиме належний доступ українських громадян до правосуддя, отримання якісних судових послуг, у кінцевому підсумку гарантуватиме належний доступ українських громадян до правосуддя та сприятиме формуванню довіри до судової влади. Складником ефективного функціонування судів є вдала внутрішня організація, можливість вільного доступу до публічних місць в установі, облаштованих необхідними умовами і технічно придатними для отримання інформації.

На довіру до судової влади впливає і довіра до органів виконання рішень суду. Невиконання судових рішень суттєво підриває довіру громадян до судової влади,

етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. ГРД складається з двадцяти членів, які обираються строком на два роки. Членами Громадської ради доброчесності можуть бути представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності, мають високу професійну репутацію та відповідають критерію політичної нейтральності й доброчесності. Відповідно до частини 6 статті 87 Закону, Громадська рада доброчесності, зокрема: збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає, за наявності відповідних підстав, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до дос'є кандидата на посаду судді або до суддівського дос'є; делегує уповноваженого представника для участі у засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) [375].

Отже, діяльність ГРД зосереджена, головним чином, на перевірці й оцінці професійної етики та доброчесності судді (кандидата на посаду судді). Цілком закономірно, що й до самих членів ГРД висуваються високі вимоги – етичні, політичної нейтральності, доброчесності. На увагу заслуговує і той факт, що членами ГРД можуть бути представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, тобто особи, які мають юридичну освіту та є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності. Членами ГРД можуть бути також журналісти. Зазначені вимоги свідчать, що в їхній діяльності, поряд із загальними компетентностями, важливу роль відіграють спеціальні (фахові) компетентності правничої професії, як то: знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини; здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти; здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності. Важливу роль у діяльності членів ГРД відіграють і набуті нами програмні результати навчання за спеціальністю «Право»,

впроваджуються в Україні протягом останніх 4-х років, 27% вважає, що змін немає, а переважна більшість (64,1%) або не стежить за змінами в судовій системі, або їм було важко відповісти на це запитання. Якщо серед тих, хто знає про судову реформу, помітили зміни в системі правосуддя 42,3%, то серед тих, хто «щось чув про неї» — лише 10,8%, а серед тих, хто про неї нічого не знає — 0,6%» [187].

Для підтримання довіри до судової влади як гілки влади визначальним є дотримання принципів поділу влади та принципів судової влади — незалежності, єдності, самостійності, легітимності, транспарентності. Істотне значення мають також подолання корупції в судовій владі, забезпечення процедурних гарантій у діяльності судової влади, дотриманням рівності сторін, чіткого зв'язку між нормами права і фактами, обґрунтованість судових рішень, у кінцевому підсумку — дотримання принципу верховенства права та забезпечення правосуддя.

2.3. Функціонування суду присяжних в Україні як важливий складник формування довіри до судової влади

Складником процесів розбудови демократичної правової держави, розвитку громадянського суспільства, утвердження світових правових стандартів в Україні загалом, у судочинстві зокрема є запровадження інституту суду присяжних. Так, відповідно до Закону України від 13 квітня 2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [362], були внесені зміни до Закону «Про судоустрій та статус суддів», які визначили організаційні питання залучення присяжних до кримінального процесу. Впровадження інституту суду присяжних детермінує низку складних, суперечливих проблем як організаційно-правового, нормативного, так і загально-теоретичного й філософсько-правового характеру, організаційно-правові проблеми складання списків присяжних, методика їх відбору для розгляду конкретної справи, організаційне забезпечення діяльності суду присяжних, нормативне регулювання вимог, що висуваються до присяжних, тощо.

Складність дослідження зазначеної проблематики пояснюється онтологічними й гносеологічними чинниками, основними з яких є: по-перше, відсутність

моральних вимог до народних засідателів, на важливості високих моральних [466, с. 6] та людських [405, с. 18] якостей засідателя, що дають йому не тільки юридичне, а й моральне право судити інших [154, с. 83]. Так, проведене Ю. Грошевим у середині 70-х років минулого століття опитування суддів показало, що важливими для суддівської діяльності морально-вольовими якостями є чесність, справедливість, об'єктивність, чуйність тощо. Серед якостей особистості, протипоказаних для судової діяльності, відзначені такі, як упередженість, неповага до людей, грубість, запальність, зазнайство та інші [104, с. 40 – 41, 44]. На думку опитаних в межах дослідження респондентів, народний засідатель, у першу чергу, повинен володіти такими моральними якостями, як справедливість, відповідальність за долі людей, принциповість, порядність, сумлінність. Водночас, найбільш неприпустимими для народних засідателів є такі негативні якості особистості, як безвідповідальність, несправедливість, безпринципність, жорстокість, схильність до обману. Отже, визначальними властивостями, якими має володіти присяжний засідатель, є його уміння й навички, здоровий глузд, певний життєвий досвід. Водночас, середня освіта, високі морально-вольові якості, правова активність не стали визначальними серед критеріїв формування списку присяжних засідателів. Із зазначеного можна зробити висновок, що правову культуру присяжних засідателів на час формування списків можна ідентифікувати як правову культуру пересічних громадян, що утворюють правову культуру суспільства, у структурі якої переважає не інтелектуальний, а емоційно-психологічний та поведінковий рівні.

Подальший аналіз потребує уточнення поняття «правова культура». Серед низки дефініцій правової культури найбільш вдалим є таке визначення: «правова культура — це система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності» [352, с. 5]. Правова культура у вузькому розумінні – це рівень знання права членами суспільства і їх ставлення до права, а також престиж права у суспільстві. Вона є важливою умовою і засобом зміцнення законності й правопорядку [462, с. 8].

Не вдаючись у дискусії щодо наукових підходів до самого поняття «правова культура», що є предметом окремого дослідження, зауважимо, що в контексті пропонуваного дослідження під правовою культурою українського суспільства розуміємо систему правових цінностей та ідеалів, що відображають стан (рівень) правового розвитку членів суспільства і має прояв на трьох рівнях: інтелектуальному, емоційно-психологічному і поведінковому, забезпечує їхню правомірну поведінку і правомірну діяльність. На інтелектуальному рівні правова культура суспільства передбачає знання законодавства, правову обізнаність і поінформованість. На емоційно-психологічному рівні правова культура українського суспільства втілюється в позитивному ставленні до права та переконаності громадян у необхідності й соціальній корисності законів, режиму законності й правопорядку. На поведінковому рівні правова культура суспільства передбачає уміння користуватися правовими засобами — законами та іншими актами в практичній діяльності, уміння дотримуватися заборон, використовувати права, виконувати обов'язки, захищати права, свободи, законні інтереси.

Правова культура суспільства передбачає не лише знання і розуміння права, а й наявність у його членів власних правових суджень, правового мислення про право, його соціальну цінність, у кінцевому підсумку — бути спрямованим не лише на правомірну поведінку, а й правову активність. Саме правова активність як один з найвищих і найскладніших проявів правової культури українського суспільства має важливе значення для підвищення прозорості й підзвітності судової влади перед українським суспільством, зрештою — підвищення рівня довіри до судової влади. Водночас, йдеться про таку правову активність, яка ґрунтується на знаннях і розумінні процесів функціонування судової влади. Громадськість, яка не володіє відповідним рівнем правових знань, не здатна об'єктивно оцінити зміст і сутність процесів, що відбуваються у сфері діяльності та реформування судової влади в Україні. Вплив такої громадськості на діяльність судової влади здатний не лише спотворити уявлення про діяльність судової влади в іншій частини громадськості, завдати шкоди її репутації, знизити довіру до неї, але й завадити її належній діяльності, ефективному реформуванню в напрямі утвердження європейських стандартів судочинства.

підзаконних актів; 3) уміння користуватися правовим інструментарієм — законами та іншими актами — у практичній діяльності.

Особливістю правової культури присяжних засідателів є те, що вона посідає особливе місце серед інших різновидів і форм правової культури. З одного боку, вона є правовою культурою особи, яка, займаючись різними видами суспільної діяльності, спрямовує свою правову позицію на зміцнення законності та правопорядку. З іншого боку, з огляду на правову діяльність присяжних засідателів як учасників здійснення правосуддя, їхня правова культура за своєю сутністю й змістом наближається до професійної правової культури юриста.

Вважаємо, що правова культура присяжних засідателів значною мірою зумовлена їхнім правовим статусом. Як слушно зазначає С. Іваницький, «складний, дуалістичний характер правового статусу непрофесійних суддів, які, з одного боку, є представниками народу, а з іншого, — членами колективного судового органу державної влади, є похідним від функцій і компетенції суду. Бінарність становища народного засідателя в судочинстві передбачає акумулювання ним у своїй діяльності покладених державою повноважень через призму власних емоційно-вольових та інших особистісних якостей, що під час здійснення судочинства перебувають у тісному, нерозривному зв'язку із наданими йому правовими можливостями. Отже, творчий, інтерпретаційний складник праці народного засідателя, який не має спеціальної (психологічної тощо) підготовленості до судової діяльності, вимагає відповідності притаманних йому людських якостей певним нормативним вимогам, що уможливають успішне виконання ним обов'язків із здійснення правосуддя» [270, с. 198]. Окрім того, поряд із правосуб'єктністю поняття «правовий статус народного засідателя» охоплює: а) права; б) обов'язки; в) гарантії діяльності народного засідателя, які також впливають на правову культуру і правову свідомість присяжних засідателів. Відтак, постає питання щодо наявності спільних і відмінних рис у правовій культурі присяжних засідателів як пересічних громадян суспільства та як осіб, що здійснюють правову діяльність (професійну діяльність судді). Спільними рисами у змісті правової культури професійної групи юристів і правової культури присяжних засідателів є: 1) правосвідомість і правове мислення; переконаність у необхідності та соціальній

прозорості й підзвітності. Окрім того, це вимагає значних психологічних, фізичних, матеріальних, часових ресурсів. Саме тому більш ефективними у напрямі підвищення рівня довіри до судової влади є активізація діяльності суду присяжних та діяльність громадських організацій, насамперед, правозахисних у частині комунікації з органами судової влади.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки й узагальнення. Впровадження інституту суду присяжних є проявом справжнього народовладдя та важливим інститутом громадянського суспільства, характеризує відкритість держави перед громадянами, свідчить про демократичний характер судочинства, сприяє виховному впливу судових процесів, підвищенню авторитету судової влади в країні. Залучення громадян до здійснення правосуддя і наділення їх повноваженнями судді під час розгляду і вирішення справ ставить питання щодо змісту, спрямованості, рівня правової культури присяжних засідателів, чинників, що її зумовлюють. Аналіз засвідчив, що у зв'язку із відсутністю особливих моральних, культурних, освітніх вимог щодо присяжних засідателів на час формування списку їхню правову культуру слід ідентифікувати як правову культуру пересічних громадян, що утворюють правову культуру суспільства. Правова культура присяжних засідателів – це одна із форм правової культури суспільства, притаманна тій групі людей, які в значній (переважній) частині займаються неюридичною діяльністю та з огляду на загальний рівень їхньої правової культури залучаються до здійснення правосуддя, реалізуючи принцип народовладдя в судочинстві. Залучення громадян до здійснення правосуддя і наділення їх повноваженнями судді під час розгляду і вирішення справ передбачає інтенсивну інтелектуальну й емоційно-вольову діяльність. Виваженість і обґрунтованість висновків, які необхідно зробити присяжним засідателям, залежать, насамперед, від знань, набутих емпіричним шляхом, життєвого досвіду, здатності до оцінювання, емоційної стійкості та врівноваженості. Враховуючи зазначене, актуальною є проблема підвищення загального рівня правової культури українського суспільства, удосконалення й оптимізація напрямів правового виховання й правової освіти, забезпечення належних умов для виконання своїх обов'язків присяжними засідателями на час розгляду справи та винесення рішення.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ Й ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

3.1. Сучасний зарубіжний досвід підтримання високого рівня довіри до судової влади

Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права вимагає дослідження зарубіжного досвіду підтримання високого рівня довіри до судової влади.

Попри те, що довіра до судової влади громадськості є досить складною, вразливою і крихкою, зарубіжні вчені, експерти й судді глибоко переконані, що довіра суспільства до судової влади є потужним чинником і джерелом стабільного суспільного розвитку. Втрата довіри до судової влади позначається на функціонуванні судових інституцій і державної влади в країні загалом. Саме тому у багатьох країнах періодично проводяться емпіричні зрізи стану довіри до окремих інститутів влади загалом, судової влади зокрема, які стають підґрунтям подальших кроків влади. Дослідження доводять, що визнання інституту держави чи державного режиму легітимним/нелегітимним коливається в усіх країнах, залежно від багатьох чинників, у тому числі усталеності інститутів демократії, рівня верховенства права, правосуддя. Серед країн ЄС, де більшість населення довіряє своєму уряду і судовій системі, – Швеція, Фінляндія, ФРН та Естонія. Найвищим є рівень довіри в Данії – 86 %, найнижчим у Словенії – 16%. А в цілому по ЄС показник довіри до судів – 52 % населення, протилежної думки дотримується 44% [116]. Серед країн ЄС, де більшість населення довіряє своєму уряду і судовій системі – Швеція, Фінляндія, ФРН та Естонія. Градус довіри зашкалює в Данії – 86 %, й дуже низький у Словенії – 16%. А в цілому по ЄС показник довіри до судів – 52 % населення, протилежної думки дотримується 44% [116]. Водночас, сучасний зарубіжний досвід і статистичні дані, представлені Edelman Trust Barometer [524], свідчать про загальну тенденцію зниження довіри до багатьох державних, правових і політичних інститутів у світі. Тенденція падіння довіри до органів влади стає глобальною. Барометр довіри

вердикти, у свою чергу, впливає на політику. Так, прийняті жорсткі рішення з приводу мережі Hobby Lobby, яка відмовилася включати в медичне страхування співробітників витрати на контрацепцію та про обмеження можливості профспілок стягувати збори з деяких державних службовців, набули великого резонансу в політичній сфері.

За останні 5 – 7 років рівень довіри до судової влади в США зріс. Як зазначає Л. Волкова, «рівень довіри до суду в США дійсно високий і складає 70%. Для порівняння: довіра до законодавчого органу – лише 8%. Американські судді зазначають, що вони можуть спиратися лише на довіру населення, суди мають тільки моральний авторитет, оскільки в них (як і в українській юстиції) відсутні армія та сила» [75]. Водночас, американські суди відрізняються від судів інших країн такими основними рисами: розподілом влади; правом конституційного контролю; наявністю судів штатів і федеральних судів, хоча їх компетенція багато в чому перетинається. Жодна інша держава з федеральним устроєм не має повного набору судів першої інстанції на федеральному рівні й паралельно судів першої інстанції на рівні штатів. На будь-якій території США засідає два суди першої інстанції (суд штату й федеральний окружний суд. У зв'язку з цим позивачу надається можливість обрати, до якого суду звернутися [30, с. 32]. Поряд із правом вибору суду, громадянам надається досить вичерпна інформація про рішення американських судів, оскільки вони систематизуються й публікуються під назвою «доповіді». Окрім того, у США існує можливість вільного доступу всіх охочих до приміщення суду. Прохід у судові установи забезпечується засобами безпеки (як особистий огляд, так і огляд речей). Водночас документи, які посвідчують особу, не вимагаються. Аналогічним чином організовано вхід до Верховного суду Сполучених Штатів. Відкритість суду забезпечується вільним доступом у зал судових засідань під час слухання справ. Американці вважають, що законодавчий орган і судові органи перебувають у контексті з населенням [115]. П. Кабак, досліджуючи зарубіжний досвід взаємодії судів і громадськості, зазначає: «Багато судів США забезпечує право доступу в електронному вигляді до державних і регіональних протоколів судових засідань, федеральних судових протоколів, державних судових засідань, що дозволяє громадськості отримати доступ до судових документів не виходячи з дому чи офісу» [173, с. 217].

Високий рівень довіри до судової влади в США, з-поміж іншого, зумовлений і незалежністю суддів. До суду з великою повагою ставляться не лише пересічні громадяни, а й конгресмени, сенатори, політики. «Федеральні судді призначаються на посади президентом країни із узгодженням з Сенатом пожиттєво. Саме вимога Конституції про безстрокове призначення суддів є складником незалежності суду, відповідно формує довіру до судової влади. Попри призначення федеральних суддів президентом після узгодження з Сенатом, з моменту призначення судді не мають жодних зобов'язань, є повністю незалежними й вільними. Для представників законодавчої гілки влади США незалежність суддів – це презумпція, яка дозволяє створити сильний незалежний суд» [115]. «На відміну від України, американська правова система не дозволяє притягувати до відповідальності суддів за прийняте рішення. Для федеральних судів існує лише одна можливість дострокового їх звільнення – імпічмент. Однак за 240 років лише 13 суддів пройшли через таку процедуру. Процедура імпічменту практично не застосовується з однієї причини. Для призначення на посаду судді головним критерієм є професійна та особиста репутація кандидата. Відсутність кваліфікаційних, вікових вимог не є перешкодою для обрання гідних суддів. Значення має і правове співтовариство, ЗМІ, громадськість. Як зазначив сенатор Бен Кардін: «Краща кваліфікація федерального судді – це його особиста біографія» [115]. Суддівське співтовариство США переконане, що щорічна відкрита звітність суддів і членів їхніх сімей підвищує рівень довіри населення до судової влади.

Підтриманню високого рівня довіри до судової влади в США сприяє і функціонування суду присяжних, які виносять остаточний вердикт: винуватий чи невинуватий. Суддя лише керує процесом і розв'язує питання про припустимість доказів. Суд присяжних – суд рівних, а тому довіра до суду ґрунтується на тому, що співгромадяни визначають винуватість чи невинуватість рівного собі. Особливої уваги заслуговує досвід діяльності судів США щодо допомоги сім'ям і дітям у складні періоди життя. Так, в окружному суді округу Монтгомері штату Меріленд один із відділів допомагає сім'ям з дітьми, які знаходяться в критичній ситуації, зокрема знайти кращі варіанти розв'язання проблеми для дитини. Функціонує також центр взаємодопомоги при суді, де надаються консультації у сімейних справах. До

Газета назвала дії судді «свавільними» та «пародією на правосуддя». Верховний Суд США перевірів наявність безпосередньої й очевидної загрози й постановив: «У цьому випадку маємо різкі, невиважені слова і, як нам видається, несправедливу критику. Проте суддя не може притягати до відповідальності за неповагу того, хто насмілювався опублікувати будь-що з метою позбавити його популярності або принизити його. ... Нестриманість ужитих слів не є єдиним мірилом для застосування повноважень щодо покарання за неповагу до суду. Запалене полум'я повинне становити реальну, а не просто можливу загрозу здійсненню правосуддя. Ця загроза не повинна бути віддаленою або навіть імовірною; вона повинна становити безпосередню небезпеку» [520]. Зазначена справа розглядалася в середині ХХ ст., але й у 2020 р. судова влада США опікується збереженням високого рівня довіри громадськості. Так, навесні 2020 р. Конгрес США вніс спільний законопроект від республіканців і демократів, спрямований на підвищення прозорості й суспільної довіри до судів під назвою «Закон про суди двадцять першого століття», яким вноситься низка змін загального характеру, зокрема: публічні виступи в апеляційних судах будуть транслюватися в прямому ефірі в Інтернеті; на відміну від платного доступу (10 центів), громадяни матимуть право безкоштовного доступу до бази PACER; Верховний суд має написати й оприлюднити кодекс поведінки, якого будуть дотримуватися судді; модернізація системи розкриття фінансової інформації для федеральних суддів, їх розміщення в Інтернеті та ін. [532]. Фактично, громадськість матиме нефільтрований доступ до залу судових засідань.

У той же час, і судова система США не позбавлена недоліків і проблем із довірою громадськості. Так, Ф. Мартінес наголошує, що «священні зали правосуддя належать народу» і, водночас, звертає увагу на недоступність і недоліки правосуддя для багатьох з огляду на відсутність культурної чи мовної освіченості, расизм чи сексизм, упередженість, несправедливість влади чи навіть професійні особисті інтерси [537]. На основі вивчення громадської думки в 2019 р., звертається увага і на те, що громадськість, особливо молодь, значно залежать від онлайн-новин і соціальних мереж як джерел інформації. Старші особи і ті, хто має вищий рівень освіти, стурбовані кампаніями, спрямованими на систему правосуддя, що вимагає виважених підходів до інформування про діяльність судової влади [543].

У контексті запозичення позитивного досвіду США у підтриманні довіри до судової влади заслуговує уваги відкритість, прозорість судової системи, вільний доступ до приміщення суду, незалежність суддів, рівність усіх перед законом, повага до суду з боку конгресменів, сенаторів, політиків, довіра між суддями, визначальна роль при призначенні судді такого критерію, як професійна та особиста репутація кандидата, допомога суддів сім'ям і дітям у складні періоди життя, функціонування суду присяжних, захист репутації судової влади, право конституційного контролю тощо.

У дослідженні досвіду зарубіжних країн щодо підтримання високого рівня довіри до судової системи заслуговує досвід ФРН. Історичний досвід і сучасна практика правосуддя у ФРН переконливо свідчить, що одним із основних засобів збереження високого рівня довіри до судової влади є підготовка й добір суддів. Експерти констатують, що лише 2% від усіх охочих є суддями у Німеччині, і цього досить. Як зазначає суддя у відставці з ФРН Герд Веллінг, рівень довіри німецького суспільства до суддів досить високий. Вони займають вищі позиції у рейтингах довіри. Особливо це стосується Вищого чи Верховного суду Німеччини. До них довіра величезна [53]. Цьому сприяє і те, що до Верховного Конституційного суду Німеччини можна звернутися з індивідуальною скаргою. Щорічно громадяни направляють близько 6 тис. скарг до Верховного суду і значна їх частина задовольняється на користь тих, хто скаржитися. Високий рівень довіри зумовлений і тим, що громадськість постійно переконується, що діє принцип рівності всіх перед законом, незалежно від того, хто знаходиться в орбіті судочинства – безробітний чи посадова особа.

Правосуддя в Німеччині й високий рівень довіри ґрунтуються і на незалежності суддів. Конституція ФРН декларує абсолютну незалежність суддів від будь-якого органу чи особи. Професійна незалежність забезпечується тим, що суддя є чиновником, і цей статус дається йому на все життя (якщо не вчинить протиправного діяння). За всю історію ФРН відомі лише 2 – 3 випадки, коли суддя умисно порушив закон. Особиста незалежність передбачає, насамперед, матеріальний добробут і відповідну заробітну платню суддів, яка стосується і його родини. У разі смерті судді, вдова отримує пенсію вдови, а діти – стипендію до

досягнення 25 років. Суддя у ФРН захищений від журналістів, державних і посадових осіб, від усіх.

Збереженню високого рівня довіри сприяє й відкритість судових процесів у ФРН. Відкритість означає, що всі представники преси й суспільства можуть бути присутніми під час процесу. Більше того, у разі розгляду резонансної справи, суд має надати таке приміщення, яке вмістить усіх охочих. У разі відмови журналісту бути присутнім під час процесу, вирок може бути анульованим і вважатися нечинним. Але таких випадків практично немає. Водночас, під час процесу заборонено використання технічних засобів. Метою такої заборони, є по-перше, прагнення захистити всіх осіб, які беруть участь у процесі; по-друге, унеможливити будь-які спроби зробити шоу із судового процесу. Істотне значення громадської думки й довіри до органів влади у Німеччині зумовлює те, що громадська думка вважається 4 гілкою влади. Вона може вплинути і на вибір інших гілок влади, зокрема в парламенті. До питання очищення влади й формування високого рівня довіри до судової системи в Німеччині підходять досить ґрунтовно. Як зазначає Клаус Хюнер, насамперед, було проведене всебічне дослідження основних проблем у судах та причин їх виникнення. Німецький експерт акцентує увагу на тому, що повернути довіру до судової системи вдасться лише тоді, коли повністю вдасться подолати корупцію в судах. Також народ має повірити і в справедливість самого процесу люстрації, переглянути підходи до процедури формування суддівського корпусу. Важливо, щоб влада максимально дистанціювалася від процесу призначення суддів на адміністративні посади [229]. Отже, найважливішим у позитивному досвіді ФРН щодо підтримання високого рівня довіри суспільства до судової влади є відсутність корупції в судовій системі, високі вимоги до підготовки й добору суддів, незалежність суддів, відкритість судових процесів.

Вивчення досвіду підтримання високого рівня довіри до судової влади Швеції зумовлене тим, що ця країна стала першою, яка запровадила свободу друку. Чинний нині закон про свободу друку був прийнятий у 1949 р., а в 70-х роках ХХ ст. до нього було внесено низку істотних змін з метою вдосконалення. Підґрунтям принципу публічності у Швеції є відкритий доступ до офіційних документів будь-яких органів влади. Усі громадяни, навіть іноземці, мають повне право на отримання інформації. Як зазначає П. Лільєквіст, «Прицип відкритого доступу

охоплює практично всі документи, але все ж не всі 100%. Обмеження визначаються спеціальними положеннями про збереження таємниці. Такі особливі обставини можуть стосуватись питань безпеки держави: військової, зовнішньої чи фінансової політики. Це випадки профілактики й розслідування правопорушень, злочинів» [229, с. 13]. Тобто, усі обмеження мають на меті лише захист приватного життя. При цьому суд не може відмовити в запиті на отримання інформації про роботу судді чи участь того чи того державного службовця у судовому процесі. Виняток становлять органи поліції, податкової служби, служби безпеки, Міністерства закордонних справ. Існують і певні механізми контролю. У разі відмови у наданні певної інформації, громадянин має право звернутися до апеляційного чи адміністративного суду. До механізму контролю можна віднести й «омбудсмена юстиції» – групу осіб, які перебувають у підпорядкуванні Риксдага – парламента Швеції та здійснюють контроль за належним виконанням урядом і підпорядкованими їм установами своїх обов’язків відповідно до законодавства. У разі встановлення випадку порушення законодавства, неналежного виконання своїх обов’язків, необґрунтованій відмові в наданні інформації, прізвище чиновника публікується у спеціальному виданні – бюлетені омбудсмена юстиції (свого роду «ганебний стовп»). Саме тому, навіть при надмірній завантаженості, установа має задовольнити запит на інформацію, а в разі необхідності навіть прийняти на роботу додатково співробітників.

Суди в Швеції досить рідко стають предметом уваги ЗМІ. Останнім часом активізувалась увага ЗМІ до судів у зв’язку з тим, що адміністративні суди почали розглядати численні справи про міграцію, права іноземців на притулок на перебування у Швеції. Міжнародні організації, зокрема Червоний Хрест, усе частіше звертаються із запитом про відповідні судові рішення, вивчають їх та дають відповідну оцінку. У нечисленних випадках журналісти звертаються до судів із запитом про роботу судової системи. З метою підтримання комунікації, департамент опублікував рекомендації для роботи зі ЗМІ, а на сайті судового департаменту є спеціальне посилання, за яким можна перейти й отримати контактні дані про суддів, які спеціалізуються на питаннях оподаткування, кримінальних справах, мігрантах.

Істотну роль у підтриманні високого рівня довіри до судової системи в Швеції відіграє усвідомлення й дотримання тези, що суди мають працювати продуктивно,

йти на крок попереду й унеможливлювати випадки спотворення інформації про діяльність судів, функціонування судової системи у ЗМІ та в соціальних мережах. Як зазначає старший суддя адміністративного суду м. Мальмо, Королівства Швеції П. Лільєквіст, «одним із засобів удосконалення роботи судів для підвищення довіри громадян – це простота і ясність викладу судових рішень, щоб той, кого безпосередньо стосується судове рішення, розумів його зміст й мотивування, і всі ті, хто хоче ознайомитися з цим рішенням, також мали можливість зрозуміти його. Інший спосіб, коли суд безпосередньо виходить на контакт зі ЗМІ і пояснює те чи інше судове рішення, яке викликало інтерес в суспільстві, для того, щоб було зрозуміло, чим воно мотивоване і на що націлене... всі співробітники судів мають бути більш активними, більш відкритими в тому, що стосується контактів зі ЗМІ. Від таких контактів виграють як система правосуддя, так і ЗМІ, й суспільство загалом» [231, с. 22]. Акцентуємо увагу на тому, що в судах Швеції систематично ведеться робота щодо підвищення рівня довіри суспільства до судової системи. Так, у 2008 р. у цій країні була створена спеціальна експертна група, яка вивчала питання довіри та розробляла методику роботи укріплення довіри суспільства до шведського правосуддя. Під час роботи цієї групи були проведені опитування громадської думки з питань довіри до судів у Швеції. Кожні 3-4 роки проводяться загальнонаціональні опитування спеціалізованими інститутами за замовленням судів чи за ініціативою Судового департаменту судової системи Швеції. На цій основі вивчаються чинники, які впливають на виникнення чи втрату довіри до судової системи.

Загалом рівень довіри до судової системи Швеції досить високий, однак і він потребує підвищення. Шведські фахівці виокремлюють такі основні фактори, які впливають на рівень довіри громадськості до судової системи: доступність судів для сторін процесу й інших зацікавлених осіб; ставлення апарату судів до сторін та інших осіб, які звертаються до суду; терміни розгляду справ у судах; прозорість процесу прийняття рішень у судах; відображення діяльності судів у ЗМІ; загальний рівень знань громадськості про роботу судової системи; поведінка суддів під час роботи [23, с. 24]. Узагальнивши висновки, експерти визначили 4 основні напрями роботи в судовій системі із підвищення рівня довіри до судової системи: ставлення співробітників судів до громадськості; листування судів із громадськістю; робота

судів зі ЗМІ; етика суддів. Було зроблено висновок про необхідність спільної роботи працівників судів із підвищення довіри та розробку спільної для всіх сільських (районних) судів стратегії покращення ставлення працівників судів до представників громадськості у питаннях складання й написання вироків, а також по взаємодії зі ЗМІ та розроблений план дій із визначенням конкретних кроків. Визначені такі ключові терміни: рівень компетенції, рівень комунікації, доступність спілкування. Рівень компетенції передбачає, що судді і працівники суду мають навчитися розуміти потреби й очікування тих людей, сторін чи свідків, які приходять брати участь у процесі. Цікавим є той факт, що у Швеції проводиться кампанія під назвою «Чітка мова», у межах якої розроблено чорний список бюрократичних слів, які заборонено використовувати в офіційних документах. Третім напрямом у стратегії стала робота судів зі ЗМІ, яка передбачає збільшення обсягу знань громадськості про принципи роботи судової системи та надання певного набору сервісу всім ЗМІ, що контактують з судовою системою. Стратегія роботи зі ЗМІ ґрунтується на принципі, що суди самі в деяких випадках мають брати на себе ініціативу й планувати роботу зі ЗМІ, а також із розумінням ставитися до потреб роботи журналістів. Окрім прес-служби, було створено «медійну групу», до якої входять деякі судді, підготовлені відповідати не лише на конкретні питання, а й на питання функціонування судової системи загалом.

Із досвіду підтримання високого рівня довіри до судової влади в Швеції на увагу заслуговує відкритість і доступність публічної інформації, спільна робота працівників судів із підвищення довіри, підвищення рівня компетенції і комунікації суддів, запровадження навчальних курсів з питань ставлення суддів і працівників суду до громадськості; удосконалення оформлення й написання текстів вироків, їх грамотності, простоти, чіткості й доступності; ініціатива судів у спілкуванні з громадськістю й ЗМІ, створення прес-служби й «медійних груп» тощо.

Досліджуючи досвід зарубіжних країн щодо формування збереження довіри до судової влади, особливої уваги заслуговують пострадянські країни такі, як Литва, Естонія, Латвія. Довіра жителів Латвії до уряду й судової системи – одна з найнижчих у ЄС. Комунікація між судами й суспільством тривалий час ґрунтувалася на тезі: «Читайте всі наші рішення!» Саме тому латвійські судді були змушені переглядати підходи до своєї роботи, зробивши її більш прозорою.

Опитування, яке було здійснене у квітні 2017 р., засвідчило, що Кабміну довіряють лише 27% жителів Латвії, а судовій системі – 34%. Естонія входить до країн, де судовій системі довіряє більшість населення – тут цей показник 60% [116].

У дослідженні зарубіжного досвіду формування довіри до судової влади уваги заслуговують і ті країни, які пережили затяжну громадянську війну, — Боснія і Герцеговина та Сербія (у минулому Югославія). У реформуванні судової влади в країні й відновленні довіри громадян до судової системи Боснія і Герцеговина використали досвід Східної Німеччини у 2002-2004 рр., де була проведена процедура перепризначення суддів. Для цього Парламент уніс зміни до Основного Закону, оскільки Конституція гарантувала позиттєве перебування на посаді. Згідно зі змінами, з метою реструктуризації судової системи тимчасово – на час перехідного періоду – було обмежено принцип незмінюваності суддів [236]. Для того, щоб забезпечити об'єктивність, неупередженість, безпристрасність і публічність процедури перепризначення суддів, була створена Незалежна судова комісія, до складу якої ввійшли представники місцевої влади, міжнародні експерти, міжнародні судді Конституційного Суду Боснії і Герцеговини — члени спеціальної палати, які розглядають військові злочини й злочини проти людяності. Враховуючи конфедеративний устрій Боснії і Герцеговини, при Незалежній судовій комісії були створені три тимчасові Вищі суддівсько-прокурорські ради для кожного із суб'єктів конфедерації. Після цього було оголошено про всі вакантні посади та запрошено до участі у відкритому конкурсі всіх охочих, які відповідали кваліфікаційним вимогам для призначення на посаду судді. Попри можливість впливу на процес очищення судової влади в Боснії з боку громадськості, якій була надана можливість подавати скарги на кандидатів у судді, істотно вона не вплинула на конкурс. Лише 15 % скарг від їх загальної кількості були визнані обґрунтованими. Переважна більшість скарг стосовно суддів надійшла від сторін, які залишилися невдоволеними судовими рішеннями та не мали конкретних обґрунтованих доказів неналежної поведінки суддів. Незалежна суддівська комісія, яка виступала у ролі секретаріату вищих суддівсько-прокурорських рад, розглядала документи кандидатів на їх відповідність фундаментальним вимогам. Після закінчення перевірки Незалежна суддівська комісія передала пакет документів рекомендаційним колегіям, які приймали рішення про подальші співбесіди з кандидатами з метою оцінки кваліфікаційних

вимог. Після проведення співбесід було сформовано рейтинг кандидатів, а колегиї передали свої рекомендації щодо призначення суддів. Остаточне рішення про призначення суддів приймала Вища судово-прокурорська рада. У результаті проведення процесу люстрації близько 75 – 80% суддів були перепризначені, а інші – втратили свої посади. Упродовж 15 днів після опублікування відповідного рішення судді, які не були перепризначені, мали право подати письмове ходатайство про його перегляд [236]. З метою збереження правопорядку й підтримання довіри до судової влади, упродовж 6 місяців, судді, які не були перепризначені, отримували заробітну плату, а згодом мали право бути призначеними на вакантну посаду судді в майбутньому. Після виконання покладених функцій вищі судово-прокурорські ради були ліквідовані.

Судова система Польщі також має високий рівень довіри населення. Як зазначає экс-міністр юстиції і генпрокурор Польщі Єжі Яскерня, «для цього ми подолали корупцію в судах, вибудували цілу систему незалежності суддів і судової системи... Польща зробила суддів джерелом авторитету. Ми дали їм такі привілеї і таке становище в суспільстві, що для них воно важливішим, ніж збагачення. Тому якщо хабарі десь і є, то вони несистемні, і випадки ці поодинокі. Але тим не менш, зараз влада в Польщі чинить тиск на вертикаль судової влади, і ось тут вже можемо говорити про загрозу існуючій системі правосуддя» [164]. Порівнюючи проблеми судової системи в Україні та Польщі, ексміністр звертає увагу на те, що жодна партія, яка була при владі в Польщі, ніколи не зазіхала на незалежність суддів. Принаймні так було дотепер. Не було того, що з приходом нової влади приходили й нові судді [164]. Водночас, судова система Польщі не позбавлена ризиків і загроз, які виникають у сучасних складних умовах. Після перемоги на виборах партія «Право і справедливість» спробувала реалізувати задекларований під час передвиборчої кампанії 2015 року реформістський пакет, який передбачав ухвалення змін до трьох законів: про Верховний суд, про Національну раду судівництва (НРС), а також закон про суди загальної юрисдикції. Всі ці закони надавали більших важелів парламенту та міністрові юстиції (котрий віднедавна, на американський кшталт, обійняв також посаду генерального прокурора) впливати на суди [272]. 12 липня 2017 р. Сейм Польщі проголосував за два закони з пакету: про Національну раду судівництва та про суди загальної юрисдикції. Ця подія стала

підґрунтям протестних акцій у польських містах, досягнувши свого апогею 20 липня, коли Сейм Польщі ухвалив третій закон з пакету реформ – про Верховний суд, вилучивши з нього всі поправки, котрі запропонувала опозиція. У більшості міст Польщі на вулиці вийшли протестувальники, а у Варшаві їх було близько 50 тисяч. Польська реформа судочинства викликала низку критики не лише з боку польського суспільства, а й експертів Європейської Комісії, яка пригрозила Польщі серйозними наслідками, якщо закони про судову реформу в їх нинішньому вигляді набудуть чинності. Не менш гострою була й оцінка реформи й заява Держдепу США: «Польський уряд продовжує впроваджувати законодавство, яке може підірвати незалежність судів і послабити верховенство права в Польщі. Ми закликаємо всі сторони гарантувати, щоб будь-яка судова реформа не порушувала конституцію Польщі або міжнародно-правові зобов'язання і поважала принципи незалежності суддів і поділу влади» [218]. Польські прихильники пропонованої реформи судочинства, зокрема професор політології в Університеті Регенсбурга Єжи Мачкув вважає, що реформа, яку проводить ПіС, є цілком виправданою, оскільки ситуація зі судочинством зокрема, та владними й публічними інституціями загалом, у Польщі виглядала на момент зміни влади надзвичайно прикро. Учений теж критикує ПіС у питанні реформи судочинства, але лише за небажання йти на найменші компроміси з опозицією та за невміння пояснити свою позицію публічно [272].

Усвідомлюючи наслідки такої судової реформи та застереження з Брюсселя, президент Польщі Анджей Дуда 24 липня наклав вето на законопроекти про реформу Верховного суду і Національної ради судівництва. «Судова система Польщі потребує реорганізації, але перш за все вона повинна гарантувати почуття безпеки. Як президент, я не відчуваю, що ці закони посилять правосуддя. Процес реформ у судовій системі не повинен розділяти суспільство і державу», – пояснив свої дії Дуда [272]. У кінцевому підсумку польське суспільство відстояло право на незалежність суду та зберегло довіру до судочинства. Водночас, наприкінці 2019 р. польське суспільство сколихнула новина з приводу реєстрації політиками правоконсервативної партії «Право і Справедливість» (PiS) нового проекту закону про устрій судів і Верховний суд країни, який, на думку громадськості та голови Верховного суду Польщі Малгожати Герсдорф, насправді є «ліквідацією

системи судочинства», а в подальшій перспективі це призведе до виходу країни з ЄС. Герсдорф наголосила, що в цьому проєкті закону є заборона суддям користуватися свободою слова, встановлення механізму стеження, обмеження їх права мати свої профілі у соцмережах, розширення каталогу дисциплінарних правопорушень, у подальшому – «знищення» Конституційного суду. Оскільки Польща є членом ЄС, то вона має дотримуватися європейських правових стандартів загалом, стандартів судочинства зокрема. Вироки суду ЄС є обов’язковими для виконання в Польщі, а Конституційний суд країни не може заборонити судам звертатися із запитами до суду ЄС. Герсдорф заявила, що, на її переконання, не можна погоджуватися з тим, щоб трактування Конституції, законів і трактатів, які можуть робити судді, здійснювалося за дверима партійних кабінетів [348].

Отже, судова система Польщі зіткнулася з певними проблемами, пов’язаними з незалежністю судової влади і суддів, втручанням інших гілок влади у її функціонування. Окрім зазначених, існують й інші проблеми у судовій системі Польщі. Так, пан Даріуш Селіцкій – суддя з Польщі з більш ніж 18-річним стажем, з приводу проблем у функціонуванні судової влади в Польщі зауважує: «Можливо, найбільш проблемною є несправедлива критика судових рішень з боку ЗМІ та політиків. Свобода слова – велика цінність демократичного суспільства, однак судові вироки часто коментують, не посилаючись на дійсні обставини справи. Отже, Польща потребує справедливої та виваженої інформаційної політики. Іншим дискусійним питанням, що багато років хвилює польських суддів, є спори між Міністерством юстиції і судовою владою щодо необхідності перерозподілу територіальної юрисдикції судів і зміни кількості суддів в окремих судах» [446].

Уваги заслуговує і порада польських експертів з питань люстрації, зокрема прокурора відділу перевірок Комісії з розслідування злочинів проти польського народу Інституту національної пам’яті Польщі Яцека Вигоди, який радить Україні врахувати досвід Польщі та звільнити за новим законом усіх суддів, надавши їм можливість бути знову призначеними на посаді. «Для цього необхідно звільнити за новим законом усіх суддів з посад, надавши їм можливість бути знову призначеними та визначити в документі термін, до якого президент мав би призначити суддів на посади», – заявив Вигода. Тих суддів, що не отримують

позитивного висновку про своє прийняття на посаду, слід відправити у відставку з отриманням фінансового забезпечення до досягнення пенсійного віку [347].

Одним із найвищих є рівень довіри до суду в Сингапурі й складає 98-99% [401]. Дослідження досвіду реформування судової влади загалом та формування високого рівня довіри свідчить, що цей шлях був досить складним, тривалим у часі й потребував значних ресурсів і зусиль [240]. На першому етапі судової реформи (1970 – 1990 рр.) основні зусилля були спрямовані на «модернізацію процесуального права, оптимізацію використання робочого часу суддів, забезпечення централізації судів в єдиному приміщенні, розширення повноважень підпорядкованих судів, запровадження окремого процесу за незначними (у грошовому еквіваленті) позовами, розширення юрисдикції магістратів-суддів, комп'ютеризацію окремих судових процесів та діловодства» [510]. Проте здійснювані кроки не дали очікуваного результату. Наступний етап модернізації судової системи передбачав максимізацію її ресурсів шляхом підвищення ефективності та продуктивності, застосування стандартів судового адміністрування і, водночас, підтримання довіри громадськості до процесу відправлення правосуддя.

Як відомо, головною метою судового адміністрування є підтримка роботи суддів, забезпечення належних умов для справедливого відправлення правосуддя, отримання громадянами позитивного досвіду при їх зверненні до суду [5, 510, с. 7]. Стратегія реформування судочинства в Сингапурі ґрунтувалася на принципі управлінського підходу на основі лідерства, основою якого став латинський вислів «*primus inter pares*», що означає найстаршу особу в групі людей, які обіймають рівнозначні посади. Попри те, що певна особа здається рівною, вона насправді є неофіційним або прихованим лідером групи, а отже, формує взаємну повагу та дух товарищескості в групі загалом. Запорукою такого підходу є усвідомлення керівниками українських судів своєї ролі як «стратегічних лідерів», які займатимуться не стільки усуненням проблем, скільки перебувають у самому осередку хаосу з метою виявлення хронічних проявів цих проблем, їх прогнозуванням, пошуком нестандартних напрямів і засобів їх розв'язання, впровадженням нових сучасних способів надання послуг задля служіння своїй громаді. Окрім того, у Сингапурі активно використовуються засоби досудового й позасудового врегулювання. Близько 93 – 94 % справ розглядаються шляхом

досудового врегулювання.

Поряд із європейськими країнами, на увагу заслуговує і позитивний досвід формування довіри до судової влади в Канаді, яка надає Україні значну підтримку в реформуванні судової влади. Жителям Канади дуже пощастило в тому, що вони є спадкоємцями та продовжувачами традиції незалежності й об'єктивності судової системи [226]. Протягом багатьох років уряди і суди Канади докладали всіх необхідних зусиль для забезпечення підтримання та розвитку цих цінностей, хоча ці питання і нині викликають жваві дискусії як у Канаді, так і в інших країнах [118].

На думку науковців і суддів Канади, довіра до судової влади іманентно пов'язана із питаннями об'єктивності судових рішень і незалежності суддівства. У Канаді, як і в багатьох країнах, за певних історичних умов суддівська незалежність зазнавала жорстких нападів, які становили безпосередню загрозу для життя та фізичної безпеки суддів. Поряд із відкритими, численними є приклади прихованих посягань на суддівську незалежність, які можуть бути опосередкованими, неоднозначними, ненавмисними або непродуманими. За ними приховуються наміри вплинути на об'єктивність суддів, намагання політизації судової гілки влади. Такі посягання відображають певні протиріччя між суддівською незалежністю та іншими цілями державної політики. При цьому вчені звертають увагу і на таке: «як не парадоксально це виглядає, дії суддів, спрямовані на забезпечення підтримки з боку громадськості, в довгостроковій перспективі можуть призводити до послаблення цієї довіри в короткотерміновому плані, особливо тоді, коли це питання набуває політичного змісту» [415, с. 98]. Маючи традицію збереження довіри до судової влади, канадські судді у середині 1990-х років дійшли до усвідомлення того, що існуючі традиційні способи та засоби комунікації в процесі інформування громадськості є недостатніми. Йшлося про питання, які турбують і громадськість і суддівський корпус. Саме тому канадські судді почали самостійно висловлювати свою думку про дії суддівського корпусу з метою інформування поміркованої людини. Якщо інформації про конкретні справи з огляду на прозорість судових процесів було достатньо, то інформації про роль суду в процесі відправлення правосуддя було недостатньо. У багатьох випадках ставлення громадськості до судової влади, тих чи тих судових справ досить часто формувалося під впливом недостовірної інформації. Така ситуація спричинила неадекватне розуміння й

ставлення до суддівства, впливала на рівень довіри громадськості до судів. Стало очевидним, що необхідно змінити ситуацію, зробити крок до підвищення рівня довіри громадськості до судів. Таким кроком стало «належне обслуговування клієнтів». Якщо суди і судді загалом добре виконують покладені функції, то це має бути очевидним для поміркованої людини, має визнаватися громадськістю. При цьому процес надання інформації потребує більш активної позиції самих судів і суддів, їхньої участі в освітньо-просвітницькій роботі з громадськістю.

У 1982 р. внаслідок внесення змін і доповнень до Конституції Канади збільшився рівень участі та відповідальності судів у таких питаннях, як захист конституції й кожного громадянина Канади від незаконних дій уряду або його представників. Керівники судових установ почали здійснювати безпрецедентні кроки, серед них, зокрема – надавати інтерв'ю представникам ЗМІ, публікувати прес-релізи, проводити зустрічі з представниками громадськості. Метою проведення таких заходів став відкритий діалог. Водночас виявилось, що не всі судді мали навички й відповідну підготовку з питань спілкування з представниками ЗМІ щодо ключових правил і положень журналістської етики, якими керувалися представники преси. Досить часто таке спілкування залишало у суддів відчуття образи і навмисного введення в оману. Лише після вивчення і засвоєння правил спілкування зі ЗМІ, відносини між суддями й пресою стали більш конструктивними для обох сторін. Позитивним наслідком стала також більша поінформованість громадськості. Через деякий час у судах були сформовані необхідні інституційні засади і для забезпечення процесу комунікації зі ЗМІ, розпочали залучати фахівців із комунікації для його оптимізації, розв'язання більш широкого кола питань, розробки й реалізації просвітницьких і навчальних програм.

На увагу заслуговує і досвід комунікації судової влади Канади та громадськості, зокрема в частині доступу ЗМІ до судових рішень, протоколів судових засідань. Так, у Канаді практикують кілька форм передачі журналістам матеріалів із залу засідань, а саме: 1) шляхом трансляції судових засідань через Інтернет; 2) шляхом архівації (на вебсторінці трансляція процесу зберігається 90 днів від першого дня трансляції); 3) виготовлення для представників ЗМІ DVD із записом процесу (причому має бути згода сторін на зйомку); 4) забезпечення радіоповідомлень із судових процесів [500].

Канадські вчені та судді, які досліджують проблеми довіри до судової влади, акцентують увагу і на тісному взаємозв'язку судової влади з іншими гілками державної влади. «Хоча судова система у виконанні своїх конституційних функцій і відокремлена від інших гілок державної влади, в очах громадськості всі демократичні інститути розглядаються як єдине ціле, і це єдине ціле або користується довірою з боку громадськості, або ні. Кожна із гілок влади є одним з опірних стовпів демократії, і тому порушення цілісності й міцності одного з них послаблює всю конструкцію. Саме суспільство зацікавлене у збереженні громадської довіри до судової системи, оскільки, крім своєї конституційної функції підтримання і збереження демократії, суди виконують дуже важливу соціальну функцію, яка допомагає згуртовувати громадян і зміцнювати їхню прихильність до своєї країни і один до одного. Довіра до своїх суддів сприятиме укріпленню відчуття єдності й співгромадянства» [415]. Цитуючи результати останніх досліджень, Робертс робить висновок, що «результати дослідження дозволяють стверджувати, що довіра громадськості до таких ключових державних інституцій, якою є судова система, сприяє формуванню відчуття соціальної єдності, що є дуже важливим завданням для будь-якого суспільства» [110, с. 1 – 2].

Аналіз зарубіжного досвіду підтримання довіри до судової влади в контексті принципу верховенства права засвідчив також правдивість тези відомого вченого Гарольда Дж. Бермана, який зазначав, що концепія верховенства права у західній традиції «спиралась на високий рівень правової свідомості, правового мистецтва» [26 с. 279]. Сучасний досвід переконливо свідчить про іманентний зв'язок між поняттями: високий рівень правової свідомості й правової культури – верховенство права – довіра до судової влади.

Дослідження досвіду формування й підтримання високого рівня довіри суспільства до судової влади в контексті принципу верховенства права в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, ФРН, Швеція, Сингапур, Польща, засвідчили, що в цих країнах велика увага приділяється довірі, її вивченню, пошуку й обґрунтуванню напрямів і засобів її підтримання. Попри відмінності в соціально-економічному й політичному розвитку цих країн, складність і суперечливість сучасного етапу суспільного розвитку спричиняє зниження загального рівня довіри до державної влади загалом, судової – зокрема. Дослідження зарубіжного досвіду

підтримання високого рівня довіри до судової влади засвідчило наявність спільних проблем, найважливішими серед яких є: забезпечення незалежності, самостійності, прозорості й відкритості судової влади; залежність від рівня культурної та мовної освіченості; залежність молоді від онлайн-новин, соціальних мереж в отриманні інформації про судову владу; зростання критики судових рішень з боку ЗМІ. Зазначене потребує пошуку нових форм і засобів підтримання довіри до судової влади. У контексті зазначеного подальшого дослідження потребує вивчення досвіду інших країн, насамперед пострадянських країн, яким вдалося досягти позитивних результатів у підвищенні довіри до судової влади, і країн Центральної та Східної Європи з огляду на євроінтеграційний поступ України.

3.2. Напрями й засоби формування довіри до судової влади в Україні

Обґрунтування напрямів і заходів формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права здійснюється на основі теорії «соціального становлення», методу «контрольованого еклектизму» і моделі «цивілізаційних компетентностей» (Civilizational Competence) П. Штомпки [508, с. 29]. Ураховуючи погляди П. Штомпки та особливості феномену довіри до судової влади, можна виокремити такі макросоціетальні обставини, які сприяють появі «культури довіри» до судової влади чи «культури недовіри»: 1) нормативна узгодженість / нормативний хаос (аномія); 2) стабільність судової системи / радикальні зміни; 3) прозорість судової системи / непрозорість; 4) відчуття зрозумілості засад функціонування судової влади та діяльності суддів / відчуття незрозумілості; 5) відповідальність, підзвітність суддів / безвідповідальність. Окрім того, теоретико-правові засади формування довіри до судової влади в Україні ґрунтуються на природі й змісті довіри до судової влади, єдності її соціального, етичного, культурного, історичного, психологічного, когнітивного та правового складників.

Соціальний складник довіри до судової влади ставить перед судовою владою завдання підвищення соціальної відповідальності, підзвітності судової влади українському суспільству. Слід зауважити, що питання підзвітності судової влади в Україні лише впродовж останніх років почало привертати увагу з боку

оскарження – це, в принципі, єдиний шлях, яким може бути скасовано чи змінено судове рішення після того, як його було винесено, і єдиний спосіб, у який судді відповідатимуть за свої рішення, за винятком того, коли вони діють недобросовісно» [57]. До основних елементів і форми підзвітності КРЄС відносить: а) відповідальність суддів за свої рішення в ході апеляційного розгляду справи («підзвітність судової влади»); б) прозорість діяльності суддів. Проводячи відкриті слухання й виносячи обґрунтовані рішення, роблячи їх доступними для громадськості (крім виняткових обставин), одноосібні судді пояснюють свої дії та рішення учасникам судового процесу, які шукають правосуддя; в) «роз'яснювальна підзвітність», тобто підзвітність перед іншими гілками влади та суспільством загалом; г) «каральна підзвітність», якщо суддя причетний до неправомірних дій, він повинен нести дисциплінарну чи кримінальну відповідальність [57]. Отже, підзвітність судової влади українському суспільству закладає соціальне підґрунтя довіри до судової влади в Україні. Водночас, соціальний складник довіри тісно пов'язаний з етичним складником.

Високі етичні вимоги до суддів належать до міжнародних і європейських правових стандартів, які закріплені на національному рівні. У Конституції України, зокрема у Розділі VIII, визначено засадничі принципи статусу судді в ч. 2 статті 127, де закріплено, що професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої [202]. Попри відсутність дефініції «суддівська етика», окремі її аспекти унормовуються в ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [375], яка визначає права та обов'язки судді і передбачає, що суддя зобов'язаний «дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів». Окрім того, Законом урегульовано, що суддя зобов'язаний подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; виконувати вимоги та

дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції [375]. Безпосередньо суддівській етиці присвячена спеціальна норма – стаття 58 «Етика судді», у якій закріплено, що «Питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України» [375].

Кодекс суддівської етики затверджений Рішенням XI (чергового) з'їзду суддів України [193]. У Преамбулі Кодексу наголошується: «Усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що судді зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці». Окрім того, у ст. 1 Кодексу вказується на безпосередній зв'язок між принципом верховенства права, високими етичними стандартами поведінки судді та довірою громадян: «Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду» [193]. Слід зауважити, що, згідно зі ст. 4 Кодексу, порушення правил етичної поведінки, встановлених Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їхньої вини [193].

На противагу ст. 4 Кодексу, яка визначає, що порушення правил етичної поведінки, встановлених Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їхньої вини, пунктом 3 частини 1 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з такої підстави, як «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу»

[375]. Разом із тим, поняття «суддівська етика» у вітчизняному законодавстві не визначено. На зазначену проблему звертають увагу вітчизняні вчені, зокрема С. Жуков, який також акцентує увагу й на відсутності поняття «добročесність» у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». «Це породжує ситуацію правової невизначеності [138].

Дефініція поняття «суддівська етика» пропонується в Коментарі до Кодексу суддівської етики (2016 р.). При його визначенні до уваги бралися положення, сформульовані в Бангалорських принципах поведінки суддів (2006 р.), схвалених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН [14]. Згідно з Коментарем, «Під суддівською етикою треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки для суддів» [199]. Йдеться про те, що суддівська етика є поняттям, яке охоплює систему принципів поведінки судді як під час виконання своїх повноважень, проведення судового засідання, так і поза їх межами, у повсякденній поведінці. Узагальнюючи етичні вимоги, що висуваються до судді, можна зробити висновок, що вони полягають у тому, що суддя у своїй поведінці постійно має демонструвати еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. На увагу заслуговує і те, що «суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших» [199, с. 3]. Судді мають розуміти, що довіра до них і судової влади пов'язана з підвищеною увагою громадськості не лише до їхньої діяльності, а й до їхнього способу життя, поведінки за межами роботи. Саме тому вони не мають афішувати рівень свого добробуту, навіть якщо він досягнутий законним шляхом. Досліджуючи професійну етику суддів, С. Жуков слушно звертає увагу на декілька нерозв'язаних і дискусійних аспектів, необхідності правової визначеності низки понять, серед них, зокрема співвідношення «суддівські стандарти» й «високі стандарти поведінки», відсутність вказівки на відповідність етичним стандартам у вимогах, які ставляться до кандидатів на посаду судді (ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

та наявність вимоги «добročесності», законодавчого визначення якої немає [138, с. 184].

Окремої уваги як з боку суддів, так і з боку науковців, експертів потребує питання щодо присутності суддів, працівників судової системи в соціальних мережах, яке швидко зростає. «Так, у США для служителів Феміди не передбачено глобальних заборон на спілкування в соцмережах. Основне правило — розміщувати інформацію, яка не шкодить авторитету законника та репутації судової влади, не дає підстав сумніватись у незалежності та об'єктивності володаря мантиї при виконанні своїх повноважень» [38]. В Україні, на відміну від США, суддів — активних користувачів соціальних мереж набагато менше, але їх кількість збільшується. Водночас, досвід соціальних мереж, комунікативних майданчиків переконливо свідчить, що активна позиція судів і суддів у цих мережах має дуалістичний характер. З одного боку, велика аудиторія користувачів на основі постів, фотографій, коментарів має можливість дізнатися про особистість судді, його уподобання, погляди, а також можливість долучитися до нового інформаційного середовища, дізнатися про певні заходи, у яких бере участь суддя, зрештою — це може сприяти підвищенню рівня довіри до судової влади. З іншого боку, така інформація може носити суб'єктивний, однобічний характер, по-різному тлумачитися громадянами. Навіть за умови, що суддя розміщує чи коментує лише ту інформацію, яка не завдає шкоди авторитету судді та судової влади, постає низка інших питань, зокрема кола «друзів» та ін.

Поділяємо думку, що інформаційний потенціал соціальних мереж, зокрема Facebook в українських реаліях, урахувуючи всі його переваги, недоліки і обмеженнями — значний, та є важливим простором для суспільних обговорень і громадської активності; це ефективний спосіб інформування громадськості про актуальні події та новини, адже громадяни не відвідують сайти державних органів щодня. Новини у Facebook переглядаються щодня та є звичним заняттям для багатьох користувачів Інтернету. Саме тому сторінка судді в соцмережах здатна позитивно вплинути на користувачів, а тому носить публічний характер і має відображати високі стандарти поведінки, духовні й моральні цінності, професійні досягнення.

Європейський досвід функціонування судової влади також свідчить про

застарілість стандарту щодо стриманості судів у комунікації. Як зазначає М. Жернаков, «фахівці із взаємодії судів і медіа з 24 країн Європи дійшли одноставного висновку про те, що вебсайт суду – це обов’язкий інструмент, присутність судів у соціальних мережах – позитивний тренд, а участь суддів у соціальних мережах не повинна бути обмежена» [136]. У контексті зазначеного на увагу заслуговує дослідження «Медіавідкритість судів України», яке було започатковане ГО «Вектор прав людини» в межах проєкту «Суд людською мовою» у 2017 р. Дослідження проводиться у співпраці із Радою суддів України, Національною школою суддів України (з 2019 р.), за підтримки міжнародної спільноти, зокрема програми МАТРА (Посольство Королівства Нідерландів в Україні), Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні. Згідно з даними ДСА, на початок 2020 року в Україні діють: Верховний Суд — 1 суд; Вищий антикорупційний суд — 1 суд; апеляційні суди — 37 судів, з них: апеляційні загальні суди — 24 судів; апеляційні господарські суди — 6 судів; апеляційні адміністративні суди — 7 судів; місцеві суди — 637 судів, з них: місцеві загальні суди — 587 судів; господарські суди — 25 судів; окружні адміністративні суди — 25 судів [250, с. 117 – 118]. У результаті онлайн-опитування отримано дані таких судів: Вищий антикорупційний суд — 1 з 1 суду (100%); апеляційні суди — 30 із 37 (81%); місцеві суди — 186 із 637 (29%) [250, с. 8]. «Більшість судів (131 суд із опитаних) присутні у одній соціальній мережі — Facebook. До того ж, з кожним роком кількість судів, що застосовують Facebook у своїй комунікаційній роботі, зростає. Водночас у судах відсутня єдина практика адміністрування соціальних мереж — у судах наповнення змісту соціальних мереж займаються різні люди за посадами та існують різні процедури щодо погодження цього змісту. Трансляції судових засідань технічними засобами судів відбувалися у 24 областях України в судах усіх ланок. Важливо зазначити, що їх кількість постійно зростає. «Вектор прав людини» веде облік таких трансляцій. Прикметно, що трансляції судових засідань дивляться не лише в Україні. Відео на YouTube-каналі «Судова влада України» переглядають мешканці США, Німеччини, Білорусі, Польщі, Італії, Нідерландів та Великої Британії. У 20% судів (44 суди), які взяли участь в опитуванні, вже проводились трансляції судових процесів технічними засобами судів на офіційний портал «Судова влада України». Інші 80% (173 суди) поки що цей механізм не застосовували. Цікавою є тенденція,

що у судах апеляційної ланки найчастіше ініціатором трансляції судових процесів технічними засобами судів є сам суд, а у місцевих — сторони процесу» [250, с. 94–95].

У зв'язку з цим важливого значення набувають низка статей Кодексу суддівської етики, зокрема стаття 12: «Суддя не може робити публічних заяв, коментувати у засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи»; стаття 18: «Суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї»; стаття 20: «Участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування у мережі Інтернет є допустимим, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади» [193]. Зазначені положення, викладені у відповідних статтях, ставлять низку питань, серед них, зокрема, чи є порушенням норм суддівської етики, зокрема статті 20 спростування суддею інформації, викладеної у соціальних мережах інформацію, яка завдає шкоди авторитету судової влади? Зазначене та інші питання потребують більш ґрунтового аналізу науковцями, суддями, експертами, з урахуванням сучасного зарубіжного досвіду, європейських правових стандартів і зростання ролі інформаційних технологій у функціонуванні судової влади. Поділяємо думку П. Каблака, який вважає припустимим створення суддями публічних аккаунтів у соціальних мережах, проте «вміст персональних сторінок суддів повинен відповідати встановленим обмеженням, дотримання яких слід контролювати. З цією метою доцільно здійснювати ревізування аккаунтів суддів. Це завдання можна покласти на створений рішенням Ради суддів України № 8 від 08.08.2014 р. комітет етики, урегулювання конфлікту інтерсів та професійного розвитку суддів, який міг би проводити відповідну модернізацію напівпублічних або/та публічних профілів та вчасно реагувати, попереджати суддів про небажаність опублікування тих чи інших матеріалів до того, як вони викличуть негативну реакцію громадськості» [172, с. 129].

Як зазначалося в підрозділі 2.2, на рівень довіри до судової влади впливає і

довіра до працівників суду, державних службовців, до професійного виконання ними своїх посадових обов'язків. Окрім того, саме від них значною мірою залежить процес комунікації судової влади й учасників судових процесів, громадськості. Цілком закономірно, що стосовно них діють високі вимоги. Важливим кроком у підвищенні рівня державної служби став Закон України «Про державну службу» [364].

Щодо поняття «добročесність» слід зауважити, що його визначення наводиться у Законі України «Про державну службу», у ст. 4, яка визначає принципи державної служби, де вона тлумачиться як «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень» [364]. Водночас, стосовно суддів таке визначення доброчесності не відображає. Саме тому важливим напрямом формування довіри до судової влади в Україні, з огляду на її етичний складник, є законодавче визначення понять «суддівська етика», «високі стандарти поведінки», «добročесність суддів», їх критеріїв та вдосконалення правових засобів перевірки на етапі кваліфікаційного оцінювання суддів за цими критеріями; систематична й неупереджена перевірка доброчесності суддів, відповідності рівня життя судді та членів його сім'ї наявним у них майну й доходам. Удосконалення потребують норми і положення Кодексу суддівської етики.

Наступним складником довіри до судової влади є культурний. Саме тому одним із визначальних напрямів формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права є підвищення правової культури українського суспільства загалом, суб'єктів судової влади зокрема. Визначальна роль підвищення рівня правової культури українського суспільства зумовлена декількома чинниками та має кілька напрямів.

Залежно від різних видів довіри до судової влади (про які йшлося в підрозділах 2.1 та 2.2), існують різні групи громадян, які є суб'єктами довіри (учасники судових процесів, адвокати, представники ЗМІ, громадські активісти, експерти, аналітики, науковці), та різні групи суб'єктів судової влади, щодо яких виявляється довіра (судді, державні службовці й працівники судів). Низький рівень правової культури тієї чи тієї групи, попри свої особливості, відмінні форми прояву,

впливає на загальний рівень довіри до судової влади. Саме тому низка міжнародних і європейських неурядових організацій, яка опікується судовою владою, докладає значних зусиль для підвищення правової культури тих суб'єктів, діяльність яких є дотичною до судової влади. Так, згідно з Мадридськими принципами щодо зв'язку між засобами масової інформації та суддівською незалежністю, «Функцією та правом ЗМІ є збирання та поширення інформації в суспільстві та коментування відправлення правосуддя, у тому числі справи до, під час та після судового процесу, але не порушуючи презумпцію невинуватості. Право коментування відправлення правосуддя не повинне підлягати будь-яким спеціальним обмеженням» [238]. Окрім того, держави – учасниці Організації з безпеки і співробітництва в Європі узгодили застосування такої форми впливу, як моніторинг судових процесів – присутність на судових процесах у своїх державах спостерігачів від інших держав – учасниць ОБСЄ та НУО. На сьогодні така практика набула значного поширення [153]. Водночас, зростання вимог до функціонування судової влади з боку інститутів громадянського суспільства вимагає від громадськості високого рівня правової культури, розуміння ними тих процесів, які відбуваються в системі судової влади, напрямках її реформування, їх відповідності міжнародним стандартам правосуддя.

Суттєве значення загального рівня правової культури українського суспільства та необхідність його підвищення спричинена й тим, що судова влада функціонує в конкретному суспільстві, яке формує певне середовище і конкретних суб'єктів судової влади. Навіть за умови більш високих вимог до правової культури суддів (що є цілком обґрунтованим), сфера їхньої діяльності, виконання судових рішень, дотримання правових норм, режиму законності й правопорядку пов'язані з загальним рівнем правової культури українського суспільства, виконанням судових рішень державою і громадянами, можливістю громадян впливати на судову владу в частині підвищення її гласності, прозорості, підзвітності, що, зрештою, втілюється в рівні довіри до судової влади. Рівень і якість судочинства, утвердження правосуддя залежать, насамперед, від суб'єктів судової влади. Водночас, громадянське суспільство загалом, громадяни зокрема здатні істотно впливати на якість судочинства шляхом запровадження на законодавчому рівні форм підзвітності судової влади перед суспільством, її прозорості, публічності, гласності, участі

правозахисних ГО у формуванні ГРД, активній діяльності ГО в напрямі запобігання й протидії корупції в судових органах.

У контексті зазначеного на увагу заслуговують Закони України «Про доступ до публічної інформації» [365] та «Про доступ до судових рішень» [366]. Так, ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначає гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації, а саме: прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень; вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом; рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [377]. Норми щодо гласності судового процесу містяться також у процесуальному законодавстві: статтях Цивільного кодексу України (ст. 296 Право на використання імені, ст. 302 Право на інформацію) [493]; Цивільного процесуального кодексу (ст. 7 Гласність судового процесу, ст. 8 Відкритість інформації щодо справи, ст. 14 Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система) [519]; Кодексу адміністративного судочинства (ст. 493. 10 Гласність судового процесу, ст. 11 Відкритість інформації щодо справи) [192]; Господарського процесуального кодексу (ст. 8 Гласність судового процесу, ст. 11 Відкритість інформації щодо справи, ст. 6 Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система) [98]; Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 27 Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій) [217].

Правове підґрунтя гласності, прозорості й підзвітності судової влади формують також норми законів України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема у ст. 11 «Гласність і відкритість судового процесу» зазначено, що судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом [375].

Аналізуючи та узагальнюючи їх зміст, можна виокремити три основні аспекти гласності: 1) обов'язок суду забезпечити гласність судового розгляду справи, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання, надання можливості сторонам процесу ознайомитися з матеріалами справи тощо; 2) право сторін на гласний розгляд справи, яке полягає в їхньому праві на гласне судочинство, поінформованість про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами судової справи, праві бути вислуханим у судовому засіданні тощо; 3) право охочих бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представників засобів масової інформації, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. Для громадськості значущою є можливість отримання інформації про суд як орган державної влади, про суддів, про конкретний судовий процес, а також можливість отримати доступ до судових рішень. За своїм змістом інформація, яку можуть отримувати громадяни від суду, можна поділити на два види: 1) інформація, яку суд отримав у ході здійснення судочинства та 2) інформація, якою володіє суд, але вона не пов'язана зі здійсненням правосуддя. Важливим елементом прозорості судової влади є забезпечення доступності результатів судового провадження – судових рішень. В Україні для врегулювання питання щодо забезпечення широкого доступу фізичних і юридичних осіб до судових рішень судів усіх рівнів діє Закон України «Про доступ до судових рішень» [366], який, з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень і сприяння однаковому застосуванню законодавства, визначає порядок доступу до судових рішень. Розглянемо основні питання, що регламентуються Законом. Відповідно до Закону, створено Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. Для підвищення прозорості судової влади та рівня довіри громадськості до судової влади, насамперед є важливим забезпечення нормального функціонування

загального доступу до судових рішень. Доступ користувачів до електронних копій судових рішень здійснюється безоплатно цілодобово через офіційний вебпортал Державної судової адміністрації «Судова влада України» [441]. Загальний доступ до судових рішень, внесених до Реєстру, має кожна фізична або юридична особа. Водночас, Закон містить норми, спрямовані на захист відомостей персонального характеру.

Поряд із загальним доступом до судових рішень шляхом використання Реєстру, можливим є також доступ до судових рішень зацікавлених осіб шляхом звернення до апарату відповідного суду. Так, згідно зі ст. 9 Закону України «Про доступ до судових рішень», особа, яка не бере (не брала) участі у справі, якщо судове рішення безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків, може звернутися до апарату відповідного суду з письмовою заявою про: 1) надання можливості ознайомитися із судовим рішенням; 2) надання можливості виготовити в приміщенні суду копії судового рішення за допомогою власних технічних засобів; 3) виготовлення копії судового рішення апаратом суду [366]. Існує низка причин, за яких особі може бути відмовлено у наданні доступу до судового рішення: 1) до суду звернулася особа, яка не має процесуальної дієздатності, або особа від імені заінтересованої особи, за відсутності відповідних повноважень; 2) матеріали справи передані до іншого суду чи на зберігання до державної архівної установи; 3) судове рішення безпосередньо не стосується прав, свобод, інтересів чи обов'язків цієї особи. Цей перелік є вичерпним.

Гласність, прозорість і підзвітність судової влади фіксується у низці міжнародних і європейських правових актів. Водночас, правила, встановлені Радою Європи, визначають і обмеження щодо фіксації інформації в судовому процесі технічними засобами (за винятком тієї, що здійснює суд). Зокрема в Рекомендації № 13 (2003) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо надання інформації щодо кримінального судочинства через засоби масової інформації» зазначається: «Прямі трансляції або записи засобами масової інформації в залах суду не повинні відбуватися, якщо і доки це не є спеціально дозволеним законом або відповідними судовими органами. Таке висвітлення може бути дозволене лише тоді, коли це не несе серйозного ризику недоречного впливу на жертв, свідків, сторін кримінального судового процесу, присяжних або суддів». Тобто заборона на запис

установлюється, у першу чергу, для того, щоб не було шкідливого впливу на учасників судового процесу [394].

Правовим засобом впливу на судову владу є позов громадян про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. При цьому громадяни мають взяти до уваги положення ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які визначають порядок притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Так, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає порядок притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ст. 106 названого Закону, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з низки підстав, серед них зокрема: умисне або внаслідок недбалості: а) незаконна відмова в доступі до правосуддя або інше істотне порушення норм процесуального права; порушення засад гласності і відкритості судового процесу; порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін; незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу; порушення правил щодо відводу (самовідводу); безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом; допущення суддею поведінки, що ганьбить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу; умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків; допущення суддею недоброчесної поведінки; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна тощо. До суддів може бути застосоване дисциплінарне стягнення у вигляді: попередження, догани, суворої догани, відсторонення від здійснення правосуддя, переведення судді до суду нижчого рівня, звільнення судді з посади [375]. Отже, громадяни мають певні правові засоби впливу на судову владу в контексті підвищення її прозорості й

підзвітності перед суспільством. Водночас, вони є обмеженими засадничими принципами судової влади – принципом незалежності і самостійності, правовими засадами гласності й прозорості.

Упродовж останніх п'яти років громадянське суспільство в Україні демонструє істотне зростання свого впливу на функціонування державної влади в Україні загалом, судової зокрема. Сприйняття і розуміння процесів реформування судової влади громадськістю значною мірою залежать від правової культури українського суспільства, їх участі у формуванні правової політики України в частині реформування судової влади. Вкрай важливим є знання законодавства і розуміння того, що вплив на судову владу має чіткі правові межі, які встановлені на законодавчому рівні.

Значну роль у підвищенні правової культури українського суспільства, діяльності органів державної влади у напрямі утвердження верховенства права, захисту прав людини, функціонування судової влади в Україні відіграє низка громадських об'єднань, серед них, зокрема, такі, як: «Центр політико-правових реформ», «Центр демократії та верховенства права», «Всеукраїнська громадянська платформа «Нова країна», «Громадський люстраційний комітет», Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України», «Центр ЮЕЙ», «Центр громадянських свобод», «Кримсос», «Центр економічної стратегії», «Фундація деюре», «Український центр європейської політики» та ін. Важливе значення діяльності правозахисних організацій в Україні в частині впливу на судову владу та підвищення правової культури українського суспільства визначається з-поміж іншого тим, що, за даними соціологічного дослідження, серед державних та громадських інститутів найчастіше довіра висловлюється волонтерським організаціям (69%) [315]. Довіра суспільства до громадських організацій позитивно впливає на сприйняття інформації про діяльність судової влади, яку вони поширюють, спонукає громадян до співпраці, протидії корупції, підтримки і поширення цінностей демократії, верховенства права. Слід зауважити, що діяльність низки українських правозахисних організацій у багатьох напрямках пов'язана із взаємодією та співпрацею з міжурядовими правовими організаціями та міжнародними неурядовими організаціями такими, як Freedom House, Human Rights Watch, Amnesty International та Front Line Defenders, European Endowment for

Democracy, Civil Society Dialogue for Progress, UNDP, Konrad Adenauer Stiftung, Netherlands Helsinki Committee, Helsinki Human Rights Foundation Poland та ін., діяльність яких спрямована на просування реформи судочинства, боротьбу з корупцією, захист прав і свобод людини, утвердження верховенства права й демократії у світі загалом, в Україні зокрема. Особливо слід відзначити взаємодію з Програмою USAID «Нове правосуддя», діяльність якої спрямована на забезпечення суддівської незалежності, яке є втіленням гарантії права кожного громадянина на справедливий суд та однією з передумов існування демократичної держави й суспільства, які керуються принципом верховенства права; підзвітності судової влади та її захисту від неправомірного політичного, фінансового або іншого зовнішнього впливу; покращення стану здійснення правосуддя, умов праці та підвищення професіоналізму й доброчесності суддів та працівників установ судової влади.

Особливо слід відзначити діяльність Програми USAID в частині налагодження співпраці й взаємодії органів судової влади (Вищої ради правосуддя, Державної судової адміністрації, Національної школи суддів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів); експертної і технічної підтримки інституційного розвитку установ судової влади в Україні; створення Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності, оновлення апеляційних та місцевих судів; функціонування Громадської ради доброчесності; наукової та методичної підтримки шляхом залучення провідних міжнародних і вітчизняних експертів для аналізу й вироблення рекомендацій з організації та проведення конкурсного відбору суддів та працівників апарату суду, включаючи вдосконалення його критеріїв; допомоги у впровадженні ефективної системи звітності, забезпеченні захисту державних службовців та інших осіб, які повідомляють уповноваженим органам про факти конфлікту інтересів, корупції в судовій системі, порушення суддівської етики, інших незаконних дій суддів, працівників апарату суду та адвокатів; налагодженні координації роботи судової влади з антикорупційними органами у виробленні антикорупційних програм для судових установ, моніторингу способу життя суддів та державних службовців судової влади, урегулюванні конфлікту інтересів, що виникає чи може виникнути в суддівській діяльності, а

також у притягненні до визначеної законом відповідальності суддів та працівників судових установ за вчинення корупційних правопорушень [403].

Різноманітні напрями й заходи діяльності правозахисних громадських організацій, які безпосередньо пов'язані із взаємодією з органами судової влади, втілюються в аналітичній, науковій, консультативній, освітній, контрольно-наглядовій, організаційній роботі членів відповідних громадських організацій. Вплив таких організацій на формування правової культури українського суспільства є більш широким і передбачає «участь у розробці державної політики у певній сфері публічно-правових відносин, сприяння її належному впровадженню, виявленню та дослідженню стану проблем державно-правового розвитку, аналітичне прогнозування, розробку концепцій відповідних реформ, розробку проєктів нормативно-правових актів, участь у робочих групах, комісіях з розробки законопроєктів, правову експертизу законопроєктів, ініціювання громадських кампаній, громадських слухань з підтримки прийняття певних рішень, моніторинг реалізації прийнятих законів тощо. Суб'єктами, щодо яких здійснюється вплив на правову культуру виступають державні службовці, посадові особи, службовці органів місцевого самоврядування, всі ті, хто є залученим до розробки державної політики. Ефективність такого впливу значною мірою залежить від рівня знань, компетентності, професіоналізму, правової культури самого члена громадської організації. Саме тому вкрай важливим для нього є постійне підвищення свого професійного й культурного рівня» [551, р. 133 – 157].

За останні роки найбільш значущими напрямами й заходами впливу громадських організацій на судову владу, які мали найбільш істотний вплив на правову культуру українського суспільства, стали: участь громадських організацій у створенні правової основи для запровадження приватних виконавців; участь в адвокатуванні створення Вищого антикорупційного суду в Україні; участь у діяльності Громадської ради доброчесності щодо оцінювання кандидатів до нового Верховного Суду; участь у співбесідах і затвердженні висновків про добочесність/недобочесність з кандидатами до ВККС, організація і проведення серії регіональних тренінгів щодо впливу громадськості на перебіг судової реформи; участь у проведенні аналітичних досліджень (зокрема, щодо впливу збройного конфлікту на правосуддя). Отже, вплив інститутів громадянського суспільства,

зокрема правозахисних громадських організацій на діяльність судової влади в частині підвищення її прозорості й підзвітності перед суспільством упродовж останніх років істотно зріс. Зазначене спричиняє підвищення вимог і щодо самих членів ГО, рівня їхньої правової культури, правової свідомості, правової освіти. Окрім того, зросла роль і значення таких організацій у напрямі формування правової культури українського суспільства, утвердження в ньому цінностей верховенства права, прав людини, юридичної відповідальності. Зрештою, активна діяльність правозахисних громадських організацій сприяє підвищенню рівня довіри до судової влади в Україні.

Важлива роль і необхідність підвищення рівня правової культури українського суспільства пов'язана також із подоланням корупції в судовій системі. Корупція як найбільш зловбоденна проблема, яка посідає визначальне місце в наявності/відсутності довіри до судової влади, є явищем, що охоплює не лише судову систему, а й значну частину українського суспільства, яке намагається таким чином розв'язати свої проблеми в судах. Побороти корупцію лише в одній сфері чи відносно однієї категорії громадян (у цьому випадку стосовно суддів) – неможливо, оскільки інша сторона – це самі громадяни, які пропонують неправомірну вигоду. У подоланні корупції необхідний системний підхід, який унеможливило б корупційний складник у будь-яких проявах і формах діяльності судової влади в Україні.

У контексті зазначеного на увагу заслуговує питання про ставлення суспільства до корупції, підвищення громадської активності й правової свідомості українського суспільства, готовності до співпраці з органами правопорядку, активізація діяльності викривачів корупції, подоланні толерантного, терпимого ставлення до будь-яких проявів корупції. Загальновизнано, що інститут викривачів є важливим запобіжником для виникнення та поширення корупції в суспільстві. На міжнародному рівні вперше необхідність законодавчого врегулювання інституту захисту осіб, які повідомляють про корупцію, було унормовано в ст. 22 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173)[215] та ст. 9 Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [492]. Окрім того, у ст. 33 Конвенції ООН проти корупції передбачено, що кожна держава-учасниця розглядає можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення захисту будь-яких осіб, які добросовісно та на обґрунтованих

підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані зі злочинами, передбаченими цією Конвенцією, від будь-якого несправедливого поводження [200]. На міжнародному рівні значна увага запобіганню й протидії корупції була приділена також у листопаді 2010 року на саміті країн «Групи двадцяти» (G20) в Сеулі, де було схвалено Антикорупційний план дій G20, згідно з яким вирішено ратифікувати Конвенцію ООН проти корупції та забезпечити максимально швидке й повне її виконання, а захист викривачів визнали одним з пріоритетних напрямів у сфері боротьби з корупцією [213]. Отже, запобігання й протидія корупції є проблемою, яка існує на міжнародному й національному рівні. Світова спільнота докладає значних зусиль і засобів правового, організаційного, матеріального характеру для протидії й подолання корупції.

Входження України до європейського політичного й правового простору неможливе без активізації діяльності в протидії корупції. Саме тому впродовж останніх років було прийнято антикорупційне законодавство. Так, у жовтні 2014 року було ухвалено пакет антикорупційних законів [369, 371, 368]. На запобігання й протидію корупції спрямована також низка норм нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [375] Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [360]. Окрема увага в цьому законодавстві приділяється участі громадянського суспільства, громадян у протидії корупції, зокрема шляхом упровадження інституту викривачів корупції. Закон України «Про запобігання корупції» визначає викривача як фізичну особу, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання (ст.1) [368]. До каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень Законом віднесено внутрішні канали – способи захищеного та анонімного повідомлення інформації, яка повідомляється викривачем керівнику або уповноваженому підрозділу (особі) органу або юридичній особі, у яких викривач працює, проходить службу чи навчання або на замовлення

яких виконує роботу; зовнішні канали – шляхи повідомлення інформації викривачем через фізичних чи юридичних осіб, у тому числі через ЗМІ, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки тощо; регулярні канали – шляхи захищеного та анонімного повідомлення інформації викривачем НАЗК іншому суб'єкту владних повноважень, до компетенції якого належить розгляд та прийняття рішень з питань, щодо яких розкривається відповідна інформація. Регулярні канали обов'язково створюються спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, органами досудового розслідування, органами, відповідальними за здійснення контролю за дотриманням законів у відповідних сферах, іншими державними органами, установами, організаціями [368].

З 1 січня 2020 р. в Україні набув чинності Закон України «Про внесення змін до закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» [363], яким вносяться зміни стосовно визначення правового статусу викривачів корупції, їхніх прав і гарантій захисту, забезпечення умов для розкриття інформації про корупцію. Закон також доповнено статтею 53-7 «Винагорода викривачу», яка передбачає, що право на винагороду має викривач, який повідомив про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у 5 тисяч і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму. Повідомляти про корупційні злочини можна через ЗМІ, ГО та професійні спілки. НАБУ та НАЗК зобов'язані створити захищені анонімні канали зв'язку (канали онлайн-зв'язку, анонімні гарячі лінії, електронні поштові скриньки та інше), через які викривач може здійснити повідомлення, гарантовано зберігаючи свою анонімність.

На сьогодні в українському суспільстві, попри негативне ставлення до корупції як явища, прийняте антикорупційне законодавство, захист державою викривачів корупції, активна їй протидія та свідоме інформування відповідних компетентних органів про вчинене корупційне правопорушення з боку широкого кола громадян не простежуються. Винятком є діяльність низки антикорупційних громадських організацій, окремих ЗМІ. Зазначене зумовлене правовою культурою українського суспільства, відносно толерантним ставленням до корупції, якщо це не стосується безпосередньо громадянина, а також складністю роботи викривачів, їх етичними, психологічними, соціальними, правовими аспектами. Викривачі зазвичай діють стосовно осіб, які мають певний ступінь впливу, становлять загрозу нанесення

шкоди їхньому життю, здоров'ю, майну та їхнім близьким. Держава взяла на себе обов'язок захищати викривачів, запровадила заборону на звільнення чи примушування до звільнення через викривання, притягнення до дисциплінарної відповідальності чи застосування з боку керівника або роботодавця інших негативних заходів впливу. Водночас, щодо викривачів можна забезпечити лише адміністративний захист, а уберегти їх від морального тиску – неможливо. А у випадках, якщо засуджені є викривачами, вони можуть піддаватися тиску з боку інших засуджених, і захистити їх можна лише шляхом переведенням в одиночну камеру, що погіршує умови відбування покарання. Саме тому правове забезпечення інституту викривачів корупції потребує подальшого вдосконалення, зокрема в частині створення доступних і безпечних зовнішніх каналів розкриття інформації; запровадження санкцій за порушення анонімності та конфіденційності викривача, утисків і переслідування з боку зазначених ним осіб; створення незалежного органу для розслідування повідомлень викривачів. Особливої уваги потребує правовиховна й правопросвітницька діяльність з різними групами громадян, особливо з молоддю, активними членами громадянського суспільства з метою ознайомлення з українським антикорупційним законодавством, стимулювання активної громадянської позиції, впливу на менталітет українського народу в частині нетерпимості до будь-яких проявів корупції.

Наступними складниками довіри до судової влади в Україні у контексті утвердження принципу верховенства права є історичний і когнітивний. Будучи тісно пов'язаними між собою та із культурним складником, вони мають і свої особливості. Історичний досвід переконливо свідчить, що судова система України своїм корінням сягає у радянське минуле. Довіра до судової влади у цьому відношенні не є винятком і певною мірою є інерційною. Історичний складник довіри до судової влади вимагає також і звернення до досвіду зарубіжних країн у частині підтримання високого рівня довіри до судової влади.

Важливим напрямом формування довіри до судової влади у контексті її когнітивного складника є підвищення рівня правових знань громадян, їхньої правової обізнаності про свої права, можливості їх судового захисту, а також критично і, водночас, неупереджено оцінювати діяльність судової влади, розмежовувати публічні й приватні правові інтереси, розуміти загальні засади

функціонування судової влади в Україні. Правові знання потребують також сформованих умінь, навичок, компетентностей, активної правової позиції. Формування довіри до судової влади в Україні вимагає також підвищення громадської активності особи, розуміння нею загальних засад судової реформи й особливостей її здійснення на сучасному етапі. За таких умов істотно зростає значення правової освіти (навчання), яке передбачає отримання певної системи правових знань у школах, коледжах, ЗВО, забезпечення відкритості правової інформації, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації. Між тим, у багатьох навчальних закладах правові дисципліни не вивчаються, що негативно позначається на правовій обізнаності молоді. З правовим навчанням тісно пов'язана й правова просвіта, яка має дещо обмежені завдання — дати громадянам певні знання з тих чи тих питань права і законодавства, роз'яснити чинне законодавство.

Отже, когнітивний складник довіри безпосередньо детермінує поширення правових знань і правопросвітницький напрям. Ставлення громадськості до судової влади, довіра до неї значною мірою залежать від обізнаності громадян із тими процесами, які відбуваються в судовій системі, насамперед — найважливішими напрямами реформування судової влади. При цьому інформація має надаватися в доступній формі для громадян, у певних випадках з урахуванням цільової аудиторії. Окрім того, як свідчить зарубіжний досвід, значною мірою ставлення до судової влади в країні формується на основі сприйняття й оцінки найбільш резонансних справ у країні, приблизно 15 – 20 на рік. Підтвердженням зазначеного є підвищена увага з боку інститутів громадянського суспільства до організації та проведення конкурсу до Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду. І хоча широка громадськість не виявила особливої зацікавленості, професійна спільнота правників, правозахисні ГО упродовж конкурсного відбору виявляли зацікавленість до процесу відбору кандидатів, їхніх співбесід. Попри значні кроки в напрямі підвищення прозорості діяльності судової влади в Україні, що позитивно впливає на формування довіри до неї, він потребує подальшого вдосконалення. Аналіз інформації та матеріалів, представлений у ЗМІ, мережі Інтернет щодо функціонування судової системи та діяльності судової влади в Україні, переважно має критичний чи навіть негативний характер. Висвітлення в ЗМІ проблем функціонування судової влади є

необхідним і важливим, але за умов обґрунтованої критики науковцями, експертами, аналітиками. В інших випадках такі публікації задають шкоди авторитету судової влади й підривають довіру до неї з боку громадськості.

Окремої уваги заслуговує проблема, яка набуває поширення у сучасному вітчизняному досвіді функціонування судової системи. Йдеться про тиск з боку громадськості на судову владу, яка підтримує одну із сторін у судовому процесі. Між тим, ЄСПЛ неодноразово застосовував «принцип тиску», згідно з яким актом неповаги до суду є спроба зробити громадський тиск на одну з сторін процесу з метою вплинути на врегулювання спору (п. 23). Неповагою до суду є також публікація матеріалів, що передбачають судові рішення або здатні створити у громадськості передчасне уявлення про підсумки незавершеного судового спору («принцип передбачення», див. п. 29 - 33 вище, п.50)) («Санді Таймс» (Sunday Times) проти Сполученого королівства» [407]. Отже, вплив громадськості на функціонування судової влади має чіткі межі, які визначаються основоположними принципами – незалежності та самостійності судової влади.

На особливу увагу в контексті формування довіри до судової влади в Україні заслуговує і питання щодо взаємодії судової влади та ЗМІ, поваги до судів з боку ЗМІ. З боку прес-служби судової влади та ЗМІ необхідно більшою мірою висвітлювати й позитивну інформацію про функціонування судової влади в Україні, адже складний і суперечливий процес реформування судової влади в Україні, попри значні проблеми й труднощі, має і певні здобутки, які позитивно оцінюються зарубіжними експертами. Так, за останні два роки судова «система в Україні поліпшила свої показники серед країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Про це свідчать дані звіту Світового банку Doing Business 2019. За індексом якості судових процесів Україна набрала 11,5 балів (з 18), що більше, ніж показники Польщі (11 балів), Болгарії (10,5), Китаю (10) і Бельгії (8). При цьому показники вищі, ніж в Україні, мають Франція, Угорщина, Греція – по 12 балів, і Латвія – 12,5. Україна поліпшила свої позиції в індексі завдяки Судовій реформі, яка полегшила виконання контрактів, увівши спрощений порядок розгляду малозначних позовів і досудового врегулювання спорів за участю судді, які діють у всіх господарських судах країни. Загалом за компонентом «Забезпечення виконання контрактів», що включає Індекс якості системи

судочинства, в 2018 році Україна зайняла 57 місце, піднявшись на 4,63 пункти порівняно з минулим роком. У 2017 р. Україна посіла 76 місце в рейтингу легкості ведення бізнесу Всесвітнього банку Doing Business, а раніше країна була на 80-му місці» [471]. Окрім того, до позитивних здобутків у напрямі підвищення довіри до судової влади можна віднести низку норм Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [367] можна віднести: запровадження конкурсного порядку добору суддів на всі посади; збільшення часу спеціальної підготовки майбутніх суддів до одного року; започаткування конкурсного порядку формування Вищої ради юстиції і Вищої кваліфікаційної комісії суддів; забезпечення прямого оскарження рішень вищих судів до Верховного Суду і розширення підстав для такого оскарження; урахування в кар'єрі судді його попередньої діяльності, різнопланова інформація про яку акумулюється в суддівському досьє; запровадження системи регулярної оцінки суддів різними суб'єктами, у тому числі підготовленими представниками ГО за результатами моніторингу судових процесів; посилення змагальності дисциплінарної процедури і запровадження шести дисциплінарних стягнень замість двох; запровадження простішої системи органів суддівського самоврядування, з'їзд суддів формуватиметься не у центрі, а знизу – зборами суддів відповідних судів; включення до реєстру судових рішень текстів усіх судових рішень і окремих думок суддів.

Про певні позитивні зрушення у функціонуванні судової системи в Україні свідчать й інші міжнародні індекси та рейтинги, зокрема Індекс верховенства права (закону) в країнах світу, представлений Міжнародною неурядовою організацією World Justice Project [556], який формується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опитувань суспільної думки в 97 країнах і за вісьмома ключовими показниками: обмеження повноважень інститутів влади; відсутність корупції; порядок і безпека; захист основних прав; прозорість інститутів влади; дотримання законів; цивільне правосуддя; кримінальне правосуддя. Фактично, Індекс відображає стан, а в динаміці – результати реформування українського права загалом, судочинства зокрема. Верховенство права в цивільному правосудді оцінюється за такими показниками, як: доступ до правосуддя, свобода від дискримінації та корупції, обмеження впливу уряду, відсутність необґрунтованої затримки, ефективність, доступність, неупередженість цивільного правосуддя. У

кримінальному правосудді верховенство права визначається за такими показниками, як: ефективність, своєчасність, неупередженість, відсутність корупції, відсутність неправомірного впливу уряду, захист прав обвинувачуваних. Традиційно впродовж останніх 5 років лідерами рейтингу є держави Північної Європи. Топ-10 країн, де в 2015 році панує верховенство права, такий: Данія; Норвегія; Швеція; Фінляндія; Нідерланди; Нова Зеландія; Австрія; ФРН; Сингапур; Австралія [559]. Порівняльний аналіз даних 2012 та 2020 рр. свідчить, що в 2012 р. Україна посідала 80 місце з індексом 0,46 [558]; у 2015 р. – 70 місце з індексом 0,48 [558], у 2020 р. – 77 місце з індексом 0,5 [162]. Більш ґрунтовний аналіз свідчить, що, поряд із загальним індексом 0,5, окремі показники відрізняються. Порівняно з 2012 р. [558] показники в 2020 р. [162] змінилися відповідно таким чином: 1) обмеження повноважень інститутів влади – з 0,3 до 0,46; 2) відсутність корупції – з 0,2 до 0,33; 3) прозорість інститутів влади – з 0,4 до 0,55; 4) захист основних прав – з 0,5 до 0,61; 5) порядок і безпека – з 0,7 до 0,73; 6) дотримання законів – з 0,3 до 0,42; 7) цивільне правосуддя – з 0,5 до 0,54; 8) кримінальне правосуддя – з 0,3 до 0,37. Отже, певні позитивні зрушення простежуються у сфері захисту основних прав, прозорості інститутів влади та обмеженні повноважень інститутів влади. Найбільш проблемними сферами й напрямками серед досліджуваних є: корупція, кримінальне правосуддя, дотримання законів. Дані Індексу свідчать про відмінності між станом цивільного й кримінального правосуддя (0,54 і 0,37). Таким чином, масив проблем у сфері правосуддя залишився, а відтак – потребує більш значної уваги як з боку законодавця, так і з боку суддів, адвокатів.

Дослідження стану й проблем судової системи України крізь призму Індексу верховенства права дає підстави зробити такі винувки: функціонування судової системи в Україні характеризується низкою системних проблем, які виявляються впродовж тривалого часу. Системний характер проблем полягає в тому, що вони охоплюють не один чи декілька складників судової системи, а охоплюють її повністю, як на інституційному, так і на функціональному рівні. Найбільш проблемними, крізь призму динаміки Індексу верховенства права, є корупція, кримінальне правосуддя, дотримання законів. Прийняття низки законів у напрямі реформування судочинства й встановлення правосуддя впродовж останніх півтора років з урахуванням європейських правових стандартів дає перші результати. В

Індексі верховенства права Україна просунулася з 80 (2021р.) на 70 (2015 р.), продемонструвала покращення показників у сфері обмеження повноважень інститутів влади, прозорості інститутів влади (у тому числі судової влади), захисту основних прав. Попри деякі позитивні зрушення, найбільш гострими й болючими залишаються проблеми в сфері протидії корупції, кримінального правосуддя, порядку й безпеки. Розв'язанню низки проблем функціонування судової влади в Україні покликані сприяти Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» та Стратегія реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. [437]. Водночас, важливим є усвідомлення того, що подолання проблем у судовій владі залежить не лише від наявності самих законів, а й від клопіткої роботи суддів, працівників апарату, судових виконавців, присяжних, громадян з високою правовою культурою.

Ще один напрям формування довіри до судової влади в Україні пов'язаний із психологічним складником довіри, адже поряд із об'єктивними, суб'єктивними, раціональними чинниками у довірі/недовірі до судової влади важливу роль відіграють ірраціональні чинники, зокрема негативні упередження, стереотипи у ставленні до інститутів державної влади загалом, судової влади зокрема. Значна частина людей не вірить у справедливість, правову захищеність, свої можливості правовими засобами захищати порушені права, стабільність і прогнозованість законодавства, а судову владу розглядають як інститут, що захищає інтереси держави, чиновників і тих, хто володіє значними коштами. Саме тому поряд із правовою освітою важливого значення набуває правовиховний напрям, зміст якого для різних категорій і соціальних груп громадян є відмінним, залежить від освіти, соціального й професійного статусу, віку. Особливої уваги потребує правове виховання молоді, яке за влучним висловлюванням Д. Єрмоленка, передбачає «систематичний, цілеспрямований, керований процес впливу на свідомість молодшої людини з метою формування в неї глибоких і стійких правових уявлень, знань та переконань» [134, с. 243]. Окрім того, правове виховання передбачає вплив одних суб'єктів на інші і має на меті формування в особи активної правової позиції та належного рівня правової культури. Суб'єктами, які здійснюють правове виховання, є зокрема ЗВО, правозахисні ГО. Правовиховний характер мають інформаційні заходи, які проводяться органами судової влади із залученням науковців, експертів,

громадських активістів; лекції суддів. Правове виховання, поряд із загальними цілями, як-то: підвищення рівня правової свідомості громадян, має і конкретні цілі – формування активної правової позиції, умінь і навичок використання правових засобів захисту порушених прав, у тому числі й судового захисту; усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції. Ефективність правового виховання значною мірою залежить від його системного, безперервного, цілеспрямованого, послідовного характеру, оптимальності обраних засобів, рівня підготовки кадрів.

Важливим напрямом формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права є напрям, який зумовлений її правовим складником. У зазначеному напрямі умовно слід виокремити декілька складників. Основоположними є нормативно-правові засади, які закладають підґрунтя реформування судової влади та визначають необхідність і доцільність підвищення довіри до судової влади. У контексті зазначеного першочергове значення мають Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», «Про очищення влади», «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» «Про доступ до публічної інформації». До нормативно-правових засад слід віднести також Концепцію інформаційно-комунікаційної стратегії Ради суддів, яка є комплексом заходів інформаційного, організаційного, нормативно-правового, видавничого та іншого характеру в межах повноважень Ради суддів України та відповідно до чинного законодавства, що направлені на гармонізацію відносин судової влади та суспільства, пропаганду ідей правосуддя, забезпечення зростання рівня довіри до судової влади, об'єктивне висвітлення діяльності судової системи ЗМІ та через веб-ресурси [204]. Особливу роль мав відіграти Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 № 192-VIII [367]. Водночас, поряд із позитивними рисами, цей закон містить і низку недоліків, на які вказувала Рада Європи. Так, у довідці про втілення рекомендацій органів РЄ у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд» було запропоновано 77 рекомендацій, із них: враховано повністю – 27, враховано частково – 21, невраховано – 15. Рекомендацій, які можуть бути втілені лише через конституційні зміни, прийняття інших законів або через зміни на практиці без законодавчих змін, – 14 [119].

До правових засад слід віднести інституційні, які поділяються на дві групи: до першої групи відносяться інституції, які безпосередньо пов'язані з формуванням суддівського корпусу, оцінкою його діяльності, а саме – Громадська рада доброчесності, Вища рада правосуддя (має бути створена до 30 квітня 2019 р. та складатиметься з 21 члена); до другої групи належать, зокрема Національне агентство запобігання корупції, Антикорупційний суд, запровадження інституту е-декларування тощо. Ці органи й інститути пов'язані з формуванням довіри не лише до органів судової, а загалом до державної влади в Україні.

Організаційно-правові засади, до яких належать організація та проведення спільних заходів, участь представників відповідних органів законодавчої та виконавчої гілок влади на засіданнях Ради суддів України, при вирішенні питань, що стосуються забезпечення діяльності суддів чи судів, гарантій їх незалежності; участь у консультаціях, проведення спільних заходів, засідань, нарад; створення спільних координаційних, консультативних органів із залучення ЗМІ тощо.

Інформаційно-комунікативні засади, які спрямовані на забезпечення реалізації конституційних прав на доступ до інформації, у тому числі щодо діяльності судової влади. До них належать та діяльність і ті заходи, які пов'язані зі співпрацею судової влади й ЗМІ, інформація щодо висвітлення та розповсюдження інформації щодо діяльності судової системи, суддів та органів суддівського самоврядування; підготовка аналітичних і довідково-інформаційних матеріалів, що стосуються діяльності РСУ, забезпечення гарантій незалежності судової системи; організація конкурсів серед ЗМІ на найкраще висвітлення діяльності судової влади, професійне, достовірне, юридично грамотне висвітлення роботи судової системи; співпраця з міжнародними організаціями та міжнародними проєктами у питаннях розробки та видання буклетів і брошур про зміст судових процедур, новел щодо суті судової реформи в Україні та ін. Як і в минулі роки, суди проводять здебільшого освітні, просвітницькі та професійні-робочі заходи, аніж медіазаходи. Виникають складнощі у судів із публікацією інформації про них як у власних інформаційних джерелах, так і зовнішніх. Менше третини апеляційних судів проводили пресконференції, брифінги, зустрічі із представниками(-цями) ЗМІ, серед місцевих судів — десята частина опитаних судів, ще менше можуть їх підтвердити посиланнями. Також надали інтерв'ю та/або коментарі — 49 опитаних судів — 23% (9 апеляційних судів — 30%, 36 міських судів — 19%). Традиційно серед освітніх, просвітницьких

заходів найбільше суди проводять днів відкритих дверей для молоді (школярів, студентів) — 26 апеляційних судів — 87%, 136 місцевих судів 73%. Ці показники навіть перевищують минулорічні. Уже провів день відкритих дверей й ВАС. Більшість інформації в приміщеннях судів направлена на сторони процесу. Інформація, цільовою аудиторією якої в першу чергу направлена на пресу, подана у меншості опитаних судів. Абсолютна більшість судів не має окремого приміщення для представників(-ць) медіа. Водночас, 13% судів, що взяли участь у дослідженні, зазначили, що мають окреме приміщення для представників(-ць) медіа та/або застосовують з цією метою інші приміщення. А саме: судові зали, зали для зустрічей із ЗМІ, кімнату для відвідувачів(-ок) суду, кімнату для сторін, конференц-залу. Окрім самоосвіти, способом підвищення професійних якостей членів(-кинь) комунікаційних команд судів є участь у різноманітних освітніх заходах. Такі заходи організовують як органи судової влади та самоврядування, так і громадські організації та міжнародні структури. Варто зазначити, що місцеві суди менше охоплені навчальними програмами, ніж інші [250, с. 95 – 96].

Матеріально-фінансові засади, які створюють матеріальне підґрунтя для налагодження постійно діючої системи навчання та підвищення кваліфікації для суддів і працівників судової влади по здійсненню на високому рівні інформаційної діяльності судової системи; публікації та поширення в судовій системі навчальних посібників, друкованих видань, розроблених спільно з різними міжнародними організаціями з питань, що стосуються формування інформаційного простору судової влади; співпраця з Національною школою суддів України із запровадження тематичних навчальних програм, семінарів для суддів і працівників апарату суду, що стосується інформаційної діяльності судової влади; співпраця з Національною школою суддів України, міжнародними організаціями та міжнародними проєктами у проведенні для суддів та працівників апарату судів серії тематичних тренінгів, що стосуються інформаційної діяльності судової системи та розробки й видання буклетів і брошур про зміст судових процедур, новел законодавства у сфері судочинства та щодо суті судової реформи в Україні. Отже, формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права в частині правового складника передбачає нормативно-правові, організаційні, організаційно-правові, культурно-просвітницькі та інші складники й відповідні заходи.

Висновки до Розділу 3.

Аналіз і узагальнення досвіду підтримання високого рівня довіри суспільства до судової влади в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, ФРН, Швеція, Сингапур, Польща засвідчили, що в цих країнах велика увага надається довірі, її вивченню, пошуку й обґрунтуванню напрямів і засобів її підтримання.

Спільними рисами у підтриманні високого рівня довіри до судової влади є: періодичні емпіричні зрізи довіри, узагальнення їх результатів; пошук нових комплексних форм і засобів підтримання довіри, осердям яких є відкритість і прозорість судової влади та допомога людям у розв'язанні їхніх проблем; тісний зв'язок і зумовленість довіри до судової влади особливостями правової і судової систем, загальними історичними, культурними, моральними особливостями, правовою свідомістю, правовою культурою і правовим менталітетом громадян; високі вимоги до підготовки, добору суддівського корпусу, незалежності суддів, система їх покарань і звільнень; об'єктивність, гласність і прозорість судових процесів; подолання проблем системної корупції в судовій системі; активізація впровадження електронного судочинства; он-лайн трансляція судових процесів; ясність викладу судових рішень; дотримання термінів розгляду справ у судах; доступність правосуддя; належне ставлення співробітників судів до громадськості; виконання судових рішень; рівність перед законом; функціонування суду присяжних; зростання ініціативи судів у комунікативних процесах з громадськістю і ЗМІ; захист репутації судової влади; повага до судової влади й суддів з боку суб'єктів державної влади, політиків; право конституційного контролю; залучення значних ресурсів (людських, матеріальних, організаційних та ін.) для забезпечення процесів прозорості й відкритості діяльності судової влади загалом.

Особливості підтримання високого рівня довіри до судової влади визначаються відмінностями в правовому, соціально-економічному, політичному, культурному, історичному розвитку цих країн, особливостями їх судових систем. У підтриманні високого рівня довіри до судової влади у зарубіжних країнах важливу роль відіграють: історичні й культурні традиції функціонування судової системи, ефективність правотворчої та правозастосовної діяльності англійських судів (Велика Британія); дворівневність і динамічність судової системи, її здатність реагувати на сучасні виклики (проект «Закону про суди двадцять першого століття», США);

«належне обслуговування клієнтів», навчання суддів правил комунікації зі ЗМІ, трансляція судових засідань через Інтернет; виготовлення для представників ЗМІ DVD із записом процесу (Канада); високі вимоги до підготовки й добору суддів, гарантована незалежність судової влади і суддів (ФРН); діяльність «омбудсмена юстиції», комплексний підхід до забезпечення простоти і ясності викладу судових рішень завдяки спеціальним програмам, компаніям («Чітка мова»), запровадження навчальних курсів з питань комунікації для суддів і працівників суду (Швеція); просування ідеї «стратегічних лідерів» у судах, активне використання засобів досудового й позасудового врегулювання спорів (Сингапур).

Напрями й відповідні заходи формування довіри визначаються природою й змістом довіри до судової влади: соціальний складник ставить завдання підвищення соціальної відповідальності, підзвітності судової влади українському суспільству (її основними елементами і формами є: відповідальність суддів за свої рішення в ході апеляційного розгляду справи; прозорість діяльності суддів; «роз'яснювальна підзвітність» перед іншими гілками влади та суспільством загалом; дисциплінарна чи кримінальна відповідальність суддів); етичний складник – необхідність неухильного дотримання суддями високих стандартів поведінки, їх доброчесності, відповідальності за їх порушення; пошук ефективних критеріїв оцінки поведінки суддів установленим стандартам; культурний і когнітивний складники – необхідність узгодженої та системної правопросвітницької і правовиховної роботи суб'єктів судової влади й громадянського суспільства, активізації форм і напрямів їх комунікації в умовах інформаційного суспільства, захисту репутації судової влади; історичний – врахування особливостей правової культури українського суспільства та започаткування нових установок і звичок, насамперед, у сфері запобігання й протидії корупції в судовій та інших системах суспільства; психологічний – розробка програм для суб'єктів судової влади щодо особливостей комунікації з різними верствами громадян; правовий – законодавче визначення й розмежування понять «суддівські стандарти», «суддівська етика», «високі стандарти поведінки», «доброчесність судді»; підвищення вимог до рівня правової культури суб'єктів громадянського суспільства, які впливають на функціонування судової влади в Україні. Результати дослідження, викладені у Розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [279, с. 41 – 43], [280, с. 12 – 15], [284, с. 39 – 43], [288, с. 181 – 183], [289, с. 11 – 13], [292 с. 35 – 38], [540, р. 110 – 132].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на розв'язання зазначеного завдання. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Довіра до судової влади є різновидом довіри як соціального явища, яке упродовж тривалого часу є предметом уваги науковців у різних галузях соціальних наук, зокрема в соціальній філософії, політології, психології, культурології, антропології, соціології, державному управлінні. У межах цих наук накопичено значний масив знань про природу, зміст, роль довіри у суспільстві, який формує підґрунтя дослідження довіри до судової влади. Як складне, комплексне явище, довіра відображає соціальні, культурні, історичні, етичні, психологічні, когнітивні, правові аспекти. Аналіз наукових джерел засвідчив, що довіра до судової влади упродовж тривалого часу не виокремлювалася, а досліджувалася в контексті довіри до права, закону, держави у межах філософії права. Вперше до проблем довіри до правосуддя звернулися у період Нового часу. Гегель був одним із перших мислителів, який безпосередньо звернувся до осмислення феномену довіри у праві, позитивному праві та безпосередньо правосудді. У періоди суспільних трансформацій, втрати довіри до органів державної влади проблеми збереження, відновлення довіри до державної влади загалом цілому та їх наукове осмислення активізуються.

2. Узагальнення й систематизація наукових джерел дають підстави виокремити кілька основних напрямів і аспектів дослідження довіри в сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній науці: 1) філософсько-правові й теоретико-правові дослідження довіри до права, державної влади, правосуддя; 2) у конституційному праві довіра розглядається щодо органів та інститутів державної влади загалом, судової влади зокрема, конституційної легітимності засад

реформування судової влади; 3) в адміністративному праві – довіра щодо органів державної ладі, у контексті принципу захисту легітимних очікувань; 4) у цивільному та цивільно-процесуальному праві – крізь призму принципів справедливості, добросовісності, розумності; свободи договору; зобов'язального права; 5) у кримінальному й кримінально-процесуальному праві – дослідження довіри як способу вчинення злочину; 6) у міжнародному праві – в контексті довіри до міжнародних правових інститутів і органів, національних держав, міжнародного економічного права та збільшення інвестицій. У межах науки судові й правоохоронні органи довіра до судової влади досліджується: крізь призму легітимності судової влади загалом, у контексті реформування судової влади в Україні; у зв'язку з інститутом суду присяжних; принципів судової влади; діяльності судових і правоохоронних органів.

3. Ґрунтуючись на положенні, що довіра до судової влади є одним із різновидів довіри до соціального явища, доведено, що методологія дослідження, яка поряд із філософсько-світоглядними підходами, загальнонауковими й конкретно-науковими методами й засобами пізнання, охоплює здобутки філософії пізнання, філософії права, юридичної антропології, галузевих юридичних наук, а також окремі положення соціальної філософії, психології, соціології, культурології, антропології, політології в частині природи й змісту феномену довіри.

4. Понятійно-категоріальний апарат дослідження теоретико-правових засад формування довіри до судової влади в Україні у контексті утвердження принципу верховенства права охоплює низку понять, які, з одного боку, відображають сферу функціонування судової влади (судова влада, судова система, правосуддя, судочинство, верховенство права, легітимність), а з іншого – сферу правової культури суспільства (суспільна довіра/недовіра до судової влади, правова свідомість, правова культура, правовий менталітет, правове виховання, правомірна поведінка, правопросвітницька діяльність), важливим проявом якої є довіра до судової влади як соціально-правового явища.

5. Природа і зміст довіри до судової влади визначаються синкретичною єдністю соціального, етичного, культурного, історичного, психологічного,

когнітивного, правового складників, які формують підґрунтя теоретико-правових засад її формування в контексті утвердження принципу верховенства права в Україні.

6. Обґрунтовано соціальну, інструментальну й власну цінність довіри до судової влади які належать до сфери повинності, нормативності, цілей, сенсів (соціальна цінність довіри до судової влади виражається в здатності вносити стабільність, упевненість суспільства й громадян у ефективності діяльності судової влади в країні, забезпечувати правосуддя, бути соціально-правовим капіталом у суспільстві; інструментальна цінність полягає в тому, що особи, у разі потреби, в судовому порядку захищають свої права та інтереси, виконують судові рішення; власна цінність полягає в тому, що довіра до судової влади виступає як критерій, показник і загальне мірило ефективності, компетентності діяльності судової влади, правосудності її рішень).

7. На основі використання низки критеріїв можна виокремити різні види довіри до судової влади: 1) за суб'єктами довіри: 1.1) суспільна довіра (довіра українського суспільства, довіра громадськості) до судової влади як однієї з гілок державної влади, яка співвідноситься із довірою до законодавчої та виконавчої влади; 1.2) довіра міжнародної спільноти; 1.3) довіра окремих груп – довіра фахівців (експертів, адвокатів, науковців, членів правозахисних громадських організацій тощо); 1.4) індивідуальна довіра (довіра окремих осіб), що розмежовується на довіру осіб, які мають досвід участі у судових процесах; довіра осіб, які не мають такого досвіду; 2) за об'єктом довіри: 2.1) довіра до судів і їх суддів (місцевих і апеляційних судів, Верховного суду, Вищого антикорупційного суду, Конституційного суду України); 2.2) довіра до Європейського суду з прав людини; 2.3) довіра до окремих судових органів і суміжних інститутів (довіра до органів суддівського самоврядування, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії, органів виконання рішень суду, Громадської ради доброчесності, державних службовців і працівників суду); 3) за часом, тривалістю довіри: 3.1) стійка (традиційна); 3.2) нестійка (інерційна, авансована). Зазначені види довіри мають

спільні риси й, водночас, свої особливості (щодо змісту, проявів, чинників і проблем формування).

8. Довіра до судової влади є одним із проявів правової культури українського суспільства як системи правових цінностей та ідеалів, що відображають стан (рівень) правового розвитку членів суспільства і мають прояв на трьох рівнях: інтелектуальному, емоційно-психологічному і поведінковому, забезпечують їх правомірну поведінку і правомірну діяльність. На інтелектуальному рівні довіра як складник правової свідомості й правової культури суспільства відображає знання законодавства, правову обізнаність і поінформованість; на емоційно-психологічному рівні – утілюється в позитивному ставленні до права та переконаності громадян у необхідності й соціальній корисності законів, режиму законності й правопорядку; на поведінковому рівні – передбачає уміння користуватися правовими засобами – законами та іншими актами в практичній діяльності, уміння дотримуватися заборон, використовувати права, виконувати обов'язки, захищати права, свободи, законні інтереси, у тому числі судовими засобами.

9. У формуванні довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права головну роль відіграє правова активність як найвищий і найскладніший прояв правової культури, і полягає в свідомій, активній, відповідальній діяльності громадян у напрямі підвищення прозорості й підзвітності судової влади перед українським суспільством, з одного боку, відкритості, гласності, активній комунікації органів судової влади з інститутами громадянського суспільства, за умови дотримання європейських стандартів судочинства, з іншого. Така діяльність передбачає різні форми для громадськості, серед них, зокрема: участь у правозахисній діяльності громадських об'єднань, у спільних заходах, що проводяться органами судової влади й інститутами громадянського суспільства, правовиховна й правопросвітницька діяльність. Позитивне значення має лише та правова активність, яка ґрунтується на знаннях і розумінні процесів функціонування судової влади, унеможливорює прояви правової демагогії, правового догматизму, правового дилетантизму. Основними формами правової активності для органів

судової влади є проведення брифінгів, конференцій, відкритих лекцій, різних форм правопросвітницької і правовиховної діяльності. Серед суб'єктів, які найбільшою мірою впливають на формування довіри до судової влади слід виокремити: учасників судових процесів, присяжних і народних засідателів, членів правозахисних громадських організацій.

10. Дослідження сучасного зарубіжного досвіду підтримання високого рівня довіри до судової влади засвідчило, що довіра суспільства загалом, окремих її суб'єктів визнається потужним чинником і джерелом стабільного суспільного й правового розвитку, позитивно впливає на функціонування судової влади в країнах, сприяє формуванню відчуття соціальної єдності. Аналіз і узагальнення досвіду підтримання високого рівня довіри суспільства до судової влади в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, ФРН, Швеція, Сингапур, Польща засвідчили, що в цих країнах велика увага приділяється довірі, її вивченню, пошуку й обґрунтуванню напрямів і засобів її підтримання. Попри відмінності в функціонуванні правових і судових систем цих країн, складність і суперечливість сучасного етапу суспільного розвитку спричиняє зниження загального рівня довіри до державної влади загалом, судової – зокрема. Зазначене спонукає до пошуку нових форм і засобів підтримання довіри до судової влади.

11. Спільними рисами у підтриманні високого рівня довіри до судової влади є: періодичні емпіричні зрізи довіри, узагальнення їх результатів; пошук нових комплексних форм і засобів підтримання довіри, основою яких є відкритість і прозорість судової влади та допомога людям у розв'язанні їхніх проблем; тісний зв'язок і зумовленість довіри до судової влади особливостями правової і судової систем, загальними історичними, культурними, моральними особливостями, правовою свідомістю, правовою культурою і правовим менталітетом громадян; високі вимоги до підготовки, добору суддівського корпусу, незалежності суддів, система їх покарань і звільнень; об'єктивність, гласність і прозорість судових процесів; подолання проблем системної корупції в судовій системі; активізація впровадження електронного судочинства; он-лайн трансляція судових процесів; простота і ясність викладу судових рішень; дотримання термінів розгляду справ у

судах; доступність правосуддя; належне ставлення співробітників суддів до громадськості; виконання судових рішень; рівність перед законом; функціонування суду присяжних; активна комунікація судів і ЗМІ; зростання ініціативи судів у комунікативних процесах з громадськістю і ЗМІ; захист репутації судової влади; повага до судової влади й суддів з боку суб'єктів державної влади, політиків; право конституційного контролю; залучення значних ресурсів (людських, матеріальних, організаційних) для забезпечення процесів прозорості й відкритості діяльності судової влади загалом.

12. Напрями й `відповідні заходи формування довіри визначаються природою й змістом довіри до судової влади: соціальний складник ставить завдання підвищення соціальної відповідальності, підзвітності судової влади українському суспільству (її основними елементами і формами є: відповідальність суддів за свої рішення в ході апеляційного розгляду справи; прозорість діяльності суддів; «роз'яснювальна підзвітність» іншим гілками влади та суспільству загалом; дисциплінарна чи кримінальна відповідальність суддів); етичний складник – необхідність неухильного дотримання суддями високих стандартів поведінки, їхньої доброчесності, відповідальності за їх порушення; пошуку ефективних критеріїв оцінки поведінки суддів установленим стандартам; культурний і когнітивний складники – необхідність узгодженої та системної правопросвітницької і правовиховної роботи суб'єктів судової влади й громадянського суспільства, активізації форм і напрямів їх комунікації в умовах інформаційного суспільства, захисту репутації судової влади; історичний – врахування особливостей правової культури українського суспільства та започаткування нових установок і звичок, насамперед, у сфері запобігання й протидії корупції в судовій та інших системах суспільства; психологічний – розробка програм для суб'єктів судової влади щодо особливостей комунікації з різними верствами громадян; правовий – законодавче визначення й розмежування понять «суддівські стандарти», «суддівська етика», «високі стандарти поведінки», «доброчесність судді»; підвищення вимог щодо рівня правової культури суб'єктів громадянського суспільства, які впливають на функціонування судової влади в Україні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А. Системное познание мира. Москва : Политиздат, 1985. 263 с.
2. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия: учебник. Изд-е второе, перераб и доп. Москва: Проспект, 2015. 588 с.
3. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
4. Алёшин С. В. Доверие как социокультурный феномен : автореф. дисс... канд. фил. наук: 09.00.11. Краснодар, 2012. 32 с.
5. Алльєро С., Аллісон М., Баудел Д., Букіна Л. Є., Бурк К. та ін. Сучасне управління в суді: навч.-практ. посібн. / відп. ред. І. П. Голосніченко, Пітер Г. Соломон молодший. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 528 с.
6. Андрущенко Г. І. Довіра як фактор життєдіяльності суспільства: монографія. Кривий Ріг : ФОП Чернявський Д. О., 2015. 352 с.
7. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4. Москва : Мысль, 1983. 830 с.
8. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / пер. с англ.; под ред. С. К. Мордовина. 10-е изд. Санкт – Петербург : Питер, 2009. 848 с.
9. Артёмова Т. І. Економіка довіри як прообраз інституційної архітекτονіки. *Економічна теорія*. 2010. № 3. С. 60 – 67. URL: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3. - Дата доступу : 02.05.2020.
10. Астанина А. Б. Развитие представлений о доверии как психологическом феномене в зарубежной науке. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова*, 2010. Т. 16, № 1. С. 139 – 143.
11. Ахтирська Н. М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 83 – 89.
12. Бабаскін А. Ю. Щодо поняття кредит у цивільному праві. *Держава і право*. Вип. 56. С. 256 – 260. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64452/48-Babaskin.pdf?sequence=1>. - Дата доступу: 02.05.2020.

13. Бабенко К. Судова влада і громадська думка : проблеми взаємовпливу. URL: <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/864/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
14. Бангалорські принципи поведінки суддів: схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text. – Дата доступу: 02.05.2020.
15. Банчук О. Класичний суд присяжних в Україні може запрацювати з 2021 року. *Урядовий портал*. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-klasichnij-sud-prisyazhnih-v-ukrayini-mozhe-zaprasyuvati-z-2021-roku>. – Дата доступу: 02.05.2020.
16. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ : ІКЦ Леста, 2005. 116 с.
17. Баренбойм П. Д. 3000 лет доктрины разделения властей. Суд Сьютера. Москва : Белые мальвы, 1996. 175 с.
18. Баштанник А. Г. Удосконалення організаційно-правового забезпечення механізмів регулювання діяльності органів державної влади у процесі адміністративної реформи. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 11– 12. С. 71 – 76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2014_11-12_11. – Дата доступу: 02.05.2020.
19. Баштанник А. Організаційно-правові механізми регулювання діяльності органів державної влади в умовах реформ. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1. С. 186 – 195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2015_1_21. – Дата доступу: 02.05.2020.
20. Без забезпечення прозорості конкурсу довіра до Вищого антикорупційного суду неможлива: громадські організації. Фондація DEJURE. URL: <https://dejure.foundation/news/bez-zabezpechennia-prozorosti-konkursu-dovira-do-antykorsudu-nemozhlyva>. – Дата доступу: 02.05.2020.
21. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия. Москва : Прогресс-Традиция, 2007. 464 с.
22. Белякова Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. Круглый стол по религиозному образованию и диаконии. Москва : Культ., центр Духов. библиотека, 2004. 664 с.
23. Бергендаль М. Персональный подход к гражданам, предлагаемый шведскими

судебными чиновниками. Работа по укреплению доверия к шведской судебной системе. *Доверие к правосудию: сборник материалов международного научно-практического семинара в рамках сотрудничества с органами судебной власти Российской Федерации и Швеции* (15 – 16 сентября, Вологда). Вологодский областной суд, Сев.-Зап. Ин-т (филиал) ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Вологда : ИП Валеева В. Н., 2014. С. 23 – 33.

24. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.

25. Береза В. О. Довіра до влади як показник політичної соціалізації особистості. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 98. С. 265 – 268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_98_72. – Дата доступу: 02.05.2020.

26. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. с англ. 2-е изд. Москва : ИНФРА М – НОРМА, 1998. 624 с.

27. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем : сб. переводов / под ред. В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина. Москва : Прогресс, 1969. С. 23 – 82.

28. Берхем В. Вступ до права та правової системи США. Київ : Издательство «Україна», 1999. 542 с.

29. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.

30. Бибило В. Н. Судебные системы зарубежных государств: уч.- метод. пособ. для студентов юрид. спец. Минск : БГУ, 2012. 97 с.

31. Битяк Ю. П. та доц. Яковюк І. В. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. проф. Харків : Право, 2007. 248 с.

32. Бігун В. С. Людина в праві : аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 22 с.

33. Бізнесу все ще бракує довіри у взаємодії з судами — опитування ЕВА. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/20/660739/>. – Дата доступу: 25.05.2020.

34. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 56 – 66. URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59780/06-Biloshytskyi.pdf?sequence=1>. – Дата доступу: 02.05.2020.

35. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва : Наука, 1973. 271 с.
36. Бобровник С. Нові аспекти дослідження теорії судової влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 337 – 339.
37. Бойко В. Чинники негативного впливу на судову владу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5 (279). С. 323 – 327.
38. Бойко М. Судді в профілі або Чи варто володарям мантий заводити віртуальні знайомства та хизуватися особистими світлинами в Інтернеті. *Закон і Бізнес*. 17.01.2015. ВЗ (1197) URL: https://zib.com.ua/ua/113938-chi_varto_suddyam_zavoditi_virtualni_znayomstva_ta_hizuvatis.html. – Дата доступу: 02.05.2020.
39. Бойко В. Ф. Право людини на правосуддя (Судове право України) : навч. посіб. / В. Ф. Бойко, В. О. Євдокимов, О. Х. Юлдашев. Київ : Варта. МАУП, 2003. 256 с.
40. Бондаренко В. Ф., Бохан В. Ф., Журомский С. И. и др. Книга народного заседателя / под ред. А. А. Здановича; 2-е изд., перераб. и доп. Минск : Беларусь, 1984. 256 с.
41. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. Москва : Российское право, 1992. 320 с.
42. Бонтлаб В. Новели правового регулювання виконання судових рішень у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство, право*. 2016. № 8. С. 4 – 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_8_2. – Дата доступу: 02.05.2020.
43. Борденюк В. І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 5. С. 151 – 163.
44. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
45. Бринцев О. В. Судебная власть. Правосудие: пути реформирования в Украине. Харьков : Ксилон, 1998. 186 с.

46. Брызгалов А. И. О некоторых теоретико - методологических проблемах юридической науки на современном этапе. *Государство и право*. 2004. № 4. С. 17 – 22.
47. Булина А. М. Проблеми правового забезпечення адміністративної реформи у сфері місцевої публічної влади. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2(3). С. 115 – 118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_6.2%283%29__23. – Дата доступу: 02.05.2020.
48. Б'юрегард проти Канади (Beauregard v. Canada). 1980. 2 S.C.R. 56. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Beauregard_v_Can. – Дата доступу: 02.05.2020.
49. Валенте проти Королеви. Valonte v. The Queen, 1985. 2 SCR. 673. № 17583. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/108/index.do>. – Дата доступу: 02.05.2020.
50. Вебер М. Избранные произведения; (пер. с нем.) / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. Москва : Прогресс, 1990. 804 с.
51. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. С. 273 – 306.
52. Велика хартія суддів КРЄС (2010 р.), пункт 1. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/EU_Standarts_book_web-1.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.
53. Веллинг Г. Требования к судьям должны быть самые жесткие. URL: <https://www.zakon.kz/4721419-gerd-velling-trebovaniya-k-sudjam.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.
54. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика. : автореф. дис. ...канд.. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя, 2016. 20 с.
55. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. *Судова влада України*. Офіційний вебсайт. URL: [https://court.gov.ua/inshe/mss/Висновок № 16\(2013\) Про відносини між суддями та адвокатами](https://court.gov.ua/inshe/mss/Висновок_№_16(2013)_Про_відносини_між_суддями_та_адвокатами). Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
56. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів

«Судочинство та інформаційні технології». *Верховний суд України*. Офіційний веб-сайт. URL:

[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6). – Дата доступу: 02.05.2020.

57. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про місце судової влади та її відносини з іншими гілками влади в сучасних демократіях. URL: <https://rm.coe.int/-18-2015-/1680792013>. – Дата доступу: 02.05.2020.

58. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. *Судова влада України*. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

59. Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівні. *Судова влада України*. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

60. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. *Судова влада України*. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

61. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство», пункт 7. *Судова влада України*. Офіційний веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. - Дата доступу: 02.05.2020.

62. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів. *Судова влада України*. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

63. Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства. *Судова*

влада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

64. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів. Офіційний вебсайт. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

65. Висновок № 16 (2013) Про відносини між суддями та адвокатами. Судова влада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

66. Висновок № 17 (2014) Консультативної Ради Європейських суддів про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади. Судова влада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

67. Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права. Судова влада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

68. Витгенштейн Л. О достоверности (фрагменты). *Вопросы философии*. 1984. № 8. С. 142 – 149.

69. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Офіційний веб сайт URL: <http://vkksu.gov.ua/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

70. Вища рада правосуддя. Офіційний вебсайт. URL: <https://hcj.gov.ua/>. - Дата доступу: 02.05.2020. – Дата доступу: 02.05.2020.

71. Вищий антикорупційний суд. Офіційний вебсайт. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/info_sud/competence/. - Дата доступу: 02.05.2020.

72. Відкритий Суд оприлюднив результати опитування щодо рівня довіри до судової влади. *Відкритий Суд*. Юридичний блог. URL: <http://open-court.org/important/13095/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

73. Вільгушанський М. Й. Суди загальної юрисдикції в системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ...д-ра наук: 12.00.10, 12.00.07. Нац. Ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2013. 32 с.

74. Вітвіцький С. С. Державний та громадський контроль в умовах розвитку

громадянського суспільства: питання взаємозв'язку та взаємообумовленості. *Форум права*. 2013. № 3. С. 88 – 92.

75. Волкова Л. Для представителей законодательной ветви власти США независимость судей – это презумпция, позволяющая создать сильный независимый суд. *Юридическая практика*, 10 мая 2016 года. URL: <https://pravo.ua/dlja-predstavitelej-zakonodatelnoj/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

76. Волянська О. В., Підкуркова І. В. Довіра до суду як чинник довіри до публічної влади: міжнародний та національний виміри. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія : Політологія. 2018. № 2. С. 151 – 165.

77. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права. Москва : Юридическая литература, 1976. 119 с.

78. Воскобитова Л. А. Сущностные характеристики судебной власти: монография. Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. 160 с.

79. Гаврилов М. І. Філософія демократичної державності : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Донецький держ. ун-т управління. Донецьк, 2006. 417 арк.

80. Гаврилюк Т. Довіра до міліції як передумова та результат її ефективної діяльності. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 66 – 73. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_2\(14\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_2(14)_8). – Дата доступу: 02.05.2020.

81. Гаруст Ю. В., Бондаренко О. С. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади. *Право та інновації*. 2016. № 2. С. 41 – 47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_2_8. – Дата доступу: 02.05.2020.

82. Гегель Г. В. Ф. Философия права: пер. с нем./ ред. и сост. Д. А. Коримов и В. С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.

83. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх. Основы философии права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.

84. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Соч. Т.1. Москва : Мысль, 1979. 238 с.

85. Герберт Дитер, Розенштиль Лутц фон. Организационная психология. Человек и организация / пер с нем. А. В. Верников, А. Ф. Ковалев. Харьков : Изд-во Гуманит.

Центр. 2006. 624 с.

86. Гидденс Э. Социальные изменения в современном мире. Социология. 2 издание. Москва : Едиториал УРСС, 2005. Ч. 5. С. 368 – 375. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/16.php. – Дата доступу: 02.05.2020.

87. Гладій С. В. Легітимність судової влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

88. Глухачов Є. Ф. Задоволення соціальних потреб населення як умова підвищення його довіри до влади : моногр. / Є. Ф. Глухачов, Т. Б. Хомуленко, С. М. Клімова та ін.; за заг. ред. доц. Є. Ф. Глухачова. Харків: Вид-во Хар. НАДУ «Магістр», 2005. 182 с.

89. Голова ВРП А. Овсієнко Нам потрібно не відновлювати, а укріплювати, те що у нас є, – довіру суспільства до суду. *Закон і бізнес*. Офіційний вебсайт. URL: https://zib.com.ua/ua/139662nam_potribno_ne_vidnovlyuvati_a_ukriplyuvati_te_scho_u_nas_e.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

90. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 44 с.

91. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Т. 1 : Верховенство права: від ідеї — до доктрини. Київ: Фенікс, 2006. 624 с.

92. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Т. 2 : Верховенство права: від доктрини — до принципу. Київ : Фенікс, 2006. 653 с.

93. Головатий С. П. Верховенство права: глухі кути вітчизняної юридичної доктрини. *Наукові записки НаУКМА*. 2008. С. 31– 36. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6300>. – Дата доступу: 02.05.2020.

94. Головаха Е. И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе. Избранные труды по социологии: в 3 т. Т.1: Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики / сост., ред., вступ. статья Е. И. Головахи. Киев: Факт, 2008. С. 63 – 86.

95. Городовенко В. В. Актуальні проблеми забезпечення відкритості судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 12 (136). С. 22 – 27.

96. Городовенко В. В. Народні засідателі у судочинстві України: *PRO ET*

- CONTRA*. Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту Дніпропетров. Держ. ун-ту внутр. справ. 2011. № 4. С. 8 – 4.
97. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
98. Господарський процесуальний кодекс України (від 06.11.1991 № 1798-XII). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1798-12>. – Дата доступу: 02.05.2020.
99. Гоч Р. М. Чинник довіри в економічних відносинах сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. ІС НАН України. Київ, 2013. 16 с.
100. Гоч. Р. Функції довіри в економічних відносинах суспільства: теоретичні підходи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 1. С. 58 – 79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2013_1_6. – Дата доступу: 02.05.2020.
101. Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «право». 2012. № 2(6). <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
102. Громадська довіра: неупереджене правосуддя та юстиція : матеріали укр.-канад. конф., 1–3 жовтня 1997 р. Українська правнича фундація. Київ : Право, 1999. 115 с.
103. Громадська рада доброчесності. Офіційний вебсайт. URL: <https://grd.gov.ua/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
104. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве: монография. Харьков : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. 144 с.
105. Грошевский Ю. М., Марочкин И. К. Органы судебной власти в Украине. Киев : Ин Юре, 1997. 20 с.
106. Грубінко А. В., Ярчук Н. М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід і вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2014. № 1. С. 11– 15.
107. Гудима Д. А. Соціально - антропологічний підхід до дослідження прав людини: деякі евристичні можливості. *Актуальні проблеми держави і права*.

Збірник наукових праць. Випуск 40. Одеса : «Юридична література». 2008. С. 64 – 69.

108. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 55 – 67.

109. Давид Р., Жоффре – Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 1999. 400 с.

110. Данкин Д. М. Доверие: Политический аспект. Безопасность Евразии; Ин-т стратег. исслед. Фонда нац. и междунар. безопасности. Москва : Интел Тех, 1999. 237 с.

111. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 364 с.

112. Демічева В. В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 192 с.

113. Демьяненко А. Н. Доверие как мотив правового поведения. *Мировой судья*. 2010. № 3. С. 5– 9.

114. Джуліан В. Робертс. Довіра громадськості до системи кримінального правосуддя в Канаді: порівняльний і контекстуальний аналіз (Public Confidence in Criminal Justice in Canada: a comparative and contextual analysis). *Канадський журнал криміналістики і кримінальної юстиції* (Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice). 2007. С. 75– 107. URL: <https://www.utpjournals.press/toc/cjccj/49/1>. – Дата доступу: 02.05.2020.

115. Для представителей законодательной ветви власти США независимость судей – это презумпция, позволяющая создать сильный независимый суд – Л. Волкова, член Совета судей Украины. *Юридическая практика*, 10 мая 2016 года. URL: <http://pravo.ua/news.php?id=54017>. – Дата доступу: 02.05.2020.

116. Доверие жителей Латвии к правительству – одно из самых низких в ЕС. *Новости Латвии*. URL: <https://ru.sputniknewslv.com/Latvia/20170623/5140418/V-Latvii-doverie-k-pravitelstvu-odno-iz-samyh-nizkih-v-ES.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.

117. Доверие к правосудию: сборник материалов международного научно-практического семинара в рамках сотрудничества с органами судебной власти Российской Федерации и Швеции (15-16 сентября, г. Вологда) / Вологодский областной суд, Сев.-Зап. ин-т (филиал) ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Вологда : ИП Валеева В. Н., 2014. 92 с.
118. Довідка з питання оплати роботи суддів Провінційного суду острова Принца Едварда. Reference re Remuneration of Judges of the Provincial Court of Prince Edward Island: рішення Європейського суду з прав людини від 18.09.1997. 3 S.C.R. 3 (заява № 24508, 24778). URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1541/index.do/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
119. Довідка про втілення рекомендацій органів Ради Європи у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд». 2015. URL: http://eu.pravo.org.ua/uk/news/view?news_id=114. – Дата доступу: 02.05.2020.
120. Довіра до суду та судова реформа: діалог між заінтересованими сторонами. The Aspen Institute. Офіційний вебсайт. URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/dovira-do-sudu/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
121. Довіра населення до судової влади становить 16 відсотків – дослідження Програми USAID «Нове правосуддя». Рада суддів України. 24.10.2018 р. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/dovira-naselenna-do-sudovoi-vladi-stanovit-16-vidsotkiv-doslidzenna-programi-usaid-nove-pravosudda>. – Дата доступу: 02.05.2020.
122. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях. *Мировая экономика и международные отношения*. 1999. № 6. С. 85 – 93.
123. Договір про Європейський Союз, Маастрихт, 7 лютого 1992 р. (консолідована версія). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10267>. - Дата доступу: 02.05.2020.
124. Докторова Д. Теоретичні підходи до розуміння поняття «довіра». *Соціологічні студії*. 2014. № 1. С. 50 – 62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2014_1_9. – Дата доступу: 02.05.2020.
125. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів. 2007. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
126. Дудар С. «Верховенство права» у контексті проблеми інтеграції національних

правових систем у межах європейського правового простору (теоретичний аналіз значень терміна). *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 53 – 57.

127. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Москва : Канон, 1996. 178 с.

128. Елл проти провінції Альберта (Ell v. Alberta). 2003. 1 SCR. 857, 2003 SCC 35. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2067/index.do>. – Дата доступу: 02.05.2020.

129. Європейська Бізнес Асоціація. Судовий Індекс Асоціації. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analitsya/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

130. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Верховенство права. Доповідь, схвалена Венційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25 - 26 березня 2011 року), на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван ДАЙК (член Комісії, Нідерланди) пані Грет ГАЛЛЕР (член Комісії, Швейцарія) пан Джефрі ДЖОУЕЛ (член Комісії, Велика Британія) пан Каарло ТУОРИ (член Комісії, Фінляндія). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr). – Дата доступу: 02.05.2020.

131. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Ради Європи (CEPEJ). Офіційний вебсайт ВККСУ. URL : <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/spivrobitnitstvo-z-radou-evropi-ta-evropeyskim-souzom/ewropiejska-komisiia-z-pitan-iefiektiwnosti-prawosuddia-radi-ewropi-cepej/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

132. Європейська конвенція з прав людини (Рим, 4.XI.1950). URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00DQM7804F>. – Дата доступу: 02.05.2020.

133. Європейський суд з прав людини. Офіційний вебсайт. URL: echr.coe.int. – Дата доступу: 02.05.2020.

134. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2012. 292 с.

135. ЄСПЛ надає офіційну статистику щодо кількості справ на щорічній основі, див. останню статистику на сайті Суду: URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf. – Дата

доступу: 02.05.2020.

136. Жернаков М. Про користь належної комунікації, або суддя в твітері. Офіційний блог Михайла Жирнакова. 29.01.2015.

URL: https://lb.ua/blog/mykhailo_zhyrnakov/293698_pro_korist_nalezhnoi_komunikatsii.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

137. Жук М. Історичні аспекти становлення оціночних понять у цивільному праві. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія "Право"*. 2011. № 2 (4). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zmsutp.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

138. Жуков С. Професійна етика суддів: правові аспекти. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 12. С. 182 - 185. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/34.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

139. Жукровський Я. Загравання з публічністю, або Хто така «громадськість» і з чим її їдять. *Закон і бізнес*. 5 – 11 липня. 2014 р. № 27. URL: https://zib.com.ua/ua/91975-hto_taka_gromadskist_i_z_chim_ii_i. – Дата доступу: 02.05.2020.

140. Заболотная Г. М. Феномен доверия и его социальные функции. *Вестник РУДН. Серия Социология*. 2003. № 1 (4). С. 67 – 73.

141. Завальнюк В. В. Методологія юридичної антропології: пошуки ефективної дослідницької програми. *Молодий вчений*. № 8 (35) серпень, 2016. С. 84 – 88. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/8/19.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

142. Завгородня В. М. Принцип захисту легітимних очікувань в адміністративному праві ЄС та перспектив його впровадження в Україні. *Правовий вісник академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 25 – 30. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/51994/6/Zavhorodnia_Pryntsyp_zakhystu_lehitymnykh_ochikuvan.pdf;jsessionid=0761438FE67F037C66A2916701C36795. – Дата доступу: 02.05.2020.

143. Загальна декларація прав людини: від 10.12.1948 р. № 995_015 : URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Дата доступу: 02.05.2020.

144. Заєць А. П. Легітимація приписів держави як кінцева стадія державотворення. *Державно-правова реформа в Україні*. Київ : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 1997. С. 54 – 56.

145. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер. 2006. 688 с.
146. Замятин В. Судейская волокита дорого обходится гражданам. *Российская юстиция*. 2002. № 3. С. 38 – 42.
147. Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України від порушень з боку вищих органів державної влади: моніторинг діяльності за 2010 рік – перше півріччя 2011. Юлія Кириченко. Центр політико-правових реформ. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/20102011-59922731>. – Дата доступу: 02.05.2020.
148. Звіт «Ставлення громадян України до судової системи». Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова; Рада суддів України; Проект Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
149. Звіт «третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи». URL: <https://dejure.foundation/library/treteyski-sudy-v-ukraini-stan-statystyka-praktyka-ta-perspektyvy>. – Дата доступу: 02.05.2020.
150. Звіт ЄСПЛ за 2019 рік. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/zvit-yespl-za-2019-rik>. – Дата доступу: 02.05.2020.
151. Звіт з моніторингу діяльності Конституційного суду України щодо розгляду конституційних скарг. Програма USAID «Нове правосуддя» 2019. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Zvit-z-monitoringu-diyalnosti-Konstitutsijnogo-Sudu-shhodo-rozglyadu-konstitutsijnih-skarg.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
152. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». 24 червня 2019 р. Разумков Центр. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>. – Дата доступу: 02.05.2020.
153. Звіт ЦППР за результатами програми моніторингу судових процесів в Україні. 2018. URL: <https://rpr.org.ua/news/zvit-tsppr-za-rezultatamy-prohramy-monitorynhu-sudovyh-protsesiv-v-ukrajini>. – Дата доступу: 02.05.2020.
154. Зданович А. А. Книга народного заседателя. Минск : Беларусь, 1974. 320 с.

155. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину поняття і кримінально - правове значення. URL: http://bookwu.net/book_zlovzhivannya-doviroyu-yak-sposib-vchinennya-zlochynu-ponyattya-i-kriminalno-pravove-znachennya_898/16_1.4. – Дата доступу: 02.05.2020.
156. Зміцнення суддівської незалежності та самоврядування. USAID від американського народу. Програма USAID «Нове правосуддя». Офіційний сайт. URL: https://newjustice.org.ua/uk/program_areas/zmitsnennya-suddivskoyi-nezalezhnosti/. – Дата доступу: 02.05.2020.
157. Иванов А. В. Сознание и мышление. Москва: МГУ, 1994. 130 с.
158. Ильин В. В. Мера. Диалектика материального мира. *Онтологическая функция материалистической диалектики*. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. С. 140 – 141.
159. Ильин И. А. О сущности правосознания. Москва : Парог, 1993. 237 с.
160. Ильин И. А. Путь духовного обновления; Путь к очевидности. Москва : Институт русской цивилизации, 2011. 1216 с.
161. Индекс Независимости Судебной Системы (ИНСС). URL: <http://iji-index.org/iji-r>. – Дата доступу: 02.05.2020.
162. Индекс верховенства закона в WJP 2020. World Justice Project. URL : <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>.
163. Индекс верховенства закона в странах мира в 2019 году. Центр гуманитарных технологий. URL: <https://gtmarket.ru/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
164. Іванська Т. Колишній міністр юстиції і генпрокурор Польщі Єжи Яскерня — про суддівські проблеми Варшави й Києва та польський досвід для українських реформ. *Новинарня*. URL: <http://novynarnia.com/2016/10/03/eks-ministr-yustitsiyi-polshhi-koruptsiya-v-ukrayini-umova-isnuvannya-sistemi/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
165. Ігнатченко І. Г. Проблемні питання функціонування Верховного Суду в аспекті реалізації принципу верховенства права. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк - Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 21– 23.
166. Інструменти зміцнення довіри до суду в Україні. Аналітична записка. Центр економічної стратегії. 26 вересня 2019 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/%D0%A6%D0%9F%D0%9F%D0%A0-final-UA-2.pdf>. – Дата

доступу: 02.05.2020.

167. Інтерв'ю з М. Козюброю. Верховенство права. *Законодавчий бюлетень*. Київ, 2005. URL: вебпортал www.irex.kiev.ua/media. – Дата доступу: 02.05.2020.

168. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Львів, 2015. 211 с.

169. Каблак П. І. Дифамація як спосіб незаконного впливу на суддів та права людини: пошук рівноваги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 326 – 332. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_50. – Дата доступу: 02.05.2020.

170. Каблак П. І. Деякі міркування щодо визначення поняття «громадськість» у контексті налагодження взаємовідносин із судовою владою. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 186 – 189.

171. Каблак П. І. Значення громадянського суспільства та демократії у становленні взаємодії судової влади і громадськості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 2. Том 3. Херсон, 2015. С. 161 – 166.

172. Каблак П. І. Судді як користувачі соціальних мереж в Інтернеті: правові та етичні аспекти. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 125 – 130.

173. Каблак П. І. Суди та громадськість: зарубіжний досвід взаємодії. *Порівняльно - аналітичне право*. 2014. № 4. С. 214 – 218. URL: http://www.pap.in.ua/4_2014/58.pdf. – Дата доступу : 02.05.2020.

174. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право. 2008. 288 с.

175. Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні : проблеми та перспективи впровадження. Київ : Ін-т громад. сусп-ва: ТОВ «ІКЦ Леста», 2007. 40 с.

176. Кант И. Критика практического разума. Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. Санкт – Петербург : Наука, 1995. 300 с.

177. Квасневская Н. Д. Реформирование судебной системы Украины: Ожидания и реалии. *Legea si viata (Закон и жизнь)*. 2016. № 2/2 (290). С. 55 – 57.

178. Квасневська Н. Д. Мета функціонування судової системи України. *Право.ua*.

2015. № 4. С. 56 – 59.

179. Квасневська Н. Д. Судово - правова політика в умовах реформування судоустрою та судочинства: позитивні та проблемні моменти. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2 (28). С. 80 – 85.

180. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). Москва : Аванта +, 2001. 560 с.

181. Кивалов С. В., Оборотов Ю. Н. Введение в украинское право. (2-е изд., перераб. и доп.). Одесса : Юридическая литература, 2009. 768 с.

182. Кириенко О. Доверительные соотношения. *Юридическая практика*. 29.04.2014. № 17.

183. Кирилюк Р. Електронний суд – це суд, двері якого відкриті цілодобово для кожного. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/36478-golova_derzhavnoi_sudovoi_administracii_ukraini_ruslan_kiril.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

184. Кириченко Ю. Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України від порушень з боку вищих органів державної влади: моніторинг діяльності за 2010 – 2011 роки. Центр політико-правових реформ. Київ : Атіка, 2011. 48 с.

185. Ківалов С. В. , Полянський Ю. Є., Долежан В. В., Бакаянова Н. М., Свида О. Г. Реформування судової влади та суміжних інститутів в Україні. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. № 17. С. 5 – 24.

186. Кобак М. В. Відновлення довіри суспільства до суду як необхідна умова реформування судоустрою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридична. 2016. Вип. 2. (3). С. 76 – 78.

187. Коваль Д., Вовк Р. Чи виграно битву? Право вето міжнародних експертів на етапі добору суддів України до Антикорупційного Суду. *Юридична газета*. 10 вересня 2018 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chi-vigrano-bitvu-pravo-veto-mizhnarodnih-ekspertiv-na-etapi-doboru-suddiv-ukrayini-do-antikorupciyn.html/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

188. Ковальський В. Судова реформа від Зеленського : чи поверне вона довіру українців до судової влади? *Юридичний вісник України*. LexInform. Юридичні новини України. URL: lexinform.com.ua/zakonodavstvo/sudova-reforma-vid-

zelenskogo-chy-poverne-vona-doviru-ukrayintsiv-do-sudovoyi-vlady/. – Дата доступу: 02.05.2020.

189. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно - правовій практиці : монографія. Київ : Логос, 2011. 392 с.

190. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти: дис. ... д-ра юрид. н.: 12.00.01. Острог, 2011. 477 с.

191. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов. Москва: НОРМА, 2002. 480 с.

192. Кодекс адміністративного судочинства України, 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35 – 36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – Дата доступу: 02.05.2020.

193. Кодекс суддівської етики. Затверджений Рішенням XI (чергового) з'їзду суддів України. 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4>. – Дата доступу: 02.05.2020.

194. Кожем'якіна О. М. Феномен інституціональної та генералізованої довіри: спроба категоріального аналізу. *Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая*. Вып. 40 – 42. Донецьк, ДонНТУ, 2011. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/23744>. – Дата доступу: 02.05.2020.

195. Козырева П. М. Межличностное доверие в контексте формирования социального капитала. *Социологические исследования*. 2009. № 1. С. 43 – 54.

196. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С.6 – 18.

197. Козюбра М. І. Судова влада в Україні. *Право України*. 2009. № 12. С. 47 – 63.

198. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика. *Право України*. 2013. № 9. С. 270 – 288.

199. Коментар до Кодексу суддівської етики. Затверджено рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 р. №1. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>. – Дата доступу: 02.05.2020.

200. Конвенція ООН проти корупції. Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006, ВВР, 2006, N 50, ст.496. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. – Дата доступу: 02.05.2020.

201. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004. - Дата доступу: 02.05.2020. – Дата доступу: 02.05.2020.
202. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996. № 30. ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Дата доступу: 02.05.2020.
203. Конфуций. Беседы и суждения. ООО «Издательство «Эксмо», 2015. 121 с.
204. Концепція інформаційно-комунікаційної стратегії Ради суддів. Підготовлена Радою суддів України спільно з Проектом агентства США з міжнародного розвитку (USAID) “Справедливе правосуддя” та Центром суддівських студій URL: <http://court.gov.ua/userfiles/rsu.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
205. Концепція судово - правової реформи в Україні 1992 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992. № 30. ст. 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>. – Дата доступу: 02.05.2020.
206. Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Концепція реформування судової влади України. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 6 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_3. – Дата доступу: 02.05.2020.
207. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2002. 205 с.
208. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія Київ: Атіка, 2008. 352 с.
209. Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива). *Правоведение*. 2011. № 5. С. 8 – 26.
210. Кравченко В. Категоріальний апарат у конструюванні дефініції «довіра»: психологічний дискурс. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2014. Вип. 19 (1). С. 94 – 101. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2014_19\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2014_19(1)_15). – Дата доступу: 02.05.2020.
211. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова Європейської інтеграції України: дис. ... д.ю.н.: 12.00.10. Львів: Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», 2015. 217 с.

212. Кравчук В., Кравчук В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3. С. 11 – 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_3_4. – Дата доступу : 02.05.2020.
213. Країни G20 прийняли план по спільній боротьбі з корупцією. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/strany-g20-prinyali-plan-po-sovmestnoy-borbe-s-korrupsiyey-12112010130400>. – Дата доступу: 02.05.2020
214. Крейденикова В., Шибя І. 200 vs 100: скільки суддів потрібно у Верховному Суді. *Українська правда*. 23 січня 2020 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/01/23/7238124/>. - Дата доступу: 02.05.2020.
215. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). Конвенцію ратифіковано із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006, ВВР, 2006, № 50, ст.497. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2007, N 47-48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101. – Дата доступу: 02.05.2020.
216. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25 – 26, ст. 131. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>. – Дата доступу: 02.05.2020.
217. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9– 10, № 11 – 12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Дата доступу: 02.05.2020.
218. Крулько І. «Судовий урок» Польщі для Банкової. *Українська правда. Блоги*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/krulko/59776a37e6253/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
219. Кузьменко О. Т., Дроздович Н. Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10. С. 31 – 36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2015_10_6. – Дата доступу: 02.05.2020.
220. Кузьмін Р. Р. Недопустимість незаконного впливу на суд та слідство. *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 99 – 106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_4_20. – Дата доступу: 02.05.2020.
221. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

222. Кучабський О. Г., Погорєлий С. С. Довіра до органів публічної влади як ключовий фактор ефективності системи державного управління. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 1. С. 103 – 108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_19. – Дата доступу: 02.05.2020.
223. Лавриненко І. Зарубежний опыт: методы оценки эффективности работы судов в США. URL: <https://racurs.ua/757-zarubejnyy-opyt-metody-ocenki-effektivnosti-raboty-sudov-v-ssha.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.
224. Лавриненко І. Іноземний досвід: методи оцінки ефективності роботи судів у США. URL: <http://racurs.ua/ua/757-zakordonnyy-dosvid-metody-ocinky-efektyvnosti-roboty-sudiv-u-ssha>. – Дата доступу: 02.05.2020.
225. Лебел Дж. Параграф 176. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14006/12-Senyuk.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
226. Ледерман У. Р. Незалежність суддівства. *The independence of the Judiciary* (1956) 34 Can. BarRev. 769. Стор. 788.
227. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / пер. с фр. В. А. Грядов. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 576 с.
228. Лемак В. Конституційне правосуддя в державах Центральної Європи: досвід для України. *Право України*. 2010. № 6. С. 54 – 59.
229. Лильеквист П. Прозрачность правосудия. Принцип доступа к официальным документам в Швеции. *Доверие к правосудию* : сборник материалов международного научно-практического семинара в рамках сотрудничества с органами судебной власти Российской Федерации и Швеции (15 – 16 сентября, Вологда) / Вологодский обласной суд, Сев.-Зап. Ин-т (филиал) ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Вологда : ИП Валеева В. Н., 2014. С. 13 – 23.
230. Лобойко Л. Право на відкрите судові засідання у контексті міжнародних стандартів. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 168 – 173.
231. Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23. – Дата доступу: 02.05.2020.
232. Лукин В. Н., Мусиенко Т. В. Модель культуры доверия П. Штомпки: профили рисков. *Интелпрос*. 2008. № 2. URL:

intelros.ru/readroom/credo_new/credo_02_2008/2159-model-kultury-doverija-p.shtompka.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

233. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия). Москва : ИПСАП, РМФК, 1992. 208 с.

234. Луман Н. Формы помощи в процессе изменения общественных условий. *Социологический журнал*. 2000. № 1/2. URL: <https://www.jour.fnisc.ru/upload/journals/1/articles/626/public/626-9019-1-PB.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

235. Луман Н. Власть как средство коммуникации. Власть / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва : Праксис, 2001. 256 с.

236. Люстрация судей: пример балканских стран и попытка Словакии. Antiraid. URL: <http://argumentua.com/stati/lyustratsiya-sudei-primer-balkanskikh-stran-i-popytka-slovakii>. – Дата доступу: 02.05.2020.

237. М'ясникова Н. О. Довіра як віра у відповідальність та орієнтир у сучасному соціальному світі. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 95. С. 201 – 205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_95_51. – Дата доступу: 02.05.2020.

238. Мадридські принципи щодо зв'язку між засобами масової інформації та суддівською незалежністю. URL: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/375130/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

239. «Мактоуф і Дам'янович проти Боснії і Герцеговини» від 18.07.2013 34179/08, Доповідь Венеціанської комісії щодо призначення суддів (2007 р.), пункт 12) рекомендує, щоб їх призначення здійснювала рада юстиції, більшість або значну кількість членів якої становлять судді. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

240. Малік В. Х. Реформи у Сінгапурі, які здійснює сама судова гілка влади. Програма / модель, стратегія та уроки. Світовий Банк, 2007.

241. Мальцев Г. В. Социальные основания права. Москва : Норма, 2007. 800 с.

242. Малярєнко В. Т. Суди в Україні несаможітні, а судді залежні. URL: www.president.gov.ua/news/26731.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

243. Марочкін І. Є. Легітимність судової влади. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Нац.

- ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. Вип. 118. С. 192 – 200. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1533>. – Дата доступу: 02.05.2020.
244. Марочкін І. Є., Москвич Л. М., Назаров І. В. та ін. Судова влада : монографія. Харків : Право, 2015. 792 с.
245. Марочкін І. Є., Сібільова Н. В., Тихий В. П. та ін. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. Харків : Одіссей, 2007. 328 с.
246. Марочкін І. Є., Сібільова Н. В., Тихий В. П. та ін. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. Харків : Право, 2009. 184 с.
247. Мартинюк І., Соболева Н. Соціологія довіри в українських реаліях Соболева. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ : ІС НАН України, 2012. Вип. 4 (15). С. 78 – 122. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2012_4_8. – Дата доступу: 02.05.2020.
248. Марусенко Р. І. Формулювання дефініцій у правовій доктрині та практиці законотворення. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 35 – 42. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-1-2012/item/85-formuliuvannia-definititsii-u-pravovii-doktryni-ta-praktytsi-zakonotvorennia-marusenko-r-i>. - Дата доступу: 02.05.2020.
249. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира: учеб. пособ. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2009. 528 с.
250. Медіа відкритість судів України: результати всеукраїнського опитування працівників і працівниць судів України, 2019 рік. Валерія Рибак, Назарій Боярський. ГО «Вектор прав людини», Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні. Київ, 2019 р. 160 с. URL: <http://hrvector.org/pdf/media-courts-2019-web-.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
251. Мельник В. В. Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе. Москва : Дело, 2000. 496 с.
252. Микешина Л. А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания. Изд. 2-е, дополн. Москва : Проспект, 2008. 374 с.
253. Миттермайер К. А. Европейские и американские суды присяжных. Их деятельность, достоинства, недостатки и средства к устранению этих недостатков / под ред.: В. Молчанов. Москва : Д. Дриль, 1869 – 1871. Вып. 1 – 2. 620 с.
254. «Михайлюк та Петров проти України» (Заява N 11932/02). Європейський суд

з прав людини. П'ята секція. Рішення. Страсбург, 10 грудня 2009 р. Остаточне 15.01.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500. - Дата доступу: 02.05.2020.

255. Міжнародна науково-практична конференція «Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя» (17–19 лютого 2016 р., м. Львів). URL : <https://www.youtube.com/channels/>. - Дата доступу: 02.05.2020.

256. Міхеєва В. В. Довіра як феномен соціальної реальності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 1. С. 76 – 83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_1_11. - Дата доступу: 02.05.2020.

257. Мішин Ю. Р. Довіра в структурі соціальної взаємодії. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 47–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_1_14. - Дата доступу: 02.05.2020.

258. Міщенко А. Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис....канд. політ. наук : 23.00.02 Київ, 2010. 20 с.

259. Міщенко А. Б. Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні. *Гілея*: збірник наукових праць. Київ : ВІР УАН, 2010. Випуск 30. С. 440 – 447.

260. Міщенко А. Б. Довіра як чинник легітимації влади. Київ: *Трибуна*. 2009. № 1 – 2. С. 30 – 31.

261. Міщенко А. Б. Недовіра як чинник делегітимації влади: причини та механізми подолання. *Гілея*. 2009. Вип. 24. С. 372 – 380.

262. Міщенко С. Ефективним інструментом, що дозволяє налагодити зворотний зв'язок між судом і громадянами, є комунікаційна стратегія суду. Судді навчаються правильній комунікації. Центр суддівських студій. URL: <http://www.judges.org.ua/dig3820.htm>. - Дата доступу: 02.05.2020.

263. Молодожен Ю. Б., Лашкул І. Ю. Стан розроблення проблеми імплементації стратегії «доброго врядування» в Україні. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 348 – 353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_2_41. - Дата доступу: 02.05.2020.

264. Морщагіна Н. Незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права. *Судова влада України* : офіційний вебсайт. 2016. URL: <https://oda.arbitr.gov.ua/sud5037/pres-centr/news/296624/>. - Дата доступу: 02.05.2020.

265. Москвич Л. М. Корупційні детермінанти в судовій системі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 153 – 162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_3_19. – Дата доступу: 02.05.2020.
266. Москвич Л. М. До питання про визначення поняття «ефективність судової системи». *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 550. С. 50 – 54.
267. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
268. Москвич Л. М. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 2. С. 25 – 30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_2_7. – Дата доступу: 02.05.2020.
269. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 73 – 81.
270. Москвич Л. М. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) : монографія / Л. М. Москвич, С.О. Іваницький, І. О. Русанова ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Фінн, 2009. 488 с.
271. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 2 (15). С. 152 – 156.
272. Муляр М. Суперечлива реформа судочинства. URL: <https://zbruc.eu/node/68878>. – Дата доступу: 02.05.2020.
273. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 432 с.
274. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2010. 18 с.
275. Національна стратегія у сфері прав людини. Затверджено Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 02 вересня. № 160.
276. Нерсисянц В. С. Философия права: учебник для вузов. Москва : Издательская группа Норма-Инфра, 1998. 652 с.

277. Никитин Е. П. Сущность и явление. Категории «сущность» и «явление» в методологии научного исследования». Москва, 1961. С.11 – 12.
278. Новоселова В. В. Політика інформатизації судової системи як складова механізму формування довіри до судової влади в Україні // Одеські юридичні читання: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 – 11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 199 – 201.
279. Новоселова В. В. Довіра до судової влади в Україні в умовах політико-правових реформ // Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20 листопада 2019 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. С. 41–43.
280. Новоселова В. В. Індекс довіри до судової влади в Україні : поняття й критерії. *Nationall awjournal: theory and practice*. 2016. № 6. С. 12 – 15.
281. Новоселова В. В. Інститут суду присяжних крізь призму охоронної функції права // Правоохоронна функція держави : теоретичні, методологічні та історико-правові проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квітня 2014 р.). МВС України : Міністерство освіти і науки України ; Харк. Нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2014. С. 192 – 195.
282. Новоселова В. В. Критерії добору присяжних засідателів : світовий досвід для України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 4. Том 3. С. 130 – 134.
283. Новоселова В. В. Особистість присяжного засідателя крізь призму професійно важливих якостей // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку. Збірник матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф. (17 – 18 травня 2014 р., м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : ДД «Папірус», 2014. С.291 – 293.
284. Новоселова В. В. Підтримання довіри до судової влади в зарубіжних країнах : досвід для України. *Право і суспільство*. 2017. № 5, ч. 2. С. 39 – 43.
285. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: проблеми й перспективи розвитку // Актуальні питання правової теорії та юридичної

практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Ужгород, 11 – 12 жовтня 2012 р.). Ужгород : ВД «Гельветика», 2013. С. 25 – 27.

286. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: поняття й зміст. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 3. С. 42 – 49

287. Новоселова В. В. Правова природа інституту суду присяжних та їх статусу // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації : реалії та перспективи. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11 – 12 квітня 2014 р.). К.: У 2-х частинах. Центр правових наукових досліджень, 2014. Частина II. С. 109 – 112.

288. Новоселова В. В. Правові засади формування довіри до судової влади в Україні // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т Т.2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 181 – 183.

289. Новоселова В. В. Проблеми формування довіри до судової влади в Україні // Актуальні питання державотворення та правотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С.11 – 13.

290. Новоселова В. В. Соціальна й етична складова довіри до судової влади // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 травня 2020 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Запоріжжя: ВД «Гельветика», 2020. С. 314–316.

291. Новоселова В. В. Суд присяжних: проблеми й перспективи розвитку в Україні // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу. матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Херсон, 14 – 15 червня 2013 р.). Херсон : ВД «Гельветика», 2013. С. 28 – 30.

292. Новоселова В. В. Судова система України крізь призму Індексу верховенства права : проблеми й перспективи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 35 – 38 URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf

293. Новоселова В. В. Феномен довіри у сучасній юридичній науці. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 2. С. 26 – 32.

294. Новоселова В. В., Удовика Л. Г. Трансформація правової свідомості як

складової правової культури в умовах глобалізації // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 25 травня 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 52 – 54.

295. Оборотов Ю. М. Герменевтичний метод у правознавстві. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 1. С. 19 – 21.

296. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии. Одеса : Юридична література, 2001. 160 с.

297. Обрусна С. Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4 С. 52 – 73.

298. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія: Довідник. Київ : Довіра, 2004. 599 с.

299. Общественное доверие и уверенность. National Center for state courts. URL: <https://www.ncsc.org/topics/court-community/public-trust-and-confidence/resource-guide>. – Дата доступу: 02.05.2020.

300. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196 – 200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_8_39. – Дата доступу: 02.05.2020.

301. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади : монографія. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків : ФІНН, 2010. 336 с.

302. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 20 с.

303. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 р.): (у 3-х част.) Частина перша*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 44 – 46. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10776/1/Ovcharenko_44-46.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

304. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнар. наук. конф.*

«Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14 - 15 листопада 2014 р.): (у 3-х част.) Частина перша. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 44 – 46. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10776/1/Ovcharenko_44-46.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

305. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.

306. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd01d710-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.

307. «Олександр Волков проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 9 січня 2013 у справі (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text. – Дата доступу: 02.05.2020.

308. Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун.-т внутр. справ, 2019. 192 с.

309. Опитування (2019) правників та присяжних стосовно судової реформи та спроможності судової системи України підтримувати верховенство права й сприяти подоланню корупції (узагальнені результати). URL: <https://newjustice.org.ua/uk/lib/doslidzhennya-ta-zviti/natsionalni-opituvannya/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

310. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред.: І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с.

311. Орзих М. Ф. Личность и право: монографія. Одесса: Юрид. лит., 2005. 312 с.

312. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991 – 2012): історико - правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 212 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/1935/ohotnytska_dysertaciya.pdf/. – Дата доступу: 02.05.2020.

313. Оценка качества разрешения дел в судах: Принципы и предлагаемые критерии качества. URL: https://oikeus.fi/hovioikeudet/rovaniemenhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_rovaniemenhovioikeus/THQltcYKF/principles_v.pdf. - Дата доступа: 02.05.2020.
314. Оценка работы судебной системы Украины. URL: https://court.gov.ua/userfiles/Prezentation_sud_12_2015.pdf. - Дата доступа: 02.05.2020.
315. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>. - Дата доступа: 02.05.2020.
316. Оцінка судової реформи в Україні за період з 2014 до 2018 року та відповідність реформи стандартам і рекомендаціям Ради Європи. Консолідований документ. Проект Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». URL: <https://rm.coe.int/assessment-consolidated-ukr/168094dfe7>. - Дата доступа: 02.05.2020.
317. П'ять кроків до ефективного виконання судових рішень. Версія 2.0. Концептуальні засади законопроекту «Про виконавче провадження». Асоціація приватних виконавців України. За підтримки Проекту «Право – Justice» та фінансової підтримки ЄС. URL: <https://drive.google.com/file/d/19qoR0a6qRa2I64twFfdp5hjXsnfxA2yW/view>. - Дата доступа: 02.05.2020.
318. Панарин А. С. Философия политики. Москва : Проспект, 1996. 390 с.
319. Панацея чи плацебо? *Закон і Бізнес*. 15.02 – 21.02.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/141456nev dovzi_vaks_rozglyadati_spravi_pro_bezkoshtovniy_proizd_.html. - Дата доступа: 02.05.2020.
320. Панина Н. В. Отношение к политике, властным структурам и политическим лидерам. *Избранные труды по социологии*: в 3 т. Т.3 : Социология политики, национальных отношений, общественного мнения и социальная психиатрия / сост., ред., вступ. статья Е. И. Головахи. Киев : Факт, 2012. С. 7 – 20.
321. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50 – 60.

322. Паращевін М. А. Проблема розведення довіри зі спорідненими феноменами *Вісник Національного авіаційного університету: Соціологія, Політологія*, 2014. Вип. 1, С. 58 – 62 Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/11110>. – Дата доступу: 02.05.2020.
323. Парнюк М. А. Концепция детерминизма в диалектическом материализме. *Современный детерминизм и наука*: в 2 т. Т.1. Новосибирск, 1975. Т. 1. С. 5 – 34.
324. Парсонс Т. О социальных системах / под. ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского Москва : Академический Проект, 2002. 832 с.
325. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седов, А. Д. Ковалева; ред. М. С. Ковалева Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.
326. Пацация М. Ш. Исправление судебных ошибок в арбитражном процессе: ценностный аспект. *Рос. Ежегодник гражд. и арбитраж. процесса* / под ред. В. В. Яркова. 2005. № 4. С. 115 – 116.
327. Пашковська Т. Конституція: суспільна довіра і нове правосуддя. *Юридична газета*. 25 грудня 2015 р. № 52 (498). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/konstituciya-suspilna-dovira-i-nove-pravosuddya.html>
328. Петренко В. Підвищення довіри громадськості до суду. Закон і бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/33298-pidvischennya_doviri_gromadskosti_do_sudu.html. – Дата доступу: 02.05.2020.
329. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24 – 35.
330. Петришин О. В. Становлення громадянського суспільства як передумова формування правової державності України. *Конституційно - правові засади становлення української державності* / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 328 с.
331. Петрухина И. Л. Судебная власть. Москва : ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.
332. Пилипчук П. Судова реформа має бути головною складовою більш широкої правової реформи. URL: www.president.gov.ua/news/26731.html. – Дата доступу: 02.05.2020.
333. Платон. Собрание сочинений в четырех томах. Т. 2 / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо – Годи; пер. с древнегреч. Москва: Мысль, 1993. 528 с.
334. Платон. Собрание починений в четырех томах. Т. 3 / пер. с древнегреч.;

- общ. ред. Лосева А. Ф., Асмуса В. Ф., Тахо – Годи А. А. Москва : Мысль, 1994. 654 с.
335. Платон. Собрание сочинений в четырех томах: Т. I / общ. ред. А. Ф. Лосева и др. / пер. с древнегреч. Москва : Мысль, 1990. 860 с.
336. Погорелий С. С. Теоретико - методологічний аспект формування довіри до державної влади. *Державне будівництво*. 2009. № 1. 11 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_55. – Дата доступу: 02.05.2020.
337. Погорелий С. С. Теоретико - методологічний аспект формування довіри до державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 2. С. 75 - 82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_2_13. – Дата доступу: 02.05.2020.
338. Погорелий С. С. Довіра громадян до органів публічної влади як суспільно-політичний феномен : автореф. дис. ... канд. наук з держу упр. : 25.00.02. Одеса, 2011. 24 с.
339. Погорілий С. С. Соціальне моделювання довіри до влади в сучасному державному управлінні. *Держава та регіони*. Науково-виробничий журнал. Запоріжжя, 2010. № 2. С. 212 – 217.
340. Погорілий С. Феномен довіри у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях: генезис та сучасний стан наукової теорії. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2009. Вип. 1 (24). С. 103 – 110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_18. – Дата доступу: 02.05.2020.
341. Погорілий С. С. Механізм політичної довіри в системі соціального та державного управління. *Держава та регіони*. Науково-виробничий журнал. Запоріжжя, 2010. № 2. С. 56 – 61.
342. Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля - Сабадаш І. О. та ін. Порівняльне правознавство : підруч. / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
343. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д - ра. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 36 с.
344. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
345. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

346. Поліщук А. Судова влада як «публічний сервіс». Для чого проводити реформу судоустрою і що з нею не так. 30 жовтня 2019 р. Газета «День». URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/sudova-vlada-yak-publichnyy-servis>. – Дата доступу: 02.05.2020.
347. Польські експерти з люстрації радять Україні звільнити всіх суддів. *Антикор*, 26 лютого 2016 р. Офіційний сайт Вищої Ради правосуддя. URL: https://antikor.com.ua/articles/89473-poljsjki_eksperti_z_ljustratsiji_radjatj_ukrajini_zviljniti_vsih_suddiv. – Дата доступу: 02.05.2020.
348. Польща може покинути ЄС через судову реформу. *Укрінформ*. 18.12.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2840252-polsa-moze-pokinuti-es-cerez-sudovu-reformu.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.
349. Поляков А. В. Прощание с классикой, или Как возможна коммуникативная теория права. *Рос. ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 9 – 42.
350. Помазанов А. Суддівське самоврядування за новим законодавством України: виклики та перспективи. *Наукова бібліотека. Право*. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/5166/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
351. Порівняльне судове право: навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко; за ред. І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич. Харків : Право, 2008. 112 с.
352. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яков'юка. Харків : Право, 2007. 248 с.
353. Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.
354. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба; відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.

355. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
356. Притика Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи. *Право України*. 2009. № 12. С. 71 – 85.
357. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст. 542. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.
358. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23. 02. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006. № 30, ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. – Дата доступу: 02.05.2020.
359. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.07.2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018. № 24, ст. 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.
360. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>. – Дата доступу: 02.05.2020.
361. Про відновлення довіри до судової влади в Україні. Закон України від 08.04.2014 р. № 1188 - VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 23, ст. 870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>. – Дата доступу: 02.05.2020.
362. Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон від 13.04.2012 р. № 4652-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17#Text>. – Дата доступу: 02.05.2020.
363. Про внесення змін до закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» від 17.10.2019 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2019. № 50, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20>. – Дата доступу: 02.05.2020.
364. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. – Дата доступу: 02.05.2020.

365. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011. № 2939-17. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>. – Дата доступу: 02.05.2020.
366. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV зі змінами і доповненнями. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006. № 15, ст. 128). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3262-15>. – Дата доступу: 02.05.2020.
367. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 18, № 19 – 20, ст.132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.
368. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 49, ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Дата доступу: 02.05.2020.
369. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки: Закон України від 14.10.2014. № 1699 - VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 46, ст. 2047. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>. – Дата доступу: 02.05.2020.
370. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017. № 35. ст. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.
371. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 47, ст. 2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. – Дата доступу: 02.05.2020.
372. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016, № 29, ст. 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.
373. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 44, ст. 2041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>. – Дата доступу: 02.05.2020.
374. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон

України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 40, ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>. – Дата доступу: 02.05.2020.

375. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 1402-VIII, (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31, ст. 545. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.

376. Про утворення Вищого антикорупційного суду: Закон України від 21.06.2018 р. № 2470-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 29, ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-19>. – Дата доступу: 02.05.2020.

377. Проведено соціологічне дослідження: рівень довіри громадян до Конституційного Суду України зростає. Конституційний Суд України. 13.07.2018 Офіційна сторінка. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/provedeno-sociologichne-doslidzhennya-riven-doviry-gromadyan-do-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny>. – Дата доступу: 02.05.2020.

378. Програма USAID «Нове правосуддя». Дослідження та звіти. URL: <https://newjustice.org.ua/uk/lib/doslidzhennya-ta-zviti/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

379. Проневич О. С. Довіра до населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. *Форум права*. 2015. № 4. С. 225 – 231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_4_41. – Дата доступу: 02.05.2020.

380. Процюк І. В. Окремі аспекти діяльності судової гілки влади в механізмі поділу влади. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 32 – 38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_2_9. – Дата доступу: 02.05.2020.

381. Процюк І. В. Формування концепції поділу державної влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 7 – 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_4. – Дата доступу: 02.05.2020.

382. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурського Суду та Конституційного Суду України: матер. міжн. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики». *Українське право*. 2006. №1 (19). С. 210 – 220.

383. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурського Суду та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 1 . С. 37 – 46.

384. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен. *Право України*. 2010. № 3. С. 19 – 23.
385. Рада суддів України. Рівень довіри суспільства до судової влади в процесі реформ зріс втричі і становить 16 відсотків. 13.11.2018 р. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/riven-doviri-suspilstva-do-sudovoi-vladi-v-procesi-reform-zris-vtrici-i-stanovit-16-vidsotkiv>. – Дата доступу: 02.05.2020.
386. Радзвілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад. *Юридичний журнал*. 2011. № 3. С. 70 – 72.
387. Радченко О. В., Крутій О. М., Парубчак І. О. Публічний діалог як системотворчий феномен новітньої державної політики в Україні. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 158 – 165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_26. – Дата доступу: 02.05.2020.
388. Резолюція 1549 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні». Страсбург, 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_760. – Дата доступу: 02.05.2020.
389. Результати всеукраїнських опитувань громадян, суддів та правників щодо судової реформи, довіри до судової влади, незалежності й підзвітності судової влади та сприйняття корупції. Програма USAID «Нове правосуддя». URL: <https://newjustice.org.ua/uk/lib/doslidzhennya-ta-zviti/natsionalni-opituvannya/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
390. Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції. Програма USAID «Нове правосуддя». URL: https://newjustice.org.ua/wpcontent/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.
391. Результати національних опитувань правників, працівників апарату суду та присяжних в 2019 році. Програма USAID «Нове правосуддя». URL: <https://newjustice.org.ua/uk/novini/rezultati-natsionalnih-opituvan-pravnikiv-pratsivnikov-aparatu-sudu-ta-prisyazhnik-v-2019-rotsi/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
392. Результати третього опитування професійних юристів – учасників судових проваджень, що не є суддями або працівниками апарату суду. Програма USAID «Нове правосуддя». URL: <https://newjustice.org.ua/uk/lib/doslidzhennya-ta-zviti/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

393. Рекомендація NR 13 (2003) Комітету Міністрів державам – членам щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства (прийнята Комітетом Міністрів 10 липня 2003 року на 848-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_870. – Дата доступу: 02.05.2020.
394. Реформування судової влади в Україні. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України Я. Романюка головному редакторові журналу «Право України» О. Святоцькому. *Право України*. 2014. № 11. С. 14 – 73.
395. Рибак Валерія, Боярський Назарій. Медіа відкритість судів України: результати всеукраїнського опитування працівників і працівниць судів України 2019 рік. ГО «Вектор прав людини», Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні. Київ, 2019 р. 160 с. URL: <http://hrvector.org/pdf/media-courts-2019-web-.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
396. Рихтер А. Г. Нормы информационного права и гласность судопроизводства. Проблемы транспарентности правосудия: монография / ред. сост. Е. Б. Абросимова, С. Л. Чижков Москва : Лекс Эст. 2005. С. 131 – 132.
397. Різник С. Критика Конституційного Суду України: причини, мотиви, наслідки. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/08/8/6995691/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
398. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368⁻² Кримінального кодексу України м. Київ, 26 лютого 2019 року № 1-р/2019. Справа № 1-135/2018(5846/17) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>. – Дата доступу: 02.05.2020.
399. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Київ, 2004, 2 листопада. № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>. – Дата доступу: 02.05.2020.
400. Романюк Я. «Довіра до суду буде тоді, коли кожен зрозуміє: суд учинив справедливо, життєво, мудро». *Закон і бізнес*. Офіційний вебсайт. URL:

- http://zib.com.ua/ua/46139golova_verhovnogo_sudu_yaroslav_romanyuk_rozpoviv_koli_bude_.html. – Дата доступу: 02.05.2020.
401. Романюк Я. Из-за нынешней загруженности судебная система не может быть эффективной. Центр суддівських студій. Председатель Верховного суда рассказал о продолжении судебной реформы. URL: <http://judges.org.ua/dig4599.htm>. – Дата доступу: 02.05.2020.
402. Рощина В. Правосуддя в умовах карантину. Інтерв'ю з речницею судової влади України. URL: <https://hromadske.ua/posts/pravosuddya-v-umovah-karantinu-intervyu-z-rechniceyu-sudovoyi-vladi-ukrayini>. – Дата доступу: 02.05.2020.
403. Руденко В. Н. Участие граждан в отправлении правосудия в современном мире. Екатеринбург : УрО РАН, 2011. 644 с.
404. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник для вузов / пер. с фр., отв. ред. В. С. Нерсисянц. Москва : НОРМА, 1999. 310 с.
405. С точки зрения народных заседателей. *Советская юстиция*. 1990. № 18. С. 18 – 20.
406. Саидов А. Х. О предмете антропологии права. *Государство и право*. 2004. № 32. С. 63 – 69.
407. «Санді Таймс» проти Сполученого королівства (SUNDAY TIMES V. UNITED KINGDOM): рішення Європейського суду з прав людини від 6 листопада 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164#Text. – Дата доступу: 02.05.2020.
408. Санін Б. Не корупцією єдиною. Відверто про фактори впливу на авторитет судової влади. *Судово - юридична газета* : вебсайт. 2016. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/95716-ne-koryptsyu-dinoyu-vdverto-profaktori-vplivy-na-avtoritet-sydovo-vladi>. – Дата доступу: 02.05.2020.
409. Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці. *Право України*. 2011. № 10. С. 242 – 246.
410. Святоцька В. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір. *Право України*. 2012. № 7. С. 250 – 256.
411. Селигмен А. Проблема доверия / перевод с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. Москва: Изд-во Идея-Пресс, 2002. 256 с.
412. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти: монографія. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2002. 724 с.

413. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз; наук. ред. О. В. Петришин. Серія «Наукові доповіді». Вип. 2. Харків : Юрайт, 2012. С. 22 – 72.
414. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс (проблемы теории и методологии): автореф. дисс. д-ра юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 1996. 36 с.
415. Сенюк Дж. Т. Дж. Довіра до судів і суддів. *Судова апеляція*, 2009. № 3 (16). С. 95 – 105.
416. Сердюк В. В. Верховний Суд України: Витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ : Істина, 2008. 304 с.
417. Сердюк О. В. Соціологічні аспекти методології оцінювання якості функціонування правових інститутів (на прикладі суду). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 1. С. 32 – 40.
418. Серьогін В. Верховенство права: сучасні уявлення про сутність та зміст конституційного принципу. *Legalitas*. 27.10.2015. URL: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-v-serogin-verhovenstvo-prava-suchasni-uyavlennya-pro-sutnist-ta-zmist-konstitucijnogo-principu/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
419. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: монографія. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. 124 с.
420. Сіренко В. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4 – 14.
421. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
422. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие. Москва : Изд. центр «Академия», 2000. 264 с.
423. Скрипкина Т. П. Доверие как социально-психологическое явление: Дисс. ... д-ра психолог. наук : 19.00.05. Краснодар, 1998. 392 с.
424. Скрипнюк В. Система організації державних органів у контексті забезпечення принципу поділу влади (органи прокуратури). *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 9 – 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_4_4. – Дата доступу: 02.05.2020.

425. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
426. Слободяник Н. С. Виборність суддів: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 33. Том 2. 2015. С. 173 – 177.
427. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/sukupnistj>. – Дата доступу: 02.05.2020.
428. Словник української мови. Академічний тлумачний словник в 11 томах. 1971. Том 2. С. 334 - 335. URL : <http://sum.in.ua/p/2/335/2> . – Дата доступу: 02.05.2020.
429. Смородинський В. С. Нескінченна реформа: чинники провалів судових перетворень в Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали III Міжн. наук.- практ. конф.* (Чернівці, 24 – 25 жовтня 2019 р.); (редкол.: О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк - Кустевич (відпов. секр.) та інші. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 87 – 90.
430. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 20 с.
431. Специфічні ознаки судової влади. Навчальні матеріали онлайн. URL: http://pidruchniki.com/1183012752160/pravo/spetsifichni_oznaki_sudovoyi_vladi. – Дата доступу: 02.05.2020.
432. Справа «Михайлюк та Петров проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 15.01.2010. (Заява № 11932/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500. – Дата доступу: 02.05.2020.
433. Ставлення громадян України до судової системи. Разумков центр. 24 червня 2019 р. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>. – Дата доступу: 02.05.2020.
434. Стасюк С. Хто та за що впливає на думку громадянина при формуванні довіри до суду ? *Закон Бізнес*. Офіційний вебсайт. URL: https://zib.com.ua/ua/138555-hto_i_scho_vplivae_na_dumku_gromadyanina_pri_formuvanni_dovi.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

435. Статут Ради Європи (Про приєднання додатково див. Закон № 398/95-ВР (398/95-ВР) від 31.10.95). Дата підписання: 05.05.49 р. Дата ратифікації: 31.10.95 р. Дата набуття чинності: 09.11.95 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001. – Дата доступу: 02.05.2020.
436. Стівенсон Б. Судити по совісті. Історія про справедливість і спокуту / пер. з англ. М. Антонович. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
437. Стратегія реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 рр. Схвалена Указом Президента України 20.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>. – Дата доступу: 02.05.2020.
438. Стрижак А. Верховенство права і конституційне судочинство в Україні. *Право України*. 2010. № 3. С. 62 – 71.
439. Струс - Духнич Т. В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства : теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2012. 21 с.
440. Судебные системы Европы. Эффективность и качество системы правосудия. Исследование ЕКЭП № 23. Издание 2016 г. (данные 2014 г.). Краткий обзор. URL: <https://rm.coe.int/-23/168078f85d>. – Дата доступу: 02.05.2020.
441. Судова влада України. Офіційний вебсайт. URL: www.court.gov.ua. – Дата доступу: 02.05.2020.
442. Судова влада України. Офіційний вебсайт. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році. 15 с. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.
443. Судова реформа неможлива без довіри – Коліушко. Радіо Свобода. 31 травня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28520750.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.
444. Судова реформа очима громадян. Результати опитування, червень 2019 р. Центр політико - правових реформ. Офіційний вебсайт. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/8122978245d2858ad0d7c28.25535334.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.
445. Судова реформа очима громадян: що може позитивно вплинути на довіру до суду? Центр політико-правових реформ. URL: <https://rpr.org.ua/news/sudova-reforma->

ochyma-hromadyan-scho-mozhe-pozytyvno-vplynuty-na-doviru-do-sudu/. – Дата доступу: 02.05.2020.

446. Судова система Польщі: погляд польського судді. *Правовий тиждень*. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=121736>. – Дата доступу: 02.05.2020.

447. Судовий Індекс. П'ята хвиля. 2017. ЕВА. Офіційний вебсайт. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/EBA-Court-Index_2017_UA.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

448. Судовий Індекс. Сьома хвиля. 2019. ЕВА. Офіційний вебсайт. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/05/EBA_SK-Court-Index_UA_2020.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

449. Судовий Індекс. Третя хвиля. 2015. ЕВА. Офіційний вебсайт. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2019/03/EBA-Court-Index_2015_UA.pdf Дата доступу: 02.05.2020. – Дата доступу: 02.05.2020.

450. Судовий Індекс. Шоста хвиля. 2018. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2019/04/EBA-Court-Index-2019-UA-.pdf>. – Дата доступу: 02.05.2020.

451. Таль Л. Доверие к суду все меньше. URL: <https://news.rusrek.com/ru/usa/problema/345885-doverie-k-sudu-vse-menshe.html>. - Дата доступу: 02.05.2020.

452. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.

453. Тацій В. Я., Борисов В. І, Батиргарєєва В. С. та ін. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. 1240 с.

454. Тацій В. Я., Святоцький О. Д., Максимов С. І. та ін. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.

455. Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. *Право України*. 2010. № 10. С. 48 – 60.

456. Тейман Стивен. Возрождение народного участия в отправлении правосудия в современных правовых системах. *Юрист*. 2004. № 9. URL:

- <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1234735>. – Дата доступу: 02.05.2020.
457. Теньков С. Як працюють в Україні суди присяжних. *Юридичний вісник України*. 2013. № 52. С.10
458. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
459. Теремецький В. І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2012. № 3. С. 728 – 735.
460. Тертишник В. М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 274 – 278.
461. Тиунова Л. В. Системные связи правовой действительности. Санкт – Петербург : Издательство Санкт – Петербургского университета, 1991. 136 с.
462. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры: монография. Харьков: РАЙДЕР, 2001. 160 с.
463. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2011. № 1. С. 32 – 39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_5. – Дата доступу: 02.05.2020.
464. Толкованов В. В. Роль міжнародних організацій у забезпеченні доброго врядування і сталого розвитку в контексті розгортання процесів глобалізації та інтеграції. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 1. С. 253– 261. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2014_1_35. – Дата доступу: 02.05.2020.
465. Торкайло Ю. С. Довіра як основоположний принцип взаємодії органів внутрішніх справ із структурами громадянського суспільства. *Форум права*. 2011. № 2. С. 891 - 895. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_145. – Дата доступу: 02.05.2020.
466. Травина А. Институт народных заседателей и повышение эффективности правосудия. *Советская юстиция*. 1987. № 17. С. 6 – 9.
467. Тюфтій П. В. Деякі аспекти діяльності судової системи США та перспективи їх використання в ході реформування судової системи влади в Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали III Міжн. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24 - 25 жовтня 2019 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк

(голова), А. С. Цибуляк – Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 217 – 220.

468. У Верховному Суді обговорили план дій щодо відновлення довіри суспільства до судової системи України. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/84465-u-verhovnomu-sudi-ukraini-obgovorili-plan-diy-schodo-vidnovl.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.

469. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. – Дата доступу: 02.05.2020.

470. Удовика Л. Г. Методологічні зрушення у юридичній науці в умовах глобалізаційних трансформацій правової сфери. *Методологія в праві*: монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С. 137–155.

471. Україна піднялася на п'ять позицій у рейтингу Doing Business. 31 жовтня 2018 р. DT. UA. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-pidnyalasya-na-p-yat-roziciyu-u-reytingu-doing-business-292616_.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

472. Україна увійшла у першу трійку за кількістю скарг проти неї в Європейському суді з прав людини. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/24/7091973/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

473. Фабіан Віттрек “Управління третьою владою”, вид-во “Мор Зібек” (Тюбінген), 2006 р. Він стверджує, що легітимність усіх чиновників у державі залежить в кінцевому рахунку від “волі народу” (частина друга статті 20 Конституції Німеччини). Подібні положення можна знайти і в конституціях інших держав. Див., наприклад, статтю 3 Конституції Франції: “Основою будь-якого суверенітету є народ”.

474. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.12. Одеса, 2011. 19 с.

475. Фетисов А. С. Политическая власть: проблемы легитимности. *Социолого - политический журнал*. 1995. № 3. С. 101 – 112.

476. Философский энциклопедический словарь. (гл. ред.: Л. Ф. Ильичев,

П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов). Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840с.

477. Филюк П. Формирование доверия зависит от нас самих – судей и работников аппарата суда. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ru/14818-formirovanie_doveriya_k_sudu_zavisit_ot_samih_sudey_i_rabotn.html. – Дата доступу: 02.05.2020.

478. «Флюкс проти Молдови»: рішення Європейського суду з прав людини від 03 липня 2007 у справі (заява № 31001/03), пункт 27. URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/eu_ror_practice30/. – Дата доступу: 02.05.2020.

479. Формування нового Верховного суду: ключові уроки. Січень 2018. «Центр демократії та верховенства» права. Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://dejure.foundation/library/formuvannia-novogo-verkhovnogo-sudu-kliuchovi-uroky>. – Дата доступу: 02.05.2020.

480. Фрейк Н. В. Концепция доверия в исследованиях Штомпки. *СОЦИС*, 2006. № 11. С. 10 – 18.

481. Фридмэн Л. Введение в американское право / пер. с англ.; под ред. М. Калантаровой. Москва : Прогресс, 1992. 286 с.

482. Фролов С. С. Связи с общественностью в работе фирмы: Стратегия, коммуникации, имидж, брендинг. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 368 с.

483. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / пер. з англ. В. Дмитрика. Львів : Кальварія, 2005. 380 с.

484. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / пер. с английского М. Б. Левина. Москва : АСТ, 2004. 592 с.

485. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию/ пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/fukuyama-doverie-a.htm#_Toc159300310. – Дата доступу: 02.05.2020.

486. Футей Б. А. Роль суду присяжних у США та Україні: порівняльний аналіз. *Юридичний вісник України*. 2012. № 46. С. 6; № 47. С. 4.

487. Хангтінтон С. Столкновение цивилизаций? Гуманитарный портал. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2007/2498>. – Дата доступу: 02.05.2020.
488. Харитонов Олексій. Як за маніпуляціями про порушення суверенітету не помітили порушення прав людини: ще трохи про антикорупційний суд. Гордон, 26 січня 2018. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/yak-za-manpulyacyami-pro-porushennya-suverentetu-ne-pomtili-porushennya-prav-lyudini-shche-trohi-pro-antikorupcyniy-sud-228892.html>. – Дата доступу: 02.05.2020.
489. Харрелл Мэри Энн., Андерсон Барнетт. Равное правосудие на основе закона. Верховный суд в жизни Америки. Москва : Манускрипт, 1995. 142 с.
490. Хартія основних прав Європейського Союзу. Хартія ЄС від 07.12.2000 №994_52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524. – Дата доступу: 02.05.2020.
491. Хангтінтон С. «Єдина наддержава». Council on Foreign Relations, Inc. Foreign Affairs. March/ April 1999 р., переклав Святослав Яринич, Інститут демократії ім. Пилипа Орлика, 20 листопада 1999 р. URL: http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_superpower.html
492. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Конвенцію ратифіковано Законом №2476-IV (2476-15) від 16.03.2005. *Відомості Верховної Ради України. ВВР*. 2005, № 16, ст. 266 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102. – Дата доступу: 02.05.2020.
493. Цивільний кодекс України (№ 435 - IV від 16 січня 2003 року). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. – Дата доступу: 02.05.2020.
494. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40 – 41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. – Дата доступу: 02.05.2020.
495. Чабанна М. В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2014. Вип. 58. С. 8 – 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4. – Дата доступу: 02.05.2020.
496. Чангулі Г. І. Суд присяжних – анахронізм чи необхідність? Антологія української юридичної думки. У 10 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) і ін. Т. 9. Юридична наука радянської доби. Київ: Юридична книга, 2004. 846 с.

497. Чепкаленко Д. О. Законодавче регулювання організації та діяльності органів виконання судових рішень в Україні в XX ст.: історико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2020. 222 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Chepkalenko/d_Chepkalenko.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.
498. Чефранов А. Б. Поняття цінності як основа правової аксіології. *Підприємництво, господарство і право*, 2004. № 9. С. 34 – 38
499. Чимний Р. Голова Вищої ради правосуддя Андрій Овсієнко: «Нам потрібно не відновлювати, а укріплювати те, що у нас є, — довіру суспільства до суду». *Закон і бізнес*. 2019. № 41 (1443). URL : https://zib.com.ua/ua/139662-nam_potribno_ne_vidnovlyuvati_a_ukriplyuvati_te_scho_u_nas_e.html. – Дата доступу: 02.05.2020.
500. Шаповал А., Ганга В. Міжнародний досвід висвітлення кримінального та цивільного судочинства. *Віче*. 2011. № 8. С. 30 – 32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_8_12. – Дата доступу: 02.05.2020.
501. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
502. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
503. Шемшученко Ю. С. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія : / у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Видавництво «Юридична думка» 2008. 344 с.
504. Шемшученко Ю. С. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія : / у 2 кн. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2008. 344 с.
505. Шпенглер О. Закат Европы / авт. вступ. статті А. П. Дубнов, авт. комментариев Ю. П. Бубенков и А. П. Дубнов. Новосибирск : Наука. Сибирская издательская фирма, 1993. 592 с.
506. Штомпка П. Доверие – основа общества / пер. с пол. Н. В. Морозовой. Москва : Логос, 2012. 445 с.

507. Штомпка П. Доверие: социологическая теория. *Социологическое обозрение*. 2002. Т. 2. № 3. С. 30 – 40
508. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ., под. ред. В. А. Ядова. Москва : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
509. Штуца О. В. Довіра як аспект соціально - психологічного благополуччя особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 71 – 73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2013_1_22. – Дата доступу: 02.05.2020.
510. Шукліна Н., Кирилюк Р. Лідерство і стратегія. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2. С. 6 – 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_2_3. – Дата доступу: 02.05.2020.
511. Шюц А. Структура повседневного мышления. *Социологические исследования*. 1988. № 2. С. 129 – 137.
512. Щерба В. М. Суд присяжных в Україні: окремі питання становлення та розвитку. *Порівняльно - аналітичне право*. 2013. № 4. С. 62 – 65.
513. Энтин Л. М. Разделение властей: опыт современных государств: монография. Москва : Издательство Юридическая литература, 1995. 176 с.
514. Юдин Е. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. Москва : Наука, 1978. 392 с.
515. Ющик О. До проблеми розвитку методології права. *Право України*. 2014. № 1. С. 40 – 49.
516. Яковлев А. М. Социальная структура общества и право: учеб. пособие. Москва : Норма, 2011. 368 с.
517. Barber B. *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick, N J: Rutgers Univ. Press, 1983. 189 p.
518. Case of Iordachi and Others v. Moldova, 10 February 2009. (Application no. 25198/02). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91245>. – Дата доступу: 02.05.2020.
519. Confidence in Institutions. URL: <http://news.gallup.com/poll/1597/confidence-institutions.aspx>. – Дата доступу: 02.05.2020.
520. Craig v. Harney, 331 U.S. 367 (1947) . Justia Opinion Summary and Annotations. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/331/367/>. – Дата доступу: 02.05.2020.

521. Dalton RJ. Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2004. Размещена на Allbest.ru.
522. Dickson, Robert George Brian; Beetz, Jean; Estey, Willard Zebedee; McIntyre, William Rogers; Chouinard, Julien; Lamer, Antonio; Le Dain, Gerald Eric. Валенте проти Королеви. Valontev. The Queen, 1985. 2 SCR. 673. № 17583. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/108/index.do>. – Дата доступу: 02.05.2020.
523. ECrtHR, Case of Stafford v. United Kingdom, 28 May 2002, (Application no. 46295/99). URL: <https://swarb.co.uk/stafford-v-the-united-kingdom-echr-28-may-2002/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
524. Edelman Trust Barometer — це щорічне глобальне дослідження настроїв інформованих «лідерів думок», що проводиться комунікаційною компанією Edelman протягом 12 років, постійно розширюючи свою географію (у 2011 р. було опитано 5600 респондентів у 25 країнах світу). URL: <https://www.edelman.com/insights/trust-transformed-results-of-the-2011-edelman-trust-barometer>. – Дата доступу: 02.05.2020.
525. European commission for democracy through law (Venice commission). Report on the rule of law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/events/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
526. European Court of Human Rights – ECHR. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>. – Дата доступу: 02.05.2020.
527. European Social Survey European Research Infrastructure – ESS ERIC. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
528. Flash Eurobarometer 447: Perceived independence of the national justice systems in the EU among the general public. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2148_447_ENG. – Дата доступу: 02.05.2020.
529. Flash Eurobarometer 448: Perceived independence of the national justice systems in the EU among companies. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2149_448_ENG. – Дата доступу: 02.05.2020.
530. Florian Hauser, European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Quality of Public Administration. A Toolbox for Practitioners. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

- 22 p. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8055&type=2&furtherPubs=no>. – Дата доступу: 02.05.2020.
531. Giddens A. The consequences of modernity. Stanford: Stanford univ. press, 1990.
532. Hedtler – Gaudette Dylan and Marcum Anthony. Simple reforms to improve transparency and public trust in the federal judiciary. POGO. Project on government oversight. 02 March 2020. Official website. URL: <https://www.pogo.org/analysis/2020/03/simple-reforms-to-improve-transparency-and-public-trust-in-the-federal-judiciary/>. – Дата доступу: 02.05.2020.
533. Jackson R. The Machinery of Justice in England. Cambridge University Press. 2015. 470 p.
534. Lamer, Antonio; La Forest, Gérard V.; L'Heureux-Dubé, Claire; Sopinka, John; Gonthier, Charles Doherty; Cory, Peter de Carteret; Iacobucci, Frank Reference re Remuneration of Judges of the Prov. Court of P.E.I. Ref re Independence and Impartiality of Judges of the Prov. Court of P.E.I, 1997 3 SCR 3. № 24508, 24778.
535. Luhmann N., King M., Morgner C. Trust and power. Malden, MA: Polity, 2017. xxviii, 231 p.
536. Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina (application nos. 2312/08 and 34179/08). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4439696-5340804>. – Дата доступу: 02.05.2020.
537. Martinez Judy Perry. How lawyers and judges can help rebuild public trust and confidence in our justice system. Abajournal. August 9, 2018. Official website. URL: https://www.abajournal.com/news/article/how_lawyers_and_judges_can_help_rebuild_public_trust_and_confidence. – Дата доступу: 02.05.2020.
538. Mehrem A., Cordeley J. The Civil Law System . New York, 1997. P. 32-48.
539. Morgan Rod. Privileging public attitudes to sentencing. In: Changing attitudes to punishment. London : Willan, 2003. Chapter 12. 256 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781843924272/chapters/10.4324%2F9781843924272-20>. – Дата доступу: 02.05.2020.
540. Novoselova V. Improvement of society legal culture as a basis for increasing transparency and accountability of the judiciary to Ukrainian society / Improvement of the

legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 110 – 132.

541. OSCE Commitments relating to the rule of law. Report on the rule of law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session. Strasbourg. 2011. URL: http://www.osce.org/documents/odihr/2009/01/36062_en.pdf. 17. 4. – Дата доступу: 02.05.2020.

542. Palombella G. and N. Walker. Relocating the Rule of Law. Hart Publishing, 2009. 244 p.

543. Public trust and confidence. Resource Guide. National Center for state courts. Official website. URL: <https://www.ncsc.org/topics/court-community/public-trust-and-confidence/resource-guide>. – Дата доступу: 02.05.2020.

544. Rule of Law Index 2020. World Justice Project. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

545. Sztompka P. Mistrusting Civility: Predicament of a Post – Communist Society. *Real Civil Society. Dilemmas of Institutionalization* / Ed. by J. C. Alexander. Guildford, Surrey: Biddies Ltd., 1998.

546. The Council of Europe and the Rule of Law. An Overview, CM (2008) 170, 21 November 2008. 22 p. URL: https://www.coe.int/t/dc/files/Ministerial_Conferences/2009_justice/CM%20170_en.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

547. The 2017 Edelman Trust Barometer. Reveals Global Implosion of Trust. URL: <https://www.edelman.com/news/2017-edelman-trust-barometer-reveals-global-implosion>. – Дата доступу: 02.05.2020.

548. The European Social Survey. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org>. - Дата доступу: 02.05.2020.

549. Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey. ESS Topline Results Series. Issue 1. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf. – Дата доступу: 02.05.2020.

550. Tufts Jennifer. Public attitudes toward the criminal justice system. Juristat:

Canadian Centre for Justice Statistics. Scholarly Journals. Ottawa. 2000. Vol. 20, № 12. P. 1 – 21. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/catalogue/85-002-X20000128385>. – Дата доступа: 02.05.2020.

551. Udovyka L. Areas of public organizations influence on legal culture as a basis for civil society formation: theoretical and legal premises. Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. 164 p. P. 133 – 157. URL: 10.36059/978-966-397-191-9/133-157.

552. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2013 году. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/rule-law-index-reports/wjp-rule-law-index-2012-2013-report>. – Дата доступа: 02.05.2020.

553. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2017 году. Центр гуманитарных технологий. URL: <https://gtmarket.ru/research/rule-of-law-index/info>.

554. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2018 году. URL: <https://worldjusticeproject.org/news/2017-2018-wjp-rule-law-index>. – Дата доступа: 02.05.2020.

555. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2014 году. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/rule-law-index-reports/wjp-rule-law-index-2014-report>. – Дата доступа: 02.05.2020.

556. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2019 году. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019>.

557. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2016 году. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>. – Дата доступа: 02.05.2020.

558. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. Центр гуманитарных технологий. Официальный сайт. URL: <https://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190>. – Дата доступа: 02.05.2020.

559. World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2015 году. Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/news/2015/06/08/7193>. – Дата доступа: 02.05.2020.

Додатки

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Novoselova V. Improvement of society legal culture as a basis for increasing transparency and accountability of the judiciary to Ukrainian society / Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 110 – 132.
2. Новоселова В. В. Підтримання довіри до судової влади в зарубіжних країнах : досвід для України. *Право і суспільство*. 2017. № 5, ч. 2. С. 39 – 43.
3. Новоселова В. В. Феномен довіри у сучасній юридичній науці. *Право і суспільство*. 2017. №4, ч. 2. С. 26 – 32.
4. Новоселова В. В. Індекс довіри до судової влади в Україні : поняття й критерії. *Nationall awjournal: theory and practice*. 2016. № 6. С. 12 – 15.
5. Новоселова В. В. Судова система України крізь призму Індексу верховенства права : проблеми й перспективи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 35 – 38 URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf
6. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: поняття й зміст. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 3. С. 42 – 49
7. Новоселова В. В. Критерії добору присяжних засідателів : світовий досвід для України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 4. Том 3. С. 130 – 134.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Новоселова В. В. Соціальна й етична складова довіри до судової влади // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 травня 2020 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя: ВД «Гельветика», 2020. С. 314–316.
2. Новоселова В. В. Довіра до судової влади в Україні в умовах політико-правових реформ // Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних

процесів: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20 листопада 2019 р.) / за заг. ред.. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. С. 41–43.

3. Новоселова В. В. Правові засади формування довіри до судової влади в Україні // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т Т.2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 181 – 183.

4. Новоселова В. В. Політика інформатизації судової системи як складова механізму формування довіри до судової влади в Україні // Одеські юридичні читання: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 – 11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. С. 199 – 201.

5. Новоселова В. В. Проблеми формування довіри до судової влади в Україні // Актуальні питання державотворення та правотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С.11 – 13.

6. Новоселова В. В., Удовика Л. Г. Трансформація правової свідомості як складової правової культури в умовах глобалізації // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 25 травня 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 52 – 54.

7. Новоселова В. В. Правова природа інституту суду присяжних та їх статусу // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації : реалії та перспективи. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11 – 12 квітня 2014 р.). К.: У 2-х частинах. Центр правових наукових досліджень, 2014. Частина II. С. 109 – 112.

8. Новоселова В. В. Інститут суду присяжних крізь призму охоронної функції права // Правоохоронна функція держави : теоретичні, методологічні та історико-правові проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квітня 2014 р.). МВС України : Міністерство освіти і науки України ; Харк. Нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2014. С. 192 – 195.

9. Новоселова В. В. Особистість присяжного засідателя крізь призму професійно важливих якостей // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку.

Збірник матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф. (17 – 18 травня 2014 р., м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : ДД «Папірус», 2014. С.291 – 293.

10. Новоселова В. В. Суд присяжних: проблеми й перспективи розвитку в Україні // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу. матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Херсон, 14 – 15 червня 2013 р.). Херсон : ВД «Гельветика», 2013. С. 28 – 30.

11. Новоселова В. В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: проблеми й перспективи розвитку // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Ужгород, 11 – 12 жовтня 2012 р.). Ужгород : ВД «Гельветика», 2013. С. 25 – 27.

«*Звезда*» 2020 г.

Yphs

Ch

100

О.Л. Макаренков

Додаток В

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова

Апеляційного суду в Запорізькій області

доктор юридичних наук,

В.В. Городовенко

«10»

2017 р.

АКТ

впровадження матеріалів дисертаційного дослідження Новоселової Віталіни Віталіївни «Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права: теоретико-правові засади», за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень у діяльності апеляційного суду в Запорізькій області.

Комісія у складі:

- Кримської О.М., кандидата юридичних наук, судді Апеляційного суду Запорізької області;
- Крилової О.В., кандидата юридичних наук, судді Апеляційного суду Запорізької області;
- Воробйової І.А., кандидата юридичних наук, судді Апеляційного суду Запорізької області

склали цей акт у тому, що результати дисертаційного дослідження Новоселової В. В. «Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права: теоретико-правові засади» впроваджені у діяльність Апеляційного суду в Запорізькій області наступним чином:

1. Основні результати дисертації Новоселової В.В. використовуються в організації процесів комунікації Апеляційного суду Запорізької

області з інститутами громадянського суспільства, громадянами та роботі прес-служби суду.

2. Основні результати дисертації Новоселової В.В. використовуються у формуванні інформаційної політики Апеляційного суду Запорізької області.
3. Основні результати дисертації Новоселової В.В. використовуються у правовиховній сфері з підвищення рівня правової культури суддів, державних службовців щодо відновлення довіри громадян до судової влади в Україні.

Члени комісії:

О.М. Кримська

О.В. Крилова

І.А. Воробйова